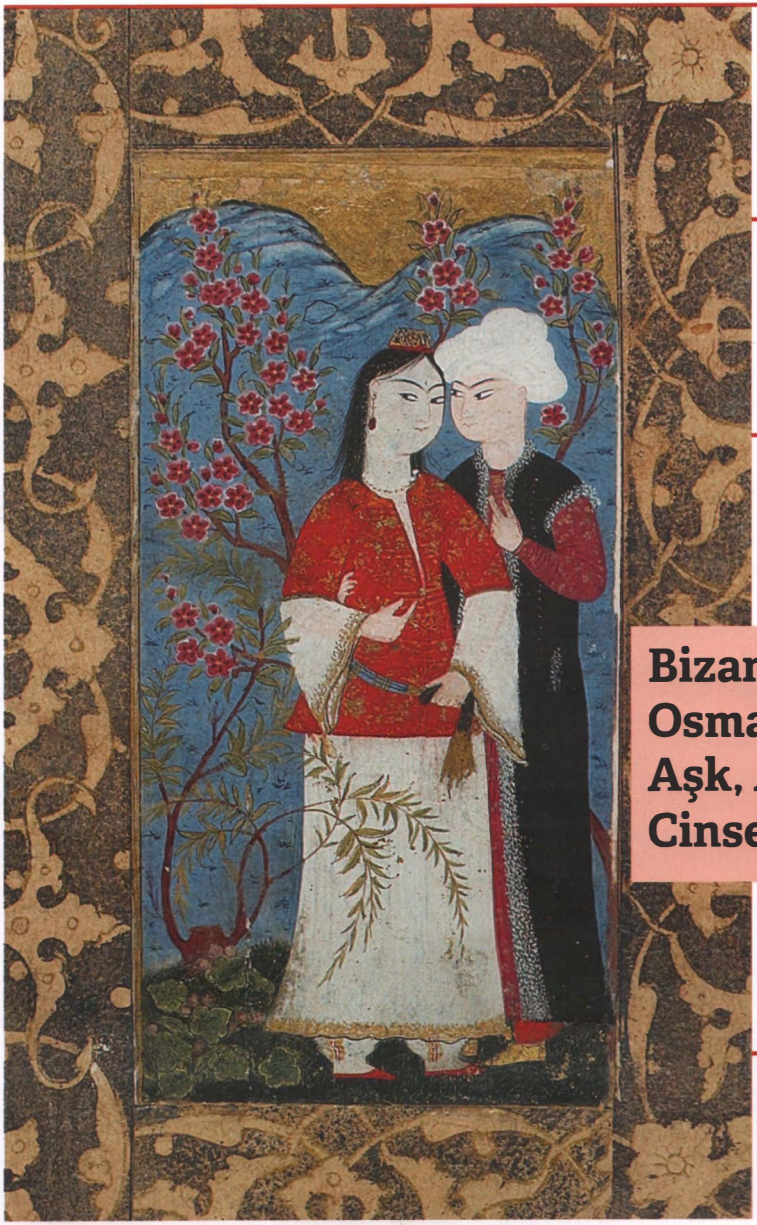
TOPLUMSAL
tarih
314
ŞUBAT 2020

HASAN TAHSİN'İN SON YAZILARI: LENİN VE TROÇKİ HAKKINDA GÖRÜŞLERİ
YAŞAR AKSOY

Bir Ulusun Egemenlik Manifestosu: Misak-ı Milli ya da Ulusal And
ZAFER TOPRAK

Türkiye-Libya İlişkileri: Osmanlı'nın Afrika'ya Açılan Kapısı Trablusgarp
CEMAL ATABAŞ

Hem Manav Hem Meyhaneci: İstanbul'un Bakkalları
SÜMEYYE HOŞGÖR BÜKE

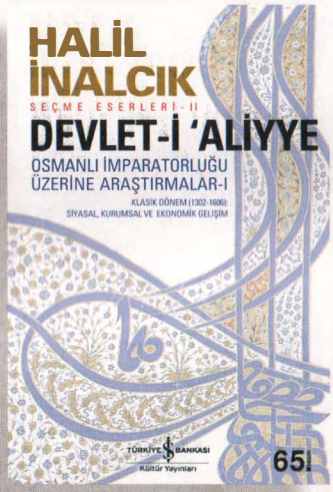
Bizans ve Osmanlı'da Aşk, Aşıklar ve Cinsellik

Osmanlı Şenliklerinde Şiddet Unsurları
M. FATİH TORUN

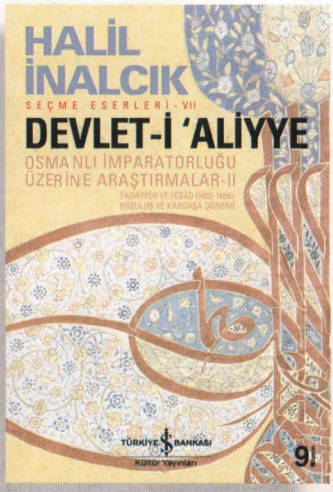
1911-1912 Yıllarında Gayrimüslim Kadınların Durumu
EKATERINA AYGUN

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 17 TL. (KDV DAHİL) | ISSN: 1300-7025
ISSN 1300-7025-9-1
2 9 0
9 771300 702509

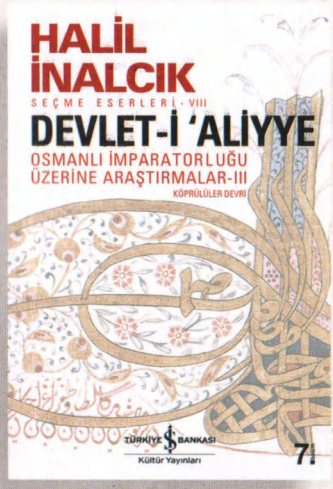
Osmanlı İmparatorluğu tarihiyle ilgili yanlış bilinenler ve eksik bırakılanlar, Prof. Dr. Halil İnalcık'ın dört ciltlik eseri Devlet-i 'Aliyye ile gün yüzüne çıkıyor.

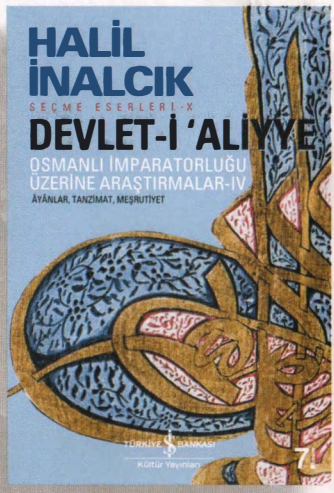
Devlet-i Aliyye I
Halil İnalcık
377 sayfa, 30 TL

Devlet-i Aliyy
Halil İnalcık
528 sayfa, 32

Devlet-i Aliyye III
Halil İnalcık
480 sayfa, 32 TL

Devlet-i Aliyy
Halil İnalcık
584 sayfa, 32

Antalya kitabevimiz açıldı.
Balbey Mahallesi Cumhuriyet Caddesi No:2 Muratpaşa / Antalya Tel: (0242) 243 87 33

Kitabevlerimiz: • İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71
Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73
Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 • İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 Konak, Tel: (0232) 484 77 21
Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13
Konya - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • Kayseri - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • Manisa, Tel: (0236) 231 69 24
Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • Trabzon - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • Mersin - Yenişehir, Tel: (0324) 327 55 12

Maximum Mobil'den QR ile ödemelerde ücretsiz kargo!

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayı
yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

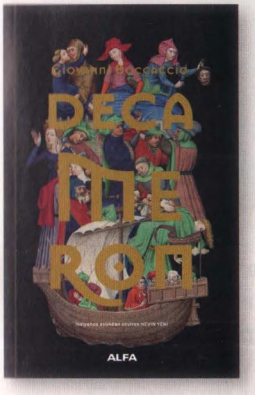
TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bank

ALFA

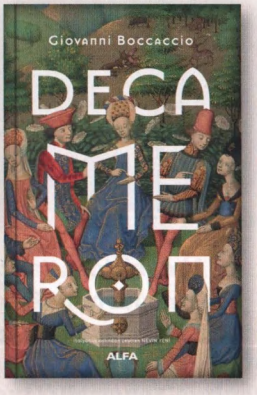
ZAMANA MEYDAN OKUYAN ESERLER

CİLTLİ VE KARTON KAPAK SENEÇEKLERİYLE

Giovanni Boccaccio
DECAMERON

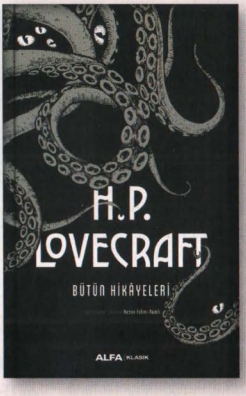

● Renkli baskı, sert kapak

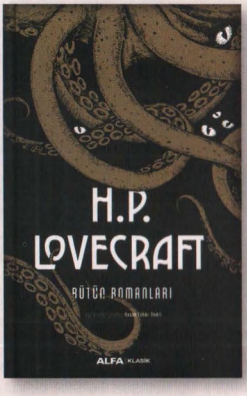

● Siyah beyaz baskı, karton kapak

H.P. LOVECRAFT

● Sert kapak, tek ciltte / BÜTÜN HİKÂYELERİ

● Sert kapak, tek ciltte / BÜTÜN ROMANLARI

Charles Dickens
KÜÇÜK DORRIT

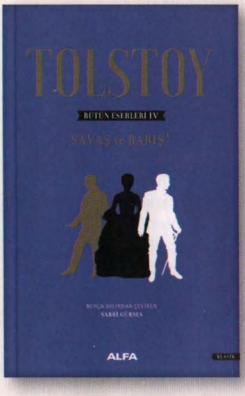

● Sert kapak

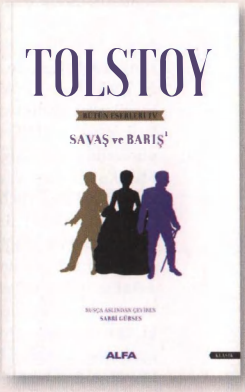

● Karton kapak

TOLSTOY
SAVAŞ VE BARIŞ

● Sert kapak, 4 cilt

● Karton kapak, 4 cilt

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

Merhaba,

Toplumsal Tarih ilk sayısından itibaren tarihçiliğin alanını genişletmek, geçmişte ilişilmedik meseleleri tarih disiplininin konusu haline getirmek için çaba sarf eden bir dergi oldu. Şubat sayımız için hazırladığımız dosya da tarihçiliğimizin kıyısında kalmış bir konuyu gündeme taşıyor. Bunu yaparken hem aşk ilişkisinin hem de cinselliğin tarihsel olgular olduğunu, dolayısıyla farklı dönemlerde farklı biçimlerde algılandığını ve yaşandığını gösteriyor. Dosyanın ilk yazısında Ingela Nilsson, geç Antik ve Bizans dönemlerinde arzunun (*eros*'un) sadece aşk hikayelerinde değil, tutku ve hatta saplantılı bir arzulama içeren her türlü anlatıda karşımıza çıktığına, erken dönem Kilise metinlerinde manevi ilişkilerin dahi imgesi olabildiğine işaret ediyor. İrvin Cemil Schick eski Yunan, Abbasi ve Osmanlı dönemlerinde zen-dost/gulâm-pâre tartışması motifinin ele alındığı eserleri incelediği makalesinde cinsiyetin doğal ve değişmez bir kimlik olarak görülmediğini; bir bireyin kimlerle cinsel/duygusal ilişkiler kurduğunun bir tercih veya zevk meselesi addedildiğini gösteriyor. 19. yüzyıl başına tarihlenen iki metni ele alan makalesinde İpek Hüner Cora, farklı yaş gruplarından kadınların arzuları ve beklentilerinin sadece toplumsal cinsiyetle değil, sınıf ve toplumsal konum gibi etmenlere de bağlı olduğuna dikkat çekiyor. Başak Tuğ ise Osmanlı mahkeme kayıtlarına dayanan makalesinde sevdiklerine kavuşabilmek veya özgür olabilmek için rızaları dışında yapılmış evliliklerini bozma mücadelesi veren kadınların hikayelerini aktarıyor.

Dosya dışındaki sayfalarımızda yer alan Yaşar Aksoy'un makalesi, Hasan Tahsin'in son yazılarında Bolşevik Devrimi'nin önderleri Lenin ve Troçki'ye olan ilgiyi ele alıyor. Sümeyye Hoşgör Büke'nin makalesi Osmanlı İstanbul'unun gündelik hayatında bakkalların rolünü ve önemini, şeriye sicilleri ve ahkâm defterlerinden derlediği zengin kayıtlardan hareketle tartışıyor. M. Fatih Torun ise Osmanlı festivallerinde sergilenen şiddeti konu alan makalesinde fiziksel şiddetin bir iktidar tekniği olarak görülebileceğini öne sürüyor.

Misak-ı Milli kararlarının ilan edilişinin 100. yılı vesilesiyle hazırladığı yazısında Zafer Toprak, bu bildirgenin önemini ve temel ilkelerini değerlendiriyor. Meclisten geçen bir tezkere ile Türkiye'nin Libya'ya asker gönderme kararı alması, bu ülkeyle olan tarihsel ilişkilerimizi tekrar siyasetin bir tartışma konusu haline getirdi. Cemal Atabaş'ın makalesi bu coğrafyanın 19. yüzyıldan bugüne uluslararası rekabetin konusu haline getirilmesinin hikayesini sunuyor.

Mart ayında görüşmek dileğiyle...

Barış Alp Özden

İÇİNDEKİLER

04 **Oyunlarla Yaşayanlar**
HAZIRLAYAN: MURAT CANKARA

08 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

24 **Akdeniz'den Sahra'ya: Osmanlı'nın Afrika'ya Açılan Kapısı Trablusgarp**
CEMAL ATABAŞ

30 **Yunan ve Bizans Edebiyatında Erotik ve Manevi Bir Olgu Olarak Aşk**
INGELA NILSSON

36 TARİHİ ÇOK ESKİYE GİDEN BİR TARTIŞMA
Sevgilinin Makbûlü Mahbûb mudur, Mahbûbe mi?
İRVİN CEMİL SCHICK

42 "ON BEŞ YAŞINDA KENDİME BİR OYNAŞ ARAYIM"
Edebi Tahayyüller ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri
N. İPEK HÜNER CORA

46 **Osmanlı Mahkemelerinde "Âkile, Baliğa ve Reşide" Kahramanlar**
BAŞAK TUĞ

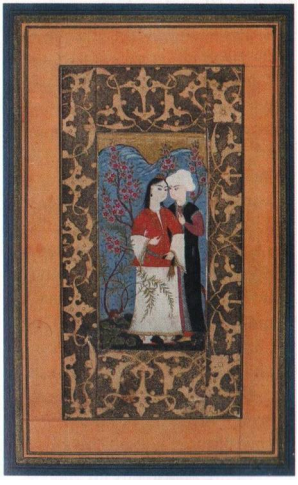
54 HASAN TAHSİN'İN SON YAZILARI:
Lenin ve Troçki Hakkında Görüşleri
YAŞAR AKSOY

68 **Hem Manav Hem Meyhaneci: İstanbul'un Bakkalları**
SÜMEYYE HOŞGÖR BÜKE

74 ARIADNE'NİN İPİ:
Rus Gazeteci Ariadna Tyrkova-Williams'ın Gözüyle 1911-1912 Yıllarında Gayrimüslim Kadınların Durumu
EKATERINA AYGUN

78 **Immanuel Wallerstein ve Küresel Tarih Üzerine Düşünceler**
JEAN H. QUATAERT

KAPAK
1640 civarına ait bir Osmanlı minyatüründe iki sevgili
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.2168, v. 35a.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 314, Şubat 2020

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul (0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Buket Kitapçı Bayrı, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, İpek Hüner Cora, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Selçuk Esenbel, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihlioğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Ozil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Oya İklil Selçuk, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, İsmail Yaşayanlar, Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDİTÖR
Zeynep Büyükpalta

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barisozden@gmail.com

BASKI
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4
Sancaktepe - İstanbul
(0216) 585 90 00

BASKI TARİHİ
Ocak 2020

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
TEM Medya Tesisleri
Güzeltepe Mah. 15 Temmuz Şehitler Cad.
Alibeyköy 34060 Eyüpsultan - İstanbul
(0212) 354 39 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12815

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 170,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
Tarih Vakfı İş Bankası Pangaltı Şubesi
IBAN TR81 0006 4000 0011 0410 8655 25

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Oyunlarla Yaşayanlar

HAZIRLAYAN: **MURAT CANKARA**

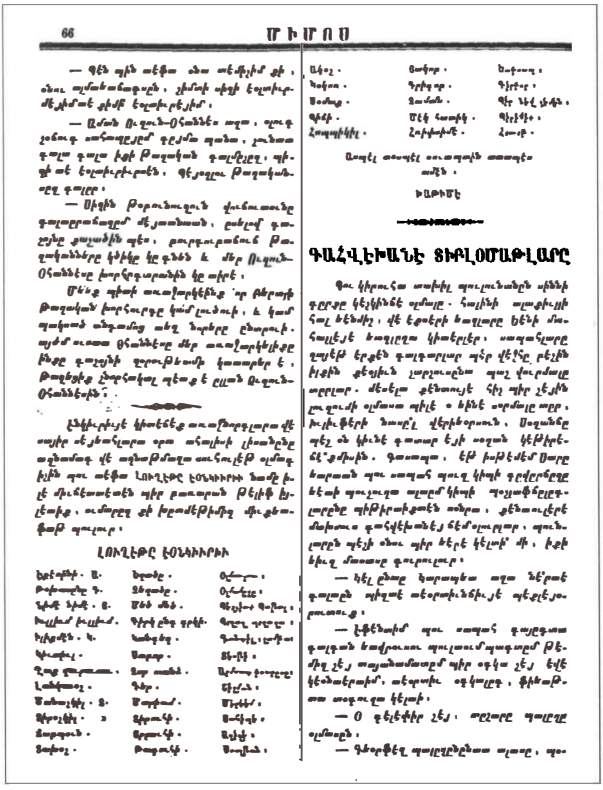
"Kahvehane Diplomatları" başlıklı yazı, 1875-1877 yıllarında İstanbul'da yayımlanan *Mimos*'un [taklitçi/soytarı] 20 Eylül 1875 tarihli 9. sayısında yer almaktadır. Kendini "Millî Süreli Yayın" [*hantes azkayin*] olarak takdim eden *Mimos*, söz konusu sayı itibarıyla haftada iki kez (çarşamba ve cumartesi günleri) çıkan 8 sayfalık bir mizah dergisidir. Zakarya Mildanoğlu'nun verdiği bilgiye göre editörü Hagop M. Hacyan, imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Andon H. Sakayan olan dergi, "Ermeni toplumunun içindeki yabancı hayranlığını hicveder. Ermeni milli kurumlarını ve faaliyetlerini tanıtır. Uluslararası gelişmelerden ve İstanbul Ermenilerinden haberlere yer verir. Bazı sayfaları Ermeni harfli Türkçe yayınlanır."[1] Öte yandan, Mildanoğlu'nun *Mimos*'un bazı sayfalarının da Ermeni harfleriyle Türkçe yayımlandığını belirtmesine karşılık Hasmik Stepanyan dergiyi "Ermeni Harfli Türkçe Süreli Yayınlar" arasında saymaktadır.[2]

"Kahvehane Diplomatları", yazıdan da anlaşıldığı üzere, Hersek İsyanı'nın akabinde ve Kanun-i Esasi'nin arifesinde yayımlanmıştır. Dönemin mizah basınında sıkça örneğine rastlanan, siyaset ve gündelik yaşamın iç içe geçtiği diyalogların iyi bir örneğidir bu. Osmanlı payitahtında basın ve kamuoyunun özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra nasıl önem kazandığı bilinmekle birlikte, Ermeni harfli Türkçe basının bu konuda oynadığı rol pek bilinmemektedir. Öyle ki, Ali Suavi'nin *Muhbir*'inde yer alan "Gazete" başlıklı yazıda, Müslüman gazetecilere "sade Türkçe" ile yazma çağrısı şu şekilde yapılmıştır: "Ey gazeteciler! Görüyorsunuz ki çok kimseler işe vâkıf olmak niyetiyle lisan öğrenip ecnebi gazetelerine müracaat ediyorlar. Şimdilerde Fransızca bilenler, hiç olmazsa Ermeni hurûfatını [harflerini] öğrenenler, devlet ve millete dair neler öğreniyorlar."[3] Bu yazının üzerinden çeyrek yüzyıl geçtikten sonra, 1892'de, "Osmanlıca bilenler"e Ermeni harfli Türkçe öğretmek amacıyla kaleme alınmış bir risalenin önsözünde, hedef kitlede "gazete okumak isteyenler"in de bulunduğu belirtilecekti.[4]

Mimos'taki yazıda, bugün yokluğunu tahayyül etmenin çok da kolay olmadığı bir tartışma yürütülüyor; ülkelerin kişileştirildiği, gazetelerde okunanla dedikodunun iç içe geçtiği, kulaktan dolma bilginin ve/ya haberin komplo teorileri doğuracak şekilde harmanlandığı bir tartışma. Uluslararası siyasetin kamuoyunun ilgi nesnesi haline gelişini karikatürize etmesi bir yana, yazının dil bağlamında da ilgi çekici olduğunu belirtmek gerekir. Argonun, İstanbul Ermenilerinin kendilerine özgü Türkçelerinin, Ermenicenin,

Mimos, sayı 9, 20 Eylül 1875 www.nla.am

66 ՄԻՄՈՍ

— Գէն պին սէֆա ահա սէֆիյիմ քի, ահալ տաֆահաքտըն, չիմի պիզի էվլուիւրմիշ քիմսէ քիմի էվլուիւրիյոր.

— Աման Պէյճի-Օղլանին ապտ, պուգ չօճուգ տահուդիլմի գէշմա պահա, չուճուն գալա գալա Քաղաղա գալըշըրլը, պիզ պի տէ էվլուիւրտէն. Գէչմիշլա Քաղաղա-ծէլ գալըր.

— Միգին Քօրուճուգըն վուճուճուտնը գաղորտահալըր մէչսուճուտ, ըսեչլի գաչտիկ գալըպիլի պէհ, գաղրուրտուճուգ Քաղաղնէրը կիմիգ կը գէնէն և ծեր Պուլղարօվասնէտը խորճգաղտահին կը ապրէ.

Պէհ ոչ պիտի ատալարիգինդ որ Քիրտի Քաղաղնի խորճգըդը կիմ լուճուտ, և կամ պահուտ ահճադից ատլ դարերը գնաղտ. այժմ ուտաս Օհանէսը ծեր ատալարիգիդը ինքը գաղտնի զուտաքնուն կատարող է, Քաղաղիգը ընդհանուլ պէտք է ըլլան Պուլղարօհանէսին.

Էնկիլիսիյէ կիտէճէք ատաֆնդրլտրա վէ տայիր սէյահաթլտրա օրա ահալին լիսանընըն ազդանագ վէ ազդանթատրա ատհուդիւր ալմագ իչին պու սէֆա ԼՈՒՂԻՔՐ ԷՕՂՆԻՒՐԻՒՆ Նամըն ի-լէ միւհէնտսլիգէն պիր բատարան Քնիգի կայլէսիգ, ատմարդ քի խրտմէքիյիդդ միւ-քեմաֆաթ պուլուր.

ԼՈՒՂԻՔՐ ԷՕՂՆԻՒՐԻՒՆ

Ընէգտիր · Ը·	Ընտէ ·	Օչ՜ա ·
Թուխտուչ Դ·	Ձնգտէչ ·	Օչ՜էէէ ·
Կիմ Նիգէ · Ը·	Մեծ ամէ ·	Պէգլօ Գէլդ, ·
Խալիճ Խալիճ ·	Պիրի ընդ գուչի·	Գուշ, գուշ·
Ալիգէչի · Ն·	Նամազդ ·	Գամպէլ ըսդիս
Կիւտչ ·	Ընդաղ ·	Ձի-ղիի ·
Գաղ գաղտա ·	Նոր ամաճ ·	Ալճաս ֆուդչուլ
Լամամաղ ·	Գնը ·	Ճիշ՜ա ·
Ճամաչկի · Ը·	Ճադամ·	Ալչկի ·
Պիրդնգի · Ձ	Գիտճ·	Ը-ճիգ ·
Ձուգտան ·	Գիդտ·ի ·	Ճնչի ·
Ընտիչ ·	Ծաղտ·	Ծալճան ·

Ընգէ տատէ տատաղտի տատագը ատէն ·

ԲԱԲԻՒԼ

ԳԱՀՎԷԽԱՆԷ ԽՒՐԱՄԱԲԱՆԸՐ

Գու կիրուճա տաճիկ պուլուճանըն սինդի գէղդը կէչիրնէճ ուչուը · Համիկի ալտըդլը հալ Եէնտիչ, վէ էգտէրի Եալըրը ՆԷՒԻ մաս հալլէչէ Եազըլըգա կիտերլէր · տագտհալտրը ըլալիք էրգէն գալագրլտրա պիր վէնէը բէչիճի Խդճի գճոչուճ լսրլուրլնա պալ վուտրալը տըրլար · Ժէուէլա գճնատչէ հիչ պիր չէչիճ լսրգուչի ալմտա պիչէ · Եինէ տըրալլը տըր · Խալիճերի Նամրէ վերիճրտաղտ · Ընգանճը պէչ տի կիւնէ գտատր էչի տգան կիճիկճէ-ճէ՝ գուշճի · Գտատգտ · էճ Խալէճէտ Ընտը Եարտան պալ տագտհ պուլ կիտի գէվերտըդը եէտի պուլուգտ ալտրմ կիտի գալըշճըգը-լտրճէ պիճիկտճանէչ տանդա · գճնատլերճ պէչի տնա պիր ծէրճ կէլտի մի, Խդի Նիւչ Համատը գուրուլտր ·

— Նէչ ըճտը Եարտագտա ատա Նէ՛ըտճ գալգտճ պիղտճ ատճորնիւնճիւ չէ պէճէլէյտ-լտատճ ·

— Ընճէնճամ պալ տագտհ գալգտճտա գալգտճ Ետվրտատա պալուտուտ պագտըդտ Քնճիղ չէչ տայտնամտագտ պիր տգկա չէչ ճէլէ կճտնէրճամ, ատճորնիւ տգկտղտ, գիճտճտ-տա տագտճ ատճ կէլտի ·

— Ո գէչէճէր չէչ · տըլտրը գալագը ալճտագը ·

— Գնտգճէկ գալագըճնտա ալտագ · գալ-

işlevselleştirilmesi —ki akla hemen Rus düşünür Mikhail Bakhtin'in "kronotop" kavramını getiriyor— edebiyat araştırmacısı için iştah kabartıcı bir mesele gibi görünüyor. Nitekim, *Mimos*'un 11 Ekim 1875 tarihli 15. sayısında, bu kez vapurda oynanan bir Yirmi Bir partisi kullanılacaktır. Bunun Tanzimat'tan Oğuz Atay'a uzanan Türkçe roman geleneğindeki karşılığı ise —eğer varsa, elbette— başlı başına bir araştırma konusudur.

Son olarak, bir yandan kupa ve maçalara dikkat kesilip bir yandan da Düvel-i Muazzama markajındaki Hersekli asiler hakkında bildikleri çerçevesinde akıl yürütmeye çalışan Ermenilere, en fazla bir kuşak içerisinde kendilerinin de Devlet-i Aliyye nezdinde topyekûn asi sayılacakları söylense acaba buna nasıl bir espriyle karşılık verecekleri de ayrı merak konusudur.

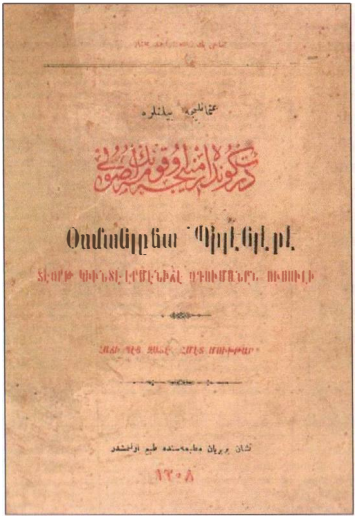
KAHVEHANE DİPLOMATLARI

Bu güruha dahil bulunanın sinni [yaşı] kırkı geçkince olmalı. Hâlini alâküllihal yenmiş [olabildiğince düzeltmiş], ve ekseri yazları Yeni Mahalle'ye yazlığa giderler. Sabahları gayet erken kalkarlar, berveçh—i peşin [önce] ilkin köyün çarşına baş vurmalıdırlar. Mesela kenduye [kendisine]

Mimos'un 9. sayısında "Kahvehane Diplomatları" başlıklı yazının ilk sayfası

gazetelerde okunan ve/ya duyulan Batı kökenli sözcüklerin birbirine karıştığı bu dil mizah için elbette çok elverişlidir. Karagöz izlemeye alışık bir okur/dinleyici topluluğu ne buradaki kakofoniyi ne de birbiriyle uyumsuz referans sistemlerinin yan yana gelmesinden doğan mizahı yadırgayacaktır. Dahası, bilhassa bu tür skeçlerde sık sık kullanılan diller arası geçişler, dil bilimciler için paha biçilmez bir malzeme olsa gerektir.

"Kahvehane Diplomatları"nı edebî bir geleneğe de oturtmak mümkündür. Bu kısa skeç, hem içerik hem biçim bakımından, Hovsep Vartanyan'ın Ermeni harfleriyle Türkçe kaleme aldığı ve Türk dilinde roman türünün ilk örneği sayılan *Akabi Hikyayesi*'ndeki[5] (1851) ve bir stereotip üzerine çeşitlemelerden mürekkep *Boşboğaz Bir Âdem*'deki[6] (1852) bazı bölümlerle dikkate değer benzerlikler taşımaktadır. Üstelik, bu üç örnekte ve diğer pek çoğunda "iskambil masası"nın

Hacı Bey Zade Ahmet Muhtar, *Osmanlıca Bilenlere Dört Günde ErmeniceOkumanın Usûlü* (İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1308)

ՀԱՆԳԻՍ ԱՇԽԱՏԱՒՔ

Թիւն 15 ա. տարի 1875 · ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 11 ՇԱԲԱԹ

ՀԻՒԳԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԷՐՍԷԿՕՎԻՆ

(Շար. ՅԻ- ԽԱ- 14)

Mimos, sayı 15, 11 Ekim 1875 www.nla.am

hiçbir şeyin lüzumu olmasa bile o yine sormalıdır: Ülüferi nasıl veriyorsun? Soğancı, beş on güne kadar eyi soğan getirecek misin? (*Kasaba*) Et istemem, Sarıyer'den bu sabah buz gibi [temiz ve yağlı] kıvırcığı yedi buçuğa aldım; gibi boşlafcılıklarını bitirdikten sonra kendulere mahsus kahvehaneye cem olurlar [toplanırlar]. Bunların beşi onu bir yere geldi mi, iki yüz [iskambil] masası kurulur:

—Gelindi Garabed Ağa, nerede kaldın? Biz de dördüncüye bekleyoruduk.

—Efendim, bu sabah kayıkta kalkan yavrusu buldum, baktım temiz şey, dayanamadım, bir okka şey, eve gönderdim, dördü okkalık, fiyat da dokuza geldi.

—O kelepir şey dışarı balığı olmasın?

—Körfez balığının da âlâsı. Boğaz'dan dışarı olan balığı evelallah bir saat uzaktan tanırım.

—Ahbar [kardeş], Karadağ ayaklanmış deyi duydum ama sahih mi?

—Zatı topal mıyıdı?

—Cahiller böyle laflara karışmaz, sen sus.

Mimos, 11 Ekim 1875
www.nla.am

—Benim duyuşum, Prens Milan bir nutuk etmiş kimse asilere el tutmasın deyi, yakında da evlenecek imiş.

—Efendim, bu iş şimdiye kadar çabuk söner idi fakat işin içinde başka politika var. Asiler iddia ederler ki biz kendi başımıza bir hükümet olmak isteriz derler, İngiltere ile Rusya da Hindistan'da nüfuz sahabı [sahibi] olmak efkârında olduklarından Prusya ister istemez bîtaraf [tarafsız] kalacak. Ötede kim kaldı, Fransa mı?...

—Ağa, *dunen dzugin hamar ilimon uzetsin* [evden balık için limon istediler].

—*Hima koruk toğ sıkmen* [bu seferlik koruk sıksınlar]. Ne deyoruduk, ha, ötede kalır Fransa.

—Ha, demek ki Fransa Hersek'e yakın değildir.

—Fransa nerde, Hersek nerde! Şimdi, lafım nerde idi, ha, Fransa bu ara azıcık aşım kavgasız başım deyip bir yana çekilmiştir.

—Bu asilik sebebinden değil mi ki geçen sene Hersek Likorinozu'nun[7] yüzünü göremedik.

—Laf içimizde kalsın, Skupçina [Sırp] meclisi bir iki güne kadar kapanacaktır, bu sözüme nişan koyun.

—Demek ki işler fenaya sarıyor.

—Asıl an[8] yerinden [kaynağından] duydum ki on iki bin tane küp topu göndermişler asilere iane [yardım].
—Ona Krüp [Krupp] derler, küp.
—Oğlum, ötede bak boydaşların var, git onlarla konuş.
—Bizim çocuk mektepte İngilizce okur da geçende bir İngiliz ğazetası yazmıştı ki, Amerikalının biri bir top icat etmiş, dakkada üç bin defa atıyormuş, iki bin okka barutla dolduruyorlar[mış].
—Amma edersin ha!
—Bunu deyen ben değilim, İngiliz ğazetası yazıyor.
—Ahbar, herifler hezarifend,[9] her saat iş düşünüyorlar. E canım Nikoli, şu iki yüz kağıtlarını getirsene bakalım.
—Ben Krikor Ağa'yı ortak almam, acemidir.
—Ya öyle mi, dünkü beş parti *andzag* [oyun almadan] yenildiğin daha unutulmadı.
—Kağıt gelmezse ben ne yapayım?
—Eh şimdi ustalar seyredecek ya, haydi bakalım.
—Tektir.
—Gelsin, bir tek gel.
—Ben ırakı istemedim, Nikoli.
—Kupan yoktur, öyle mi, biri?
—Ne inkâr edeyorsam [almıyorsam] eyi dikkat et.
—Şu deka [onlu].
—Be canım, be gözüm, bir ara ikilisi [tesadüf ?] etse ne ki elimi hafifle[te]yim.
—Zatı elin ağır, dün akşam bir ırakı verdin, pek fena boğuldum.
—Şimdi çıldırırım, be dörtlü Pikadan [Maçadan] Pika inkâr olur mu be!
—E ne bağırıyorsun, Krisdos'umu inkâr etmedim ya.
—Bu mahsus yapmaktır, başka şey değil.

مخبر

غروش ٢

نومرو ٢٨ (فوق العاده) — شوال سنه ٢٧ ١٢٨٣ — يونسخه كافه‌سى ١٠٠٠ عددور (بازارايرتسى)

اشبو فوق العاده نسخه‌دن طوبلانه‌جق اقچه كريدده زبان كوروب فقيردوشن اهالى مسلمه‌يه مخبر واسطه‌سيله تقسيم اولنه‌جقدر ·

(اعلان)

بالكز اشبو بازار ايرتسى چيقاريلان فوق العاده نسخه‌لرك حاصلاتنى بالذات كندم كريده كوتوروب اهل اسلام فقرا سنه توزيع برله علم وخيرنى آلوب كثيره‌جكم · واوبجاره‌لرك فقر واحتياجارى درجه سنى بالذات كوروب كلدكدن صكره يلديره جكم ·

اعانه ايچون صاتون الان ذاتلرك اسمارى اعلان اولنه‌جقدر

وبو نسخه‌لر فاج عدد در ونصل صاتيله‌يور وپاره‌سنى كيم قبض ايده‌يور ونصل كوتوروبله‌جك ايروجه اعلان نامه‌من وار اوقونسون

غزته

بردولت وملتك احياسى غزته‌لرله اولور · چونكه هركس بشقه‌سنه ضرر ويرميه‌جك رأيى ومعلوماتى غزته‌يه يازوب ياصدير ديجندن عالمك معلوماتى وبعض فوائك يكيدن مخترعاتى هركسه يلديريلور · ومحتاج وبامظلوملرك سالارى اعلان اولنوب هركسك حيث وغيرت واعانه‌سى جلب اولنور · اشته بوسبيدن غزته‌سى چوق اولان مملكتلرده برشى مكتوم طوتلماز · علم كيمسه دن دريغ اولنماز · ومخبر جلر اولدقجه‌يك جسور وتنده قالنماز ·

غزته‌لر دولت وملتك امور داخليه سنى ومصالح واقعه‌سنى واجنبيلرك نيت وعادت واسرار وتدابركارينى يازوب نشر ايدر بوجهنله وقوعيولان وظهور ايده‌جك اولان حالرى هركس آشنا اولوب اكا كوره حركت ايدر ·

كوزل ادبلر وايو حالر ودولت وملت حقنده مأمورلرك اجراآتدكلرى فائونه اوبنون خدمتلرياصيلور · بوندن هركس درس الور وفرحلنور ·

وچركين خوبلر وفنا حالر ودولت وملت حقنده ايديلان خيانتكارانه تتبع ايچون يان اولنور · هركس بوندن تنفر ايدر وعبرت الور · بركيمسه بشقه سندن ظلم كورسه غزته‌يه ياصيلوب ظالمله مظلومك قصه سى عدالت وانصافه مخالف برايش اولديغى ادنا واعلاسك قولاغنه ايروشور · وهركس ذمم ايده‌يه حكومت دخى طبوب ظالمله مظلوم محاكمه‌يه جلب اولنور · وبو واسطه ايله دعوالرى فائونجه كورىلوب حق يرينى بولور ·

حكومتك تنبيهلرى وعلما وحكماك نصيحتلرى وهركسه لازم اولان صاتيلق شيلر وكوسترىله‌جك معرفتلر وهرنوع غزته‌لرله اعلان اولنور · بونده دخى پك چوق فائده‌لر واردر ·

وشمدىيه‌ك ودولتجه معتبر اولان فائونك حقوقنه طوقنمامق شرطيله پوليتيقه‌دن بحث اولنوب حكومت وملته خيرلى نيچه مطالعه‌لر وأبراخطارقائور ·

همشهريلر · اكلا يورمسكز غزته نه كوزل شيدر · اوكشيدر · نه كوزل علمر اوقويورو · واوراده اوقيانلر نصل اولياقيور · فقط شمديه‌دك استيولده وظيفه سنى يلور · وحالكزى طانور · واحوال عالمى آكلار و واكلادينى اكلاغه باشلار · وصاغلام صاغلام سويلر · برغزته يه راست كلمه مدبكزدن نقرته قدر بنى حاشا آكلا يامدبكزدن كلمكى سزه اكلاتان بولندى · صاقين هرمملكتك غزته‌لرى استيولده كيلر كيى اولور صانماكز · مأمولدركه استيولده كيلر دخى ابلرولر ·

(اى غزته جيلر) كوريورسكز كه چوق كيمسه‌لر ايشه واقف اولمق نيتيله لسان اوكرنوب اجنبى غزته‌لرينه مراجعت ايديورلر شمديلرده فرانسزجه يلانلر وهيچ اوازمه اوزمق حرفانسى اوكرنانلر دولت وملته دائر نه‌لر اوكرنيورلر · ساده تركجه يلانلرك اوبيلديكى معلوماتى اولامیور · بونك چاره‌سى هربرده نه اوله‌يورسه طوغريجه يازوب هركسه معلومات ويرمكدر ·

Ali Suavi'nin *Muhbir* gazetesi

—Yok, Ohannes Ağa mahsus yapmadı. İnsan değil mi, yanıldı.
—Bey dörtlü Pikadan Pika inkâr etsin de tınmayalım, öyle mi?
—Hay dörtlü Pikana da nalet, oynayacak oyununa da nalet, deyerek oyunu terk ederler, fakat dargın kalmazlar. Yarım saat sonra, hiçbir şey vuku bulmamış gibi yeniden devama başlarlar.

DİPNOTLAR

1 Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar: 1794-2000* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2014), 48.
2 Hasmik Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası, 1727-1968* (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2005), 579-80. Stepanyan, Sakayan'ın yanı sıra H. Berberyan, Hagop Ayvazyan, Karnik Berberyan gibi isimleri de derginin zaman içerisindeki sahipleri arasında saymaktadır.
3 Ali Suavi [?], "Gazete", no. 28 (27 Şevval 1283 / 4 Mart 1867), 1.
4 Hacı Bey Zade Ahmet Muhtar, *Osmanlıca Bilenlere Dört Günde Ermenice Okumanın Usûlü* (İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1308), 3.
5 Hovsep Vartanyan, *Akabi Hikyayesi*, ed. Andreas Tietze (İstanbul: Eren Yayınları, 1991).
6 Hovsep Vartanyan, *Boşboğaz Bir Ádem*, ed. Murat Cankara (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017).
7 (Rumca) Bazı balıkları iste pişirerek yapılan pastırma.
8 "An-asıl" yerine kullanılmıştır.
9 Sözcüğün aslı "hezarfen" olup, "elinden çok fazla iş gelen", "yetenekli", "becerikli" gibi anlamlara gelmektedir, Ancak burada "fen" yerine, "hile" ve "yalan" gibi anlamlara gelen "fend" sözcüğü kullanılmıştır.

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Kayseri'de Alüfteler İçin Islahhane

3 ŞUBAT 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Kayseri'de çıkan Erciyes gazetesinde okunduğuna göre fuhuş ile ülfet eden kadınları hayat-ı mesaiye sevk etmek üzere şehr-i mezkûrda bir ıslahhane tesis edilmiş, şimdiye kadar 69 kadın buraya sevk olunduğu gibi ıslahhaneye on halı, üç alaca tezgahı ve bir de çorap makinesi ile çıkrık vaz' ve ihzar olunmuştur.

Rus Mültecileri

3 ŞUBAT 1920 **VAKİT**

Üç günden beri şehrimize Rus mültecileri gelmektedir. Bunlardan ekserisi Novrososki'de maruz kaldıkları tazyikten kurtulmak maksadı ile memleketlerini terk etmeye mecbur olanlar teşkil etmektedir. Şimdiye kadar gelenleri daha başka kafilelerin takip edeceği anlaşılmaktadır. Şehrimizdeki Düvel-i İtilafiye mümessilleri tarafından İstanbul'da da bir kısım mültecilerin yerleştirilmesi takarrür etmiş ve bunların iskan ve iaşesi için bir takım mukarrerat ittihaz edilmiştir. İstanbul'da Rus mültecilerinin yerleştirilmesi takarrür edince, Mütareke Komisyonu vasıtasıyla Hükümete tebliğ edilmiş ve bu hususta müttehid bir karar ittihazı teklif edilmiştir. Haber aldığımıza göre İstanbul'da galâ-yi es'âr günden güne artmakta olduğundan şehrimizde Rus mültecileri iskan edildiği takdirde hayat-ı maişetin bir kat daha kesb-i müşkülat edeceği nazar-ı dikkate alınarak bunların şehrimize kabul edilmemeleri hakkında Mütareke Komisyonu Türkiye mümessilleri tarafından itirazat dermeyan edilmiş ise de komisyon azası arasındaki nokta-i nazar ihtilafından dolayı bir itilaf zemini bulunamamıştır. [...]

Anadolu'da Kadınlarımız

3 ŞUBAT 1920 **İKDAM**

Teşekkülü için vuku bulan teşebbüsattan geçen nüshalarımızda bahs etiğimiz Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ilk içtimaını yapmış ve kaleme alınan nizamname tetkik ve münakaşa edilerek kabul olunmuştur. Cemiyetin riyasetine Darülmuallimat Müdiresi Makbule Hanımefendi intihab edilmiştir. İçtimaa iştirak eden hanım efendiler tarafından on altı kişilik bir idare heyeti intihab edilerek faaliyete ibtidar olunmuştur. Türk kadınlığının mesail-i milliye ve vataniyeye karşı beslediği merbutiyet ve alakayı ispat eyleyen bu teşebbüsten dolayı Balıkesirli hanım efendileri tebrik eder ve faaliyet-i vatanperveranelerinde muvaffak olmalarını temenni eyleriz.

Ormanlarımız Elan Tahrip Ediliyor

3 ŞUBAT 1920 **İLERİ**

İstanbul'daki su bentlerini ihtiva eden Belgrat cesim ormanlarının hiçbir tarafından kat'iyyat caiz olmayacağı daire-i aidesince müteaddit raporlarla bildirilmiş iken İngiliz ordularının ihtiyacına sarf edilmek üzere Yorgi Kenteros Kumpanyası tarafından Ayvad bendi ve Kurt Kemeri cihetlerinde ağaçlar Kemerburgaz ahalisine doğratılmaktadır. Memleketin yegane ziynetini teşkil eden Belgrat Ormanlarında kat'iyyat icra etmek günahtır.

Kuva-yı Milliye ve Hükümet Arasında

5 ŞUBAT 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Aldığımız malumattan anlaşılmakta olduğu vechile, Kuva-yı Milliye mensup olup şehrimizde bulunan mebuslar ile Hükümet beynindeki münasebat şayan-ı memnuniyet bir safhaya girmiştir. Vükelâdan bir zattan âtideki izahatı aldık:

- Kuva-yı Milliye ile Hükümet arasında mucib-i endişe bir ihtilâf mevcut değildi. Aradaki ufak tefek müzakerat, hususi bir mahiyeti haiz idi. Binaenaleyh endişeye kat'iyyen mahal yoktur.

Diğer taraftan öğrendiğimize göre, Meclis-i Mebusan Hükümete ekseriyetle beyan-ı itimat etmek tasavvurunda bulunmaktadır.

Pierre Loti İstanbul Hemşehriliğini Kabul Ediyor

5 ŞUBAT 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Muhib-i vefakarımız Pierre Loti'ye İstanbul hemşehriliği unvanı verilmiş ve keyfiyetin Şehremaneti tarafından müşarünileyhe bildirilmiş olduğunu yazmıştık. Dün Pierre Loti Şehremanetine bir telgrafname keşide ederek İstanbul hemşehriliği unvanını kemal-i şükran ile kabul eylediğini bildirmiştir.

Et Meselesi

6 ŞUBAT 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Et ihtikar ve galası, son zamanlarda cidden tahammülsüz bir şekil aldı. İttihaz edilen mukarrerata, tevessül olunan tedabire rağmen fiyatlar gittikçe fırlamaktadır. Geçenlerde bu meseleyi müzakere eden İaşe Encümeni bu hususta bazı mukarrerat ittihaz ettiği gibi bu sefer de ihtikarın meni esbâbını istikmal etmek üzere Şehremaneti Müfettiş-i Umumisi Mehmet Ali Bey'in riyasetinde iaşe mümessilleri ile müşterek bir komisyon teşkil edilmiştir.

Hindistan Müslümanlarının Muhtırası

6 ŞUBAT 1920 **İLERİ**

Kalküta 23 Kanunusani "Yeni Gün"- 19 Kanunusanide sahib-i nüfuz Hint Müslümanlarından mürekkep bir mebus heyeti İngiltere'nin Hindistan Vali-i Umumisine hilafet meselesine dair bir muhtıra vermiş ve Türkiye meselesi hakkında, hissiyat-ı İslamiye nazar-ı itibara alınmaksızın, tasavvur edilmekte olan suret-i tesviyeye karşı adem-i kabul ve tasvibi izhar etmiştir.

Muhtırada hilafetin vaziyet-i hazırasını tebdil etmemek lazım geldiği, Müslümanların bu mesele ile manen ve ruhen alakadar oldukları beyan ediliyor. Mebus heyeti 70 milyon Hint İslam'ın âmal ve hissiyatını nazar-ı itibara almak lazım geldiği mütalaasındadır. Heyeti muhtırası şu suretle nihayet bulmaktadır:

1- Arabistan ve mahal-i mukaddese Türkiye'nin taht-ı teftişinde kalmalıdır.

2- Hilafet ve saltanat yekdiğerinden ayrılamaz.

3- İstanbul Türk hakimiyetinde ibka edilmelidir.

Karnaval Maskaralıkları

8 ŞUBAT 1920 **VAKİT**

Karnaval mevsimi geldi ve İtalya gibi birçok memleketlerde memnu olduğu halde maskeliler beraber geldi. Dün bu maskeli maskaralardan birçoğu beygir üzerinde olduğu halde Kapalı Çarşıya girmişler ve bir güruh tarafından takip edilmişlerdir. Velev ki yanlışlıkla olsun hayvanların Çarşı-yı Kebire girmesi hiç görülmediği için bilhassa büyük kalabalık tarafından takip edilen maskaralar çarşıda kıyametin kopmasına sebep olmuşlardır. Esnaf yağma olacağını zannederek acele ile dükkanlarını kapamaya ve kaçmaya başlamışlar ve bir kısmı heyecandan bayılma derecelerine gelmişlerdir. Nihayet işin hakikati anlaşılmış maskaralar arkalarındaki grup ile çarşıdan defedilmişlerdir.

Beygir süvar birkaç dişi maskara da dün Eminönü'nde durarak etraflarına bir cemm-i gafir toplamışlar ve sarhoş oldukları için ötekine berikine tecavüze başlamışlardır. Polis mani olmaya çalışmış ve hakarete maruz kalmıştır. Tecavüzlerini ileri götürmeye başlayan dişi maskaralardan birkaç tanesi derdest edilerek Eminönü merkezine tıkılmıştır.

Türk Yumrukçuları

8 ŞUBAT 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Dünyada boksun ne olduğunu bilmeyen yoktur. Yalnız bizde bu "yumruk musâraası" na maalesef az ehemmiyet verilmiş ve gayet mühim, fevkalade heyecan bahş ve ince bir sanatı ihtiva eden bu musâraayı içimizden pek çokları ömründe görememiştir. Boks müsabakaları alelumum ağır, vasat, hafif ve daha hafif – ki garpta buna tüy sıklet derler – Sıkletli musâraalar arasında yapılıyor ve sanat nokta-i nazarından cümlesinin ehemmiyeti büyüktür.

Geçenlerde Fransız Karpantiye'nin İngiliz rakibini birkaç saniyede yere sermesi hemen askeri bir muzafferiyet gibi dünyanın her tarafına telgraflarla bildirilmiştir.

Pek iyi bir spor olan boksun memleketimizde de terakki ettirilmesini ve herkesin buna büyük bir alaka ile merbut olmasını ve müteşebbislerini teşvik için her türlü muavenetin ibrazını matbuat için bir vazife addederiz. Türkler arasında boksör pek az olmakla beraber bu mahdut yumrukçular arasında şöhret kazananlar az değildir. İngiltere'de dahi nam kazanmış olan en meşhur boksörümüz Galatasaraylı Mahir Bey geçenlerde bütün Almanları mağlup eden Danimarkalı şampiyonu Berlin'de Admiral Palace'de yaptığı bir boks müsabakasında çelik ve çâkâk yumrukları altında bayıltmak suretiyle yere atmış ve şanlı bir galibiyetle Türk pazısının kuvvetini ilan ederek 50 000 marklık bir mükafat kazanmıştır. [...]

Mekatib-i İptidaiye Muallimlerinin Günahı Nedir?

10 ŞUBAT 1920 **İLERİ**

Dün mekatib-i iptidaiye muallimlerinden müteaddit imza ile matbaamıza gönderilen mektubu bir kere okuyunuz da siz de benim gibi teessüfler ediniz! Aynen:

Biz, İstanbul'un mekatib-i iptidaiye muallimleri henüz Kanunusani maaş ve zammı ile Kanunuevvel zammını alamadık. Binlerce efrat ailemizle bu gün son derece ihtiyaç içerisindeyiz. Maaşlarımız öteden beri muntazaman verilmez. Merci-i aslimiz bulunan Maarif Nezareti müracaatlarımızı dinlemez. İstanbul Valisi feryatlarımıza kulak asmaz. İstanbul Maarif Müdüriyeti ise: Meseleyi icap eden makamlara bildirdik. Bundan başka ne yapabiliriz? Demekle iktifa eder. Velhasıl hiçbir tarafa ismâ-ı meram mümkün olamaz. Ne yapalım? Kime müracaat edelim? Bu işte yalnız anladığımız bir hata varsa o da meslek-i talimin en müşkülü bulunan iptidai muallimliğine intisab etmiş olmamızın en büyük bir kabahat olduğudur. İşte cürmümüz bundan ibaret! . . . Muvazene-i umumiyeye tabi devair ve müessesat maaşlarını muntazaman almaktadırlar. Bizler de Hükümet memuru değimliyiz? Şu zamanda bizleri böyle aç bırakmak muvafık mıdır? Mekatib-i tâliye muallimlerinin her sene muntazaman istifade etmekte oldukları terfi ve terakkiden mahrumuz hiç olmazsa hakk-ı müktesebimiz olan maaşlarımızı versinler. Evlat ü ayâlimiz evlerimizde soğuktan titremektedirler. Yarın da şüphesiz aç kalacaklardır. Artık bu meyanda başka söyleyecek söz kalmadı. Yalnız alakadar makamlardan insaf, merhamet, adalet ve müsavat bekleriz.

İçki Mücadelesinde Kadınlarımız

11 ŞUBAT 1920 **VAKİT**

Benim kanaatimce içkiden erkekten ziyade kadın muzdariptir ve içki meselesi bence bir kadın meselesidir. Erkek ya arzusuyla ya göreneğe ve hissiyata tabi olarak meyhaneye gider. Evde karısı bekler, merak eder, korkar, kocası geldiği vakit dayak yemez ise tekdir işitir. İşret yüzünden hasıl olan fazla mesarif kadının ve çocukların boğazından ve sırtından çıkar. Bu sözlerim üzerine beni belki de hodbinlikle itham edeceksiniz ve diyeceksiniz ki: (Erkeklerimizin çoğu işretten memnun değillerdir. Görenek sevkiyle içerler. Fazla içmeye alışanların itiyatlarından vaz geçmeleri artık iktidarları dahilinde değildir. Sıhhatlerini harap ettiklerini bildikleri halde terk edemezler ve zaten kabahat onlarda olsa da onlarda bizim kocamız, kardeşimiz, oğlumuz değil mi?) Bu mukadder itiraza cevap veremeyeceğimi itiraf ediyorum. Kabahatin kimde olduğunu hangi tarafın daha ziyade çektiğini aramasak da şurası var ki mademki erkeklerimiz işrete karşı zayıftırlar, mukavemetsizdirler ve madem ki kadınlarımız içki ile ülfet etmediler, bir kısm-ı azamı işrete hasım gözü ile bakıyor. Bitaraf olanlar ise gerek kendilerinin gerek evlatlarının istikballerinin her vakit tehlikede olduğunu kendilerine gösterilerek kolaylıkla içki aleyhine tahrik edilebilirler. Binaenaleyh içki mücadelesine atılmaya elbette erkeklerden daha müsaittirler. O halde iyi anneler, iyi hemşireler el ele verip meydana atılınız, kanunları yapanlar da tatbik edenler de erkeklerdir diye meyus olmayınız; Kanunları yapan Ayanın ve Mebusanın, tatbik eden nazırların, hakimlerin, mülkiye ve zabıta memurlarının anneleri, zevceleri, kızları yok mu? Biz meram edip azim ve imanla çalışırsak kaleyi içinden fethedebiliriz. Başta ulema, doktorlar, muharrirler, muallimler oldukları halde erkeklerin kısm-ı azamının da mücadeleye iştirak edecekleri muhakkaktır. İşret mücadelesinin muzafferiyetle neticeleneceğine benim imanım vardır. Kadınlarımızın hayat-ı umumiyede tedricen daha faal bir uzuv olmalarını da pek lüzumlu görüyorum. Onun için istiyorum ki biz kadınlar bu güzel fırsatı kaçırmayalım. İşret mücadelesinde erkeklerden fazla çalışalım. Harb-i Umumide hidemat-ı vataniyeye iştirak etmekle temin ettiğimiz mevkii tevsi' ve tahkim edelim. Bu suretle kadınlık yükselsin memleket kurtulsun.

Karnaval Eğlencelerinin Tahdidi

12 ŞUBAT 1920 **VAKİT**

İtilâf zabıtası tarafından âtideki tebligat icra edilmiştir:

Ahval-i hazıra dolayısıyla bu sene karnaval müddeti Şubat'ın on beşi ile yirmi beşi arasında tahdid edilmiştir. Büyük Perhizin ortasında Perşembe günü şenlik yapılmayacaktır. Bu müddet esnasında İtilâf zabıtası tarafından umumi içtimagahların nısf-ı leylden sonra açık tutularak dans vesair eğlencelerin yapılmasına müsaade olunabilecektir. Karnaval eğlenceleri bu müddet zarfında yapılacak, fakat karnavalların Türk ve Müslüman mahallelerine geçmelerine müsaade olunmayacaktır. Bundan başka ilan-ı hayra kadar sokaklarda laterna çalınmayacaktır. Bu tenbihat hilafına vuku bulacak harekattan dolayı elli liraya kadar ceza-yı nakdi ve bir aya kadar hapis cezası verilecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Bir Nutku

15 ŞUBAT 1920 **VAKİT**

Ermenice gazetelerin beyanına göre Mustafa Kemal Paşa geçen hafta zarfında Kayseri'de bulunan Ermeni eytamhanesini ziyaret ederek bir nutuk irad etmiş ve çocuklara hitaben "Siz asla merak etmeyin sizin için korkacak bir şey yok. Biz selamet-i vatan için çalışıyoruz" demiştir.

Kolçak'ın İdamı

18 ŞUBAT 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Bolşevikler 7 Şubatta Amirali kurşuna dizmişler. Amiral Kolçak'ın Irkutsk'ta Bolşeviklerin elinde esir düştüğünü ve idam edildiği haberini son gelen telgraflar teyid etmektedir.

Vaziyet-i Maliyemiz

18 ŞUBAT 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Son günlerde vaziyet-i maliyemizin gayet fena ve gayrı müsait şerait altında bulunduğu rivayetleri deveran eylemekte ve Mart'ın beşinden sonra hazine-i maliyenin nakit mevcudu kalmayacağından bahsedilmekte idi. Dün salahiyettar zevattan aldığımız malumata göre, sulhun akdine kadar varidatımız ihtiyacat-ı hazıraya kifayet edecek miktardadır. Maliye Nezareti mütemadiyen tezayüd eylemekte olan rüsumat varidatı, Mart'ta tatbik edilecek olan harp kazançları vergisi ve ahiren tezyid edilen emlak vergileriyle memurin maşatının muntazaman tesviye edileceğini temin eylemekte ve bunlardan maada, satış komisyonu emrinde bulunan emval-i mevcudenin de bu varidata inzimam edileceğini teyid eylemektedir. Diğer taraftan Hükümetçe, yakın zamanda akdedilecek sulhu müteakip varidatın tezyidi çareleri bulunacağı ümit olunmaktadır.

Cuma Vaazları Hakkında

19 ŞUBAT 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Camilerde Cuma günleri i'tâ edilmekte olan mevaiz-i diniyenin bazı kimseler tarafından bir mecra-yı siyasiye döküldüğü Dar'ü-l hikmet-il- İslamiye tarafın-

dan nazar-ı dikkate alınarak tedabir-i lazıme ittihazı ve intihab edilecek mevzuların siyasete müteallik olmamasının temini karagir olmuştur.

Konferans Anadolu'da Türk Hakimiyetinin İbkasına Karar Verdi

19 ŞUBAT 1920 **İLERİ**

Londra Konferansı Pazartesi günü iki celse akdetmiştir. Bu celselerde mukadderatımız mevzu bahs olmuş ve gerek Avrupa'da, gerek Asya'daki hakimiyetimiz hakkında müzakerat-ı mühime cereyan eylemiştir. Konferans nihayet, Anadolu'daki Türk hakimiyetinin lüzum-ı ibkasına karar vermiştir. Londra'da bulunan İtilâf rical-i askeriyesi de Boğazların muhafazası için bir proje hazırlamıştır.

Türkiye Sosyalist Fırkası Müsameresi

20 ŞUBAT 1920 **İKDAM**

Bugün gündüz 2'de hanımlara, gece 9'da beylere Şehzadebaşı'nda Halk Tiyatrosunda: Kadın İntikamı

3 Perde dram. Muharriri Şevket Nezihi, kantolar, Fahri Bey tarafından komedi Laz Oyunları, gece avdet için Şişli, Beşiktaş, Aksaray'a tramvaylar tahsis edilmiştir.

Elektrik İmtiyazları

23 ŞUBAT 1920 **VAKİT**

Son zamanlarda haber aldığımıza göre harp felaketlerinden müteessir olan birçok Müslüman sermayedarlar Anadolu'da bazı mühim teşebbüsler vücuda getirmek için projeler tertip etmişler ve bunları tetkik etmek üzere Nafıa Nezaretine takdim etmişlerdir. Bunların en mühimleri Anadolu'nun birkaç yeri için talep edilen elektrik imtiyazlarıdır. Şayan-ı şükran olan bir cihet varsa o da bu imtiyazların hep İslam sermayedarlar tarafından talep edilmesidir. İznik Gölünü yirmi kilometrelik kanal ile Marmara Denizine rapt ederek kanal üzerinde vücuda getirilecek kuvve-i muharrike elektrik istihsali için Hüsnü İzzet Paşa ve Malik Bey tarafından Nafıa Nezaretine bir proje takdim edilmiş ve bu proje kabul edilerek Şurayı Devlete gönderilmiştir.

Bundan maada Bandırma, Kütahya, Konya, Safranbolu ve Adapazarı'nda birer elektrik fabrikası vücuda getirerek bundan tenvirat ve kuvve-i muharrike de istifade edilmek üzere yapılan projeler Nafıa Nezaretine verilmiştir. Bunlardan Bandırma ve Konya'ya ait olan imtiyazlar şimdilik Şura-yı Devlette tetkik edilmektedir. Konya'da fabrika ile elektrikli tramvay tesis edilecek ve şehir elektrikle tenvir edilecektir. Bu teşebbüsler bilahare anonim şirketler teşkilini taahhüd etmiş bulunuyorlar.

Nüfusumuzu Tezyid Yolunda Bir Teşebbüs

25 ŞUBAT 1920 **İKDAM**

Nüfus meselesi bütün cihanı şiddetle işgal ediyor. Bilhassa Harb-i Umumi Avrupa'nın nüfus buhranı geçiren memleketleri üzerinde fevkalade amik bir tesir husule getirmiş olduğundan harbin bitişinden sonra yapılacak ilk işler meyanına "nüfus" meselesini koymuşlardır. Bu bâbda pek acınacak bir mevkide bulunan memleketimiz için de Dahiliye Nazırı'nın bir teşebbüsünü haber aldık.

Hazım Bey Bursa Valiliğinde bulundukları sırada birçok gençlerin ancak düğün masrafı yüzünden izdivaçlarını tehire mecbur olduklarını tetkik etmişti. Anane ve adat yüzünden miktarı bazen pek yükselen bu masrafların ifası çarelerini düşünen Hazım Bey önümüzdeki Mayısın ilk Perşembe gününü Bursa Vilayetinde izdivaç günü addettirmek ve bütün nişanlıları masrafsızca izdivaca sevk çaresini düşünmüştü. Bursa'da bu bâbda ihzaratını ikmal eden Hazım Bey, Nazırı Dahiliye Nezaretine tayin olununca keyfiyeti padişah hazretlerine arz etmiştir. Zat-ı hazret-i padişahi nüfusun tenakusundan fevkalade müteessir olduklarını ve bir Mayıs'ın ilk Perşembe günü Bursa Vilayetinde yapılması kararlaştırılan bu masrafsız izdivaç merasiminin diğer vilayetlerde de icrasını ve bu suretle tevellüt edecek erkek çocukların ismi padişahın mahdumunun ismi olan Ertuğrul, kız çocuklarının dahi kerime-i hümayunlarının isimleri olan Rukiye ve Ulviye sultanların isimleri ile tavsif edilmesini ferman buyurmuşlardır.

Bu merasim için düğün masrafı kat'iyyen yapılmayacak, işret istimal edilmeyecek, kadın oynatılmayacak, yalnız şerbet içilecektir. Hangi köyün en çok düğünü varsa orada vali hazır bulunacak ve diğer köylere de erkan-ı memurin izam kılınacaktır. Bu merasim esnasında evlenenlerden ilk doğacak çocuğun validesine vali tarafından altın bilezik hediye olunacak ve izdivaç edeceklerin ismi vilayet gazetelerinde yazılacaktır. Tenakus-ı nüfus meselesi Darü'l-hikmet-il- İsamiyece de müzakere olunmakta olduğu haber alınmıştır.

Bir Saat İleri

29 ŞUBAT 1920 **VAKİT**

Bu gece yarısı Martın biri ve bununla beraber yaz saatlerinin mebde-i tatbiki hulul edecektir. Onun için karilerimize bu gece saatleri on bire geldiği zaman bir saat ileri almayı ihmal etmemeleri lazım geldiğini hatırlatıyoruz. On birden itibaren şehrin bütün müesseseleri, tiyatrolar, sinemalar yaz saatine göre hareket edeceklerdir. Yarın ömrümüzden bir saat kaybetmiş gibiyiz, fakat karilerimiz kaybettiklerini milli saat içinde tekrar bulacaklardır.

APİKAM arşivini internet üzerinden erişime açtı

AHMET PİRİŞTİNA KENT ARŞİVİ VE MÜZESİ (APİKAM), ARŞİVİNİ İNTERNET ÜZERİNDEN ERİŞİME AÇTI. ARAŞTIRMACILAR, WEB SİTESİ ÜZERİNDEN DİJİTAL ORTAMA AKTARILAN YAKLAŞIK 200 BİN BELGEYE ULAŞABİLİYOR.

GÖKAY AKGÜN

Kent kimliği oluşturmak ve kentlilik bilinci yaratmak amacıyla kurulan İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM), tüm belge ve fotoğraf koleksiyonunu internet üzerinden erişime açtı. APİKAM'ın dijital arşivinde yaklaşık 200 bin belge bulunuyor. www.apikam.org.tr adresinde ücretsiz olarak üye kaydı oluşturan her kullanıcı, bilgisayardan ya da akıllı cihazlardan artık APİKAM koleksiyonuna kolayca ulaşabiliyor.

DİJİTAL ARŞİVDE NELER VAR?

Dijital arşivin en dikkat çekici bölümünü İzmir Milli Kütüphane'ye ait gazete koleksiyonu oluşturuyor. Bu koleksiyonda, İzmir'de 1886-1940 yılları arasında Osmanlı ve Latin alfabesiyle yayımlanan 180 cilt gazete ve 130 bin belge yer alıyor. Mili Kütüphane ile yapılan protokol kapsamında APİKAM arşivine katılan İzmir ve çevresine ait Şer'iye Sicilleri Grubu ise kentin kültürel, hukuksal ve ekonomik tarihinin irdelenmesi açısından ana kaynak olma özelliği taşıyor. İzmir Büyükşehir Belediyesi Meclis Karar Tutanakları (1930-1980) da yenilenen web sitesinde araştırmacıları bekliyor. Web sitesi üzerinden APİKAM bünyesindeki Kent Kitaplığı'na da erişim sağlanabiliyor. Ayrıca İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı yayın kataloguna ve Armağan Kitap Serisi dahilinde basılan kitapçıklara da ücretsiz erişilebiliyor. Dijital arşive 1940'tan sonra yayımlanan gazetelerin aktarımı da sürüyor.

ULUSLARARASI BİR ARAŞTIRMA MERKEZİ

Türkiye'de ilk olma özelliği taşıyan APİKAM, kentin tarih ve kültür birikimini yansıtan her türlü materyali, derleyip sınıflandırarak araştırmacıların hizmetine sunuyor. APİKAM, başta İzmirlilerin yaptığı bağışlar olmak üzere yurt içi ve yurt dışındaki arşivlerde bulunan

Dijitalleştirme çalışmalarından bir görüntü

Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi

İzmir'e ilişkin belge ve fotoğrafları toplayarak arşivini zenginleştiriyor.

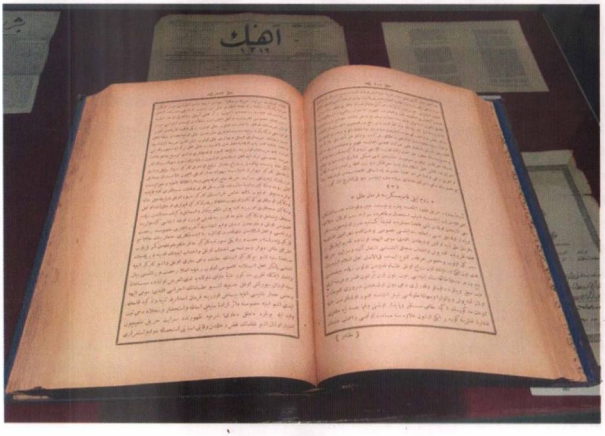
APİKAM bunların yanı sıra, yaşayan bir kültür merkezi olarak da hizmet veriyor. Kurumda hazırlanan sergiler, hem bina içinde hem de İzmir Büyükşehir Belediyesine ait farklı sergi salonlarında ya da açık hava sergi alanlarında sanatseverlerle buluşturuluyor. APİKAM'da çalışan uzman personeller tarafından hazırlanan "İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 150. Yılı" sergisi, İzmir Fuarı'nda bulunan Atlas Pavyonu'nda hâlâ ziyarete açık. Yine kurumun hazırladığı "İzmir Levantenleri" adlı serginin açılışı ise yakın zamanda yapılacak.

"KENT SÖYLEŞİLERİ" AYDINLATIYOR

APİKAM binası içinde bulunan toplantı salonunda her ay, farklı konular belirleniyor ve alanında uzman konuklar ağırlanarak halka açık söyleşiler düzenleniyor. Kent tarihine ilgi duyanların yoğun katılımıyla yapılan söyleşilerde; "19. Yüzyılda İzmir'de Sosyal Yaşam", "İzmir'in İşgali ve Milli Mücadele'nin 100. Yılı", "İzmir'in İtalyan Mimarları" gibi farklı konular işleniyor. Yeni yılın ilk ayındaki "Kent Söyleşileri" kapsamında ise "Kent Belleğini Hafıza Mekânları Üzerinden Okumak" adlı söyleşiler dizisi yapıldı. 14 Ocak'ta başlayan ve 28 Ocak'ta sona eren bu dizide İzmir'i hafıza mekânları üzerinden düşünmeyi sağlamak, kentlilik bilincinin oluşmasında müzelerin ve belleği oluşturan mekânların önemine dikkat çekmek ve kültür sanat hafızasının temellerini anlatmak hedeflendi. APİKAM, kent belleğine katkıda bulunan benzer mekânlar olan İKSV, SALT GALATA ve VEKAM'dan önemli isimleri bu söyleşi dizisinde konuşmacı olarak ağırlayacak.

MÜBADELE ANILARI HÂLÂ CANLI

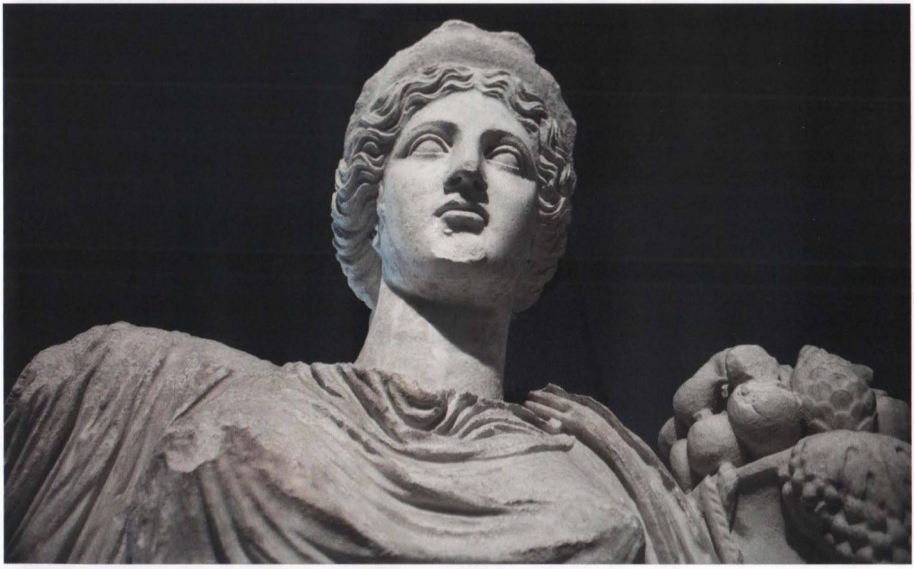
İzmir Büyükşehir Belediyesine ait, Buca'da bulunan tarihi bir binada ziyarete açık olan "Göç ve Mübadele Anı Evi" de APİKAM'a bağlı olarak hizmet veriyor. Anı Evi, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi" başta olmak üzere Türkiye'ye Balkan ülkelerinden yapılan göçlerin hikâyesini aktarmak ve göçmenlerden kalan kültürel mirası sergilemek amacıyla kuruldu ve 2017 yılından bu yana ziyaretçilerini ağırlıyor.

Bir Zamanlar Toroslar'da: Sagalassos

YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK, SAGALASSOS SERGİSİNİ ZİYARETÇİLERE SUNUYOR. 27 KASIM 2019 - 28 MAYIS 2020 TARİHLERİNDE ZİYARETE AÇIK OLACAK SERGİ, AKDENİZ BÖLGESİNİN EN İYİ KORUNMUŞ KENTLERİNDEN SAGALASSOS'UN TARİHİNİ DİSİPLİNLERARASI YÜRÜTÜLEN KAZILARDAN BİLGİLER VE İNTERAKTİF EKRANLARLA GÖZLER ÖNÜNE SERİYOR.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Fotoğraflar: Enes Demirok

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Belçika KU Leuven Üniversitesinin desteklediği Sagalassos Arkeolojik Araştırma Projesi iş birliğiyle hazırlanan sergide, Burdur Müzesi'nden getirilen 368 eser üç kat boyunca görülebiliyor. 3000'in üzerinde parça bir araya getirilerek yeniden tasarlanan Antoninler Çeşmesi'nin bir parçası olan ve özgün hâli 5 metre yüksekliğe sahip İmparator Marcus Aurelius heykelinin parçaları ziyaretçileri girişte karşılıyor.

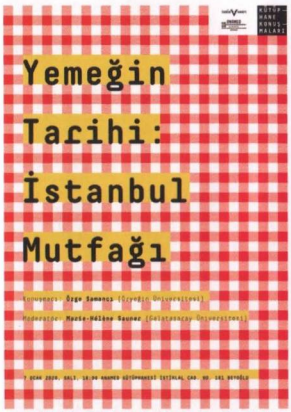
Roma İmparatorluk yolu Via Sebaste'nin üzerinde bulunan Sagalassos'un yerleşim alanının ve çalışmaların yapıldığı 1200 m2'lik bölgenin sergilendiği 1. katta, bölgenin açıklayıcı bir haritası sunuluyor. Mısır ikonografisini içeren bir parçanın, milyonlarca yıl önce bölgede yaşamış olan mamutlardan kalan omurga kemiklerinin, Sagalassos kazılarının ilk buluntusu olan 6. yüzyıl tarihli savaşçı figürininin dikkat çektiği katta, aslen 1985'te başlayan fakat 1990 yılında Bakanlar Kurulu tarafından kendisine izin verilmesiyle, sahadaki potansiyelin açığa çıkarılması düşüncesinden yola çıkarak kazıların daha geniş kapsamlı olmasını sağlayan Prof. Dr.

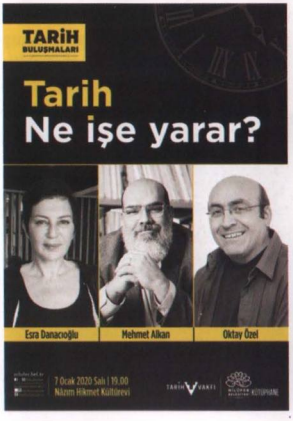
Marc Waelkens'in konuşmasını izlemek özellikle faydalı olabilir. Kazıların arkeobotaniden palinolojiye, arkeometriden coğrafyaya kadar disiplinlerarası şekilde yürütüldüğü göz önüne alınırsa, Waelkens pek de haksız sayılmayabilir. Disiplinlerarası yöntemlere dair dikkat çekici bir metin, serginin amforalarla ilgili kısmında görülebilir. Diğer taraftan serginin ilk katında, yüzlendirme yöntemiyle oluşturulmuş biri erkek diğeriyse kadın iki kafatası da, adlarına ilk olarak Yunan tarihçilerin kayıtlarında rastlanan Pisidialılara dair fikir veriyor. Bölgeyi ziyaret eden gezginlerin çizimleri de görülmeye değer. Şehrin baş tanrısı Apollon Klarios'un tapınağı, 1892 yılında bölgeyle ilgili yayımlanan '*Städte Pamphyliens und Pisidiens*' başlıklı kitaba katkıda bulunan George Niemann tarafından özenle çizilmiş. 6.-7. yüzyıllardan kalma bir nazarlık, 2. yüzyıldan kalma ve üzerinde Antalya'yla alâkalı olabileceğine dair "Attalou" yazısı bulunan sunak, sergide öne çıkan diğer objelerden. Serginin ikinci katında 100.000 yıldan fazla süren bir tarih gözler önüne seriliyor. Söz konusu zaman dilimi ve daha fazlasını içeren kronoloji görülmeye değer. Ayrıca Perslerin Anadolu'ya hâkim olduğu Akhaimenid Dönemi'nden Sagalassos'un büyümeye başladığı M.Ö. 200 yılına kadar pek çok gelişmeye dair detaylı açıklamalar ziyaretçilere sunulmuş. Kentin Hristiyanlaşmasının M.S. 1. ila 6. yüzyıl arasında gerçekleştirildiği belirtilen ve Aziz Pavlus'un ziyaretinden de bahsedilen sergide, Hristiyanlaşma dönemi de detaylı olarak ele alınmış. Sagalassos halkının etini tükettiği hayvanların başında yabani tavşanın gelmiş olması, yöre halkının keneviri çeşitli amaçlarla kullanmış olması, tavanın Romalılar tarafından icadı ve kentte bira yapımının geliştirilmiş olması gibi bilgiler ve daha fazlası da serginin bu kısmında bulunabilir. Osmanlı döneminde kentlerde değişimin yaşanıp yaşanmadığına dair TED Üniversitesinden Doç. Dr. Namık Günay Erkal'ın günümüzde Sagalassos'a ev sahipliği yapan Ağlasun'daki değişimi; Şahkulu İsyanı, Suhte İsyanı, bölgedeki göçebelerin ve eşkiyanın Kıbrıs'a sürgünü örneklerinden yola çıkarak ele aldığı ve hac yolculuğunda bölge yakınlarından geçen Evliya Çelebi'nin yöreye "haydut ve eşkıya yöresi" dediğini, buna karşın 19. yüzyılda ise bölgede güçlü bir mahalle dokusu oluştuğunu ifade ettiği konuşması interaktif kısımda görülebilir. Üçüncü katta ise kentin kuruluşu ve sosyoekonomik canlılığını yürütme şekli; Yunanistan'daki Larissa'dan Kayseri'ye yapılarına malzeme sağlayan bölgelerin haritası, malzemelerden alınan örnekler, ölü gömme âdetleri ve sofra adabı gibi kısımlarla ziyaretçilere sunuluyor. 25-40 yaşlarında bir kadına ait olduğu düşünülen bir iskelet ile 50 yaş civarında olan bir erkeğe ait iskelet söz konusu gömü geleneklerine örnek teşkil ediyor. Ayrıca bu katta, M.S. 4.-6. yüzyıllardan bir anahtar ve bir flüt dikkati çekiyor.

HAZIRLAYAN: **ZEYNEP BÜYÜKPALTA**

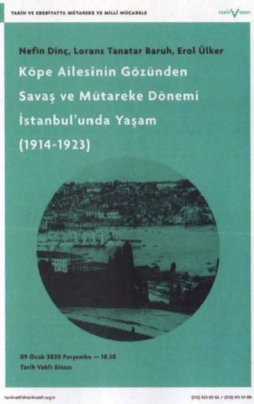

Tarih Vakfı ile Koç Üniversitesi ANAMED Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları'na yeni yılın ilk ayında, Özge Samancı konuk oldu. 7 Ocak 2020 Salı günü ANAMED Kütüphanesi binasında gerçekleştirilen "Yemeğin Tarihi: İstanbul Mutfağı" başlıklı konuşma, Özge Samancı'nın "*19. Yüzyıl İstanbul Mutfak Kültürü*" *(PU Rennes, 2015)* başlığıyla Fransızca olarak yayımlanan kitabı ve yine İstanbul mutfağı üzerine yayımlanan yakın zamanlı çalışmaları etrafında şekillendi. Marie-Hélène Sauner moderatörlüğünde gelişen konuşmada, Osmanlı saray mutfağı, Osmanlı üst kesiminin gıda tüketim alışkanlıkları, resmi ziyafetler gibi çeşitli konular ele alındı.

Tarih Vakfı ile Bursa Nilüfer Belediyesi ile iş birliğinde düzenlenen Tarih Buluşmaları kapsamında Esra Danacıoğlu, Oktay Özel ve Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan, "Tarihe nasıl bakmalı?" sorusuna yanıt aramak üzere 7 Ocak 2020 Salı günü Bursa Nazım Hikmet Kültürevi'nde bir araya geldiler.

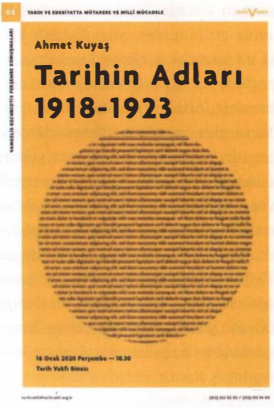

Tarih Vakfı ile Nilüfer Belediyesi ve Kütüphanesinin ortaklığında "Tarih Buluşmaları" başlığıyla düzenlenen toplantılar; spordan popüler kültüre, sosyal dönüşümden siyasi gelişmelere pek çok konu konuşulması ve geçmişin perdesinin aralanması hedefiyle Kasım 2017'den bugüne kesintisiz olarak düzenlenmektedir.

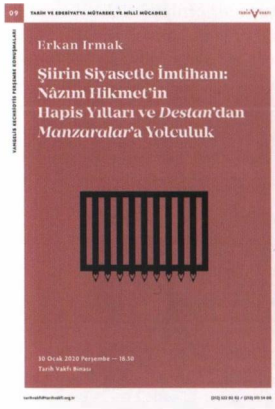
2019 Güz ve 2020 Bahar dönemleri Engin Kılıç koordinatörlüğünde düzenlenen Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları "Tarih ve Edebiyatta Mütareke ve Milli Mücadele" temasıyla devam ediyor. İmparatorluğun yıkıldığı ve Milli Mücadele'nin başladığı sürecin en önemli kırılma anlarının yüzüncü yıldönümlerini yaşarken, Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları'nda Mütareke ve Milli Mücadele konularını ele alarak, bu konulara hem tarih hem edebiyat disiplinleri açısından bakıyor. Yeni yılda da devam eden program, ocak ayında üç adet toplantı gerçekleştirdi. "Köpe Ailesinin Gözünden Savaş ve Mütareke Dönemi İstanbul'unda Yaşam (1914-1923)" başlıklı sunumlarıyla 9 Ocak Perşembe günü Nefin Dinç, Lorans Tanatar Baruh ve Erol Ülker; İstanbul'da 1897 yılında Fransız ve Macar asıllı bir ailede doğan Antoine Köpe'nin ciltler dolusu anılarına, önce hiçbir yerde basılmamış, yüzlerce fotoğrafa ve çizdiği sayfalar dolusu karikatüre dayanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ile Cumhuriyet'in kuruluş dönemine ışık tutan özel bir görsel, işitsel ve yazılı arşiv koleksiyonu hakkında bilgi aktarımında bulundular. Konuşmada, Köpe'lerin iki imparatorluk arasında geçen yaşam serüvenine ilişkin genel bir çerçeve sunulurken, Cihan Harbi ve Mütareke Dönemi'ne odaklanarak, başta Antoine Köpe olmak üzere aile bireylerinin Selanik'ten, İstanbul'a, Filistin'den Braşova'ya ve Zonguldak'a kadar uzanan yaşam öykülerinden kesitler verildi. Böylece zengin bir aile arşivinden yola çıkarak, dönemin toplumsal, kültürel ve siyasal bağlamı hakkında neler öğrenilebileceği tartışmaya açıldı.

Programa 16 Ocak 2020 Perşembe günü "Tarihin Adları, 1918-1923" başlıklı sunumuyla konuk olan Ahmet Kuyaş ise Mondros Bırakışması'yla Lausanne Antlaşması arasındaki beş yılın Türkiye tarihindeki önemi dolayısıyla tarihyazımımızda var olan kimi savaş mağlubu bir imparatorluktan ulus-devlete geçişi, kimi bir "kurtuluş savaşı"nı, kimi Cumhuriyet'e gidişi, kimi de bu büyük anlatıların içindeki daha küçük boyutlu yerel gelişmeleri ya da kişisel serüvenleri, kullandıkları terminolojiler açısından ele alan bir sunum gerçekleştirdi. Anlatılardaki öznelliklere odaklanarak, söz konusu terminolojinin çok boyutlu bir eleştirisi ile döneme ilişkin

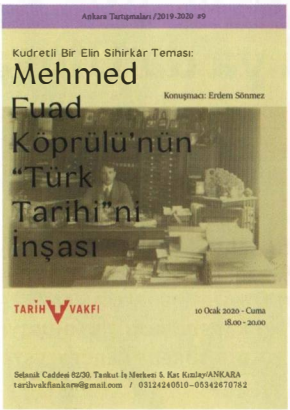

tarihyazımının bir nebze daha billurlaşmasına katkıda bulunuldu.

Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları'nın ocak ayındaki son konuğu ise 30 Ocak 2020 Perşembe günü gerçekleştirdiği" Şiirin Siyasetle İmtihanı: Nâzım Hikmet'in Hapis Yılları ve *Destan*'dan *Manzaralar*'a Yolculuk" başlıklı sunumuyla Erkan Irmak oldu. Irmak, hem yazılış hem yayımlanış hem de okur tarafından alımlanışı açısından Türkçe edebiyatın en ilginç örneklerinden biri olan; Nâzım Hikmet'in yazımına ilk olarak 1930'lu yılların sonunda başladığı, son şeklini 1950'lerde hapisten çıktıktan sonra verdiği ve yayımlanması ancak yazarı öldükten yıllar sonra, 1968'de gerçekleşen *Kuvâyi Milliye* eserinin çeşitli dönemlerde, çeşitli ideolojik kamplar tarafından nasıl algılandığını incelemeye alan bir sunum gerçekleştirdi.

Tarih Vakfı Ankara tarafından düzenlenen Ankara Tartışmaları'nın ocak ayında gerçekleşen buluşmasında konuğu, 10 Ocak Cuma günü "'*Kudretli Bir Elin Sihirkâr Teması*': Mehmed Fuad Köprülü'nün 'Türk Tarihi'ni İnşası" başlıklı konuşmasıyla Erdem Sönmez oldu. Sönmez, Türkiye'de tarihçiliğin akademik bir disiplin haline gelmesi ve kurumsallaşması süreçlerinde rol oynayan isimlerin başında gelen Mehmed Fuad Köprülü'nün (1890-1966) Türk tarihine ilişkin 20. yüzyılın ilk yarısında inşa ettiği büyük anlatıyı ele aldı. Köprülü'nün söz konusu anlatıyı nasıl bir politik-entelektüel ortamda ve ne gibi saiklerle inşa ettiği, anlatısının ana hatları ve zaman içerisinde bu anlatıda yaptığı revizyonlar konuşmada üzerinde durulacak temel kalemlerden oldu.

Tarih Vakfı ile Çanakkale Belediyesi ile imzalanan protokol kapsamında, Doç. Dr. Aslı Didem Danış Şenyüz, "Türkiye'de Göçün Tarihi ve Sosyolojisi" başlıklı söyleşisiyle 11 Ocak Cumartesi günü Ece Ayhan Kültür Evi'ne konuk oldu. İmzalanan protokol gereği Çanakkale Belediyesi ile Tarih Vakfı ortaklığında kamuoyunda ilgi uyandırması ve yerel/ulusal tarih bilincini geliştirmesi hedeflenen panel, konferans ya da söyleşi organizasyonları gerçekleştirilmeye devam edecek. Çanakkale Belediyesi, imzalanan bu protokolle, Tarih Vakfı'nın ve yayınlarının başta kütüphaneler olmak üzere farklı mekanlarda halka ulaşmasına aracılık ederek, vakfın tanınırlığına katkı sağlıyor.

Tarih Vakfı, yeni yılın ilk ayıyla birlikte, gerçekleştirdiği belediye protokollerine iki yeni şehri daha ekledi: İzmir ve Adana. 9 Ocak 2020'de İzmir'de, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Tunç Soyer ile ve 23 Ocak 2020'de Adana Büyükşehir Belediye Başkanı Zeydan Karalar ile Tarih Vakfı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan'ın karşılıklı imzalarıyla, İzmir ve Adana'da gerçekleşecek olan aylık toplantılar, konferanslar, sergiler ve kongrelere dair yeni bir dönemin başlangıcı yapıldı.

15 Aralık 2019 tarihinde vefat eden ve vefatıyla Türkiye'de feminist akademinin kuruluş ve var oluşunda çok büyük bir kayba sebebiyet veren değerli yazar, feminist araştırmacı ve akademisyen Prof. Dr. Aynur İlyasoğlu'nun anısına saygıyla Tarih Vakfı ile Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı ortaklığında bir anma programı düzenlendi. Ailesi adına Elvin İlyasoğlu'nun da katılımıyla 17 Ocak Cuma günü gerçekleşen programda, İlyasoğlu'nun feminist araştırmacı kimliği ile sözlü tarih alanındaki çalışmalarına değinilen konuşmalar yapıldı. Prof. Dr. Aynur İlyasoğlu, mütevellisi olduğu Tarih Vakfı bünyesinde sözlü tarih alanında uzunca bir süre önemli çalışmalar yürütmüş, proje yöneticiliği yapmış ve yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştu.

Bir Ulusun Egemenlik Manifestosu: Misak-ı Milli ya da Ulusal And

ZAFER TOPRAK

MİSAK-I MİLLİ ÖZÜ İTİBARIYLA BİR EGEMENLİK BİLDİRİSİYDİ. "MİLLÎ HÂKİMİYET" DİYE TANIMLANAN VE SALTANATIN YANI SIRA DIŞ GÜÇLERE KARŞI GÜÇLÜ BİR SİLAH OLARAK GELİŞTİRİLEN BİR İLKELER BÜTÜNÜYDÜ. BU SÜREÇ AMASYA TAMİMİ İLE BAŞMIŞ VE 28 OCAK'TA NOKTALANMIŞ BİR EVREYİ KAPSIYORDU. CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNE GİDEN YOLUN TEMEL FELSEFESİ ALTI AY GİBİ KISA BİR SÜREDE GERÇEKLEŞTİRİLMİŞ OLUYORDU.

Misak-ı Milli, Milli Mücadele'nin daha başlangıç evresinde yapılandırılmaya başlamış ve altı ay gibi kısa bir sürede bir tür manifesto olarak ortaya çıkmış bir metindi. Ulusal Ant veya Ulusal Yemin olarak da günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz Misak-ı Milli, Türkiye'nin bağımsızlık savaşında hedeflediği ilkelerin bütünüydü. Osmanlı Devleti'nin 12 Ocak 1920'de toplanan son parlamentosu olan Meclis-i Mebûsan'da 28 Ocak 1920'de oy çokluğu ile kabul edilmişti. 17 Şubat 1920'de halka açıklanan Misak-ı Milli kararları o günlerde Ahd-i Millî ve Peymân-ı Millî olarak da ifade edilmişti. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları çetin savaşlar sonucunda ana hatlarıyla Misak-ı Milli ilkeleri doğrultusunda çizilecekti.

Misak-ı Milli özü itibarıyla bir egemenlik bildirisiydi. "Millî hâkimiyet" diye tanımlanan ve saltanatın yanı sıra dış güçlere karşı güçlü bir silah olarak geliştirilen bir ilkeler bütünüydü. Bu süreç Amasya Tamimi ile başmış ve 28 Ocak'ta noktalanmış bir evreyi kapsıyordu. Cumhuriyet Türkiye'sine giden yolun temel felsefesi altı ay gibi kısa bir sürede gerçek-

Kanaat Kitabevi tarafından hazırlanan ve millî sınırları gösteren 1/2.250.000 km ölçekli Yeni Misak-ı Milli Haritası
TDV, İslam Ansiklopedisi

Milli Mücadele döneminin ilk propaganda afişi olma özelliğini taşıyan Halaskaran-ı İslam

leştirilmiş oluyordu. 25 Haziran 1919 günlü Amasya Tamimi'nin üçüncü maddesi ile 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi tarafından yayımlanan beyannamenin altıncı maddesi ulusal egemenlik prensibini açıkça ifade eden esasları ve beyanları içeriyordu. Bu ilke, Misak-ı Milli'nin ertesinde 20 Ocak 1921 günlü Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu'nun birinci maddesinde sarih ve hukuksal bir nitelik kazanmıştı. Maddede "Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir" denecekti. Üçüncü madde ise hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğunu vurguluyordu. Ardından dördüncü madde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğunu, millet adına hâkimiyet hakkını kullandığını kaydediyordu. Böylece milli hâkimiyet prensibi klasik şekli ile ve en sarih biçimde kabul edilmiş oluyordu.

Egemenlik anlayışının kökeni 18. yüzyıla, Rousseau'ya kadar gidiyordu. Nitekim Atatürk'ün "millî hâkimiyet" fikri büyük ölçüde Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nden esinlenmişti. Rousseau'nun sözünü ettiği yasama gücü 1924 Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu'nun dördüncü maddesinde vurgulanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ta kendisiydi. Kuvvetler birliği anlayışı doğal olarak II. Meşrutiyet'in hazin öyküsü ve Milli Mücadele'nin gerektirdiği birlik anlayışının sonucuydu.

Cihan Harbi'ni kaybeden Osmanlı hanedanı Mondros Ateşkes Antlaşması ile barış beklentileri içerisine girmişti. Ancak ateşkese rağmen işgaller devam etmiş, İtilaf Devletleri artık gücünü yitirmiş olan Osmanlı Devleti üzerindeki gizli planları yavaş yavaş uygulamaya sokmaya karar vermişlerdi. Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefi, Boğazlar ve İstanbul egemenliği isteği; İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'yu kuşatma hayalleri; İtalya ve Yunanistan'a vaat edilen Ege toprakları işgal devletlerinin yayılımcı emellerinin somut kanıtlarıydı. Jean-Paul Garnier'in *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu* başlıklı

Ulusal Ant

Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri, Devlet'in bağımsızlığı ve milletin geleceği, haklı ve sürekli bir barışın gerçekleşebilmesi için üstlenecekleri fedekârlığın son aşaması olarak aşağıdaki ilkelere tam olarak uyulması ile mümkün olabileceğini, bu ilkeler dışında Osmanlı Saltanatı'nın ve topluluğunun yaşamasının düşünülemeyeceğini kabul ve onaylamışlardır.

Madde 1: Osmanlı Devleti'nin yalnız Arap çoğunluğunun oturduğu 30 Ekim 1918 tarihli Ateşkes Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği anda hasım orduların işgali altında kalan kısımlarının geleceği, bu bölge halkının özgür oyları ile belirlenmesi gerektiğinden bu Anlaşmanın saptadığı çizginin içinde ve dışında din, ırk ve isteklerin birlik ve birbirlerine karşılıklı sevgi ve fedakârlıkla dolu ve sosyal durumları ile çevre koşullarına uyum gösteren Osmanlı İslam çoğunluğun yerleşik bulunduğu kısımların tamamı gerçekten ve hükmen hiçbir nedenle ayrılık kabul etmez bir bütündür.

Madde 2: Halkı, ilk serbest kaldıkları zamanda yapılan genel oylama ile Anavatana katılmış olan Elviye-i Selâse [Üç liva – Batum, Kars, Ardahan] için tekrar halk oylamasına başvurulmasını kabul ederiz.

Made 3: Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukukî durumunun saptanması da, halkının tam bir özgürlükle belirtecekleri oylara göre gerçekleşmelidir.

Madde 4: İslam Hilâfetinin karargâhı, Osmanlı yüce saltanatının başkenti ve hükümetinin merkezi İstanbul şehri ile Marmara denizinin güvenliği her türlü tehdide karşı korunmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşulu ile Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticaret ve dünya trafiğine açılması bizimle diğer tüm ilgili devletlerin birlikte verecekleri karara bağlıdır.

Madde 5: İtilaf devletleri ile hasımları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılacak anlaşma dairesinde azınlıkların hakları, komşu memleketlerdeki Müslüman halkın da aynı haklardan yararlandırılacakları inancı içinde tarafımızdan sağlanacaktır.

Madde 6: Millî ve ekonomik gelişmemizi sağlamak ve daha çağdaş ve düzenli bir yönetim ile devlet işlerini başarıya ulaştırmak için bizim de, gelişmemizin için gerekli koşullar için bağımsız ve özgür olmamız yaşam ve geleceğimizin temelidir. Bu nedenle siyasî, adlî, malî ve diğer gelişmemizi engelleyecek kayıtlara karşıyız. Tahakkuk edecek borçlarımızı ödeme koşulları da bu ilkelere aykırı olmayacaktır.

28 Ocak 1920

kitabında vurguladığı gibi "ölüm döşeği"ndeki Osmanlı Devleti'nin mirası büyük devletlerin iştahını kabartmıştı. İstanbul'da yönetimde oluşan otorite boşluğu, dışarıdan müdahaleler, halkın içinde bulunduğu yoksulluk ve bitkinlik sonun başlangıcı olarak görülüyordu.

İzmir'in işgali karamsarlığı son haddine vardırmıştı. Anadolu halkı giderek direnişe geçiyordu. Birçok bölgede Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmaya başlamıştı. Halkın hemen hemen her şehirde oluşturduğu bağımsızlık hareketleri Kuvay-i Milliye adı altında bölgesel düzeyde direnişe geçiyordu.

Nitekim 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Samsun'a varmış, Misak-ı Milli'ye giden yolun taşları Amasya'da döşenmeye başlamıştı. Kısa bir süre sonra Erzurum ve Sivas kongrelerinde örgütsel yapı gerçekleştirilmişti. 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya ulaşan Mustafa Kemal, yaptığı konuşmada Misak-ı Milli'nin sınırlarını kaba hatlarıyla kamuya duyurmuştu. Bu sınır İskenderun Körfezi'nin güneyinden, Antakya'dan, Halep ile Katma istasyonu arasında Cerablus köprüsünün güneyinden geçerek Fırat Nehri'ne ulaşıyordu. Oradan Deyrizor'a iniyor, doğuya uzanarak Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içine alıyordu.

Bu sırada Osmanlı Mebusan Meclisi son kez olarak 12 Ocak 1920'de toplanacaktı. Ankara'nın muvafakatiyle seçilen son meclis vekilleri arasında Erzurum'u temsilen Mustafa Kemal'de vardı. Ancak kendisi hakkında Saltanat'ın almış olduğu tutuklama kararı nedeniyle İstanbul'a gitmesi söz konusu olamazdı. Mustafa Kemal son Mebusan Meclisi'nde alınması gereken kararlar üzerine İstanbul'a gide-

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanışı ertesi Askeri Rüştiye öğrencileri İstanbul sokaklarında gösteri yürüyüşünde

Yâdigâr-ı Misak-ı Milli. Ortada Mustafa Kemal, sağ üst köşede Bekir Sami Bey. Sol üst köşede Rauf Bey. Altta, sağdan sola İsmet Paşa, Cevad Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Ali İhsan Paşa, Muhittin Paşa, Nurettin Paşa

cek vekillerle bir araya gelmiş, Mebusan Meclisi'nin dağılma olasılığını da göz önünde bulundurarak meclisi tekrar toplayabilme olasılığını düşünmüştü. Ayrıca İstanbul'a gideceklerden kendisinin orada bulunmasa da başkan seçilmesini istemişti. Mebusan Meclisi'nde direniş hareketini de temsilen Müdafaa-i Hukuk adında bir grup kurulması ve Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları ışığında Misak-ı Milli'nin kabulü Ankara'nın beklentileri arasındaydı.

12 Ocak 1920 günü Mebusan Meclisi toplanınca Saltanat'la itilafa düşmemek için kurulacak grubun adı Felah-ı Vatan olarak belirlendi. Bu arada aynı kaygılarla Mustafa Kemal'in başkanlık isteği de yerine getirilememişti. Ama 28 Ocak günü, Misak-i Milli yani Türk Milletinin Bağımsızlık Beyannamesi, Edirne Milletvekili Mustafa Şeref Bey'in "Efendiler. Beyler. Arkadaşlar. Millî Misâkımız'ın ittifakla kabulünü memlekete, millete, bütün dünyaya ilanını teklif ediyorum" çağrısı üzerine gizli oturumda kabul edilmişti. Bir süre sonra basılıp dağıtılarak kamuoyunun da bilgisine sunulan bu metin, İtilaf Devletleri'nin tepkisini çekmekte gecikmedi ve İstanbul bilfiil işgal edildi. Mebusan Meclisi kapatıldı. 16 Mart 1920'de Sevr Antlaşması, Saray cenahına imzalatılmaya çalışıldı.

23 Nisan 1920'de de bu kez Ankara'da Millet Meclisi toplanacaktı. Mebusan Meclisi'nin dağılmasıyla bazı mebuslar sürgün edilmiş, tutuklanmış; bazıları ise Anadolu'ya kaçarak Millet Meclisi'ne girmişlerdi. Mebusan Meclisi, Ankara'ya taşınmış oluyordu. Bu arada direnişin Saltanat'a karşı da tavır koyması sonucu Damat Ferit Paşa hükümeti Kuvay-i Milliyecilerin hain olduğunu bildiren bir fetva yayımlatmıştı. İstanbul'daki meclisten bazı mebusların tutuklanmasına karşılık olarak da Ankara, Anadolu'daki İtilaf subaylarını tutuklamıştı. Ve nihayet milli iradeye oluşacak olası müdahaleleri engellemek için İstanbul hükümeti ile tüm ilişkiler kesilmişti.

Misak-ı Millî

Zirde vaziü'l-imza Osmanlı Meclis-i Mebusân âzaları istiklâl-i devlet ve istikbâl-i millînin haklı ve devamlı bir sulhe nâiliyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın hadd-i âzâmını mutazammın olan esasât-ı âtiyyeye temam-ı riâyetin mümkünü't-temin olunduğu ve esasât-ı mezkûre hâricinde pâyidâr bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devam-ı vücudu gayr-ı mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemiştir.

Madde 1: Devlet-i Osmaniyye'nin münhasıran Arap ekseriyeti ile meskûn olup, 30 Teşrin-i evvel 1334 tarihli Mütareke'nin hîn-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderâtı ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikan tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, örfen müttehid, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekâbile ve fedakârlık hissiyatıyle meşhûn ve hukuk-ı ırkiyye ve ictimaiyyeleriyle şerâit-i muhitelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı İslam ekseriyeti ile meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakkikaten veya hükmet hiçbir sebeple tefrik kabul etmez ve küldür.

Madde 2: Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâ-yı âmmeleriyle ana vatana iltihak etmiş olan Elviye-i Selâse için ledde'l-icab tekrar ârâ-yı âmmeye müracaat edilmesini kabul eder.

Madde 3: Türkiye sulhüne taalluk eden Garbî Trakya vaziyet-i hukukiyyesinin tesbiti de sekenesinin kemâl-i hürriyetle beyân edecekleri ârâya tabi'en vaki olmalıdır.

Madde 4: Makarr-ı hilâfet-i İslamiyye ve payitaht-ı saltanat-ı seniyye ve merkez-i hükûmet-i Osmaniyye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Bağazlarının ticaret ve münakalât-ı âleme küşâdı hakkında bizimle sair bilumum alakadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Madde 5: Düvel-i İtilâfiyye ile hasımları ve bazı müşârikleri arasında takarrur eden esasât-ı ahdiyye dairesinde ekaliyyetlerin hukuku, memâlik-i mütecâvirdeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmesiyle tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Madde 6: Millî ve iktisadî inkişafımız daire-i imkana girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umûra muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esbâb-ı inkişafatımızda istiklâl-i serbestî-i tamma mazhar olmamız üssü'l-esas-ı hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî inkişafımıza mani kuyûda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyûnâtımızın şerâit-i sulhiyyesi de bu esasâta mugayir olmayacaktır.

28 Kânun-ı sânî 1336

Mustafa Kemal Sivas Kongresi Heyeti ile

Misak-ı Milli'nin maddelerinin devletlerin eşitliği temelli Wilson İlkeleri'ne uyumlu olmasına özen gösterilmiş, belge dönemin hukuki ve siyasi şartları göz önüne alınarak hazırlanmıştı. Ama son kertede her alanda tam bağımsızlık amaçlanmış, ulusal sınırlar çizilmişti. Ülke bütünlüğü ve kayıtsız şartsız millet egemenliğinin tartışmaya açık olmadığı belirtilmişti. Misak-ı Milli, Boğazlar'ın önemini bir kez daha vurgulamıştı. İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın güvenliğinin sağlanması şartı ile Boğazların dünya ulaşım ve ticaretine açılması için Türk hükümetiyle birlikte ilgili devletlerin verecekleri kararlar geçerli olmalıydı. Milli ve ekonomik gelişmemizi engelleyen siyasi, adli ve mali sınırlamalar yani kapitülasyonlar kaldırılmalıydı. Arap topraklarının geleceği burada yaşayan halkın vereceği oylar ile belirlenmeliydi. Kars, Ardahan, Artvin, Batum (Elviye-i Selâse) ve Batı Trakya'nın hukuki durumunu belirlemek için halk oylamasına gidilmeliydi. Ülkedeki Hristiyan azınlıklara, komşu ülkelerdeki Müslümanlara tanınan haklardan fazlası verilemezdi. Ve nihayet Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı sırada (30 Ekim 1918) Türk askerlerinin koruduğu sınırlar içindeki Türk vatanı bütündü. Hiçbir biçimde parçalanamazdı.

Uluslararası olarak kullanımı güvenliği tehdit etmediği sürece açık olacak Boğazların egemenliğine sahip olmak, tasarlanan Türkiye sınırları içerisinde olduğu için önem arz ediyordu. Boğazların başka bir devletin kontrolü altında olması, Türkiye'nin iç işlerine karışılmasına neden olacağı gibi, uluslararası ticaret de bu ulaşım ağı üzerinden sürdürüldüğünden milli ekonomiyi dar boğaza sokabilirdi. Kapitülasyonlar ise uzun bir süredir Osmanlı'nın elini kolunu bağlamıştı. Egemenlik büyük ölçüde risk altındaydı. Bu tür ayak bağı kesin kaldırılmalıydı. Tam bağımsızlık denildiği zaman elbette siyasî, malî, ekonomik,

Amasya Genelgesi 21/22 Haziran 1919 gecesi

18 Haziran 1919 tarihinde, Trakya'ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın uygulanma zamanı gelmiş bulunuyordu. O nokta, Anadolu ve Rumeli'deki milli teşkilatları birleştirerek, bir merkezden temsil ve idare etmek üzere, Sivas'ta genel bir milli kongre toplamaktı. Bu gayenin gerçekleştirilmesi için yaverim Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da yazdırdığım genelgenin esas noktaları şunlardı:

Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.

İstanbul Hükümeti, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum, milletimizi adeta yok olmuş gösteriyor. Milletin bağımsızlığını kurtaracak olan yine milletin azim ve kararlılığıdır. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartlara göre harekete geçmek ve haklarını yüksek sesle dünyaya işittirmek için her türlü etki ve kontrolden uzak milli bir heyetin varlığı zorunludur.

Anadolu'nun her bakımdan en emniyetli yeri olan Sivas'ta milli bir kongrenin acele toplanması kararlaştırılmıştır.

Onun için vilayetlerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olduğu kadar çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.

Her olasılığa karşı, bu mesele bir milli sır olarak tutulmalı ve temsilciler, gereğinde yolculuklarını kendilerini tanıtmadan yapmalıdırlar.

Doğu vilayetleri adına, 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. Bu tarihe kadar diğer vilayet temsilcileri de Sivas'a gidebilirlerse, Erzurum Kongresi'nin üyeleri, Sivas genel kongresine katılmak üzere hareket ederler.

Mustafa Kemal

adlî, askerî, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik amaçlanıyordu. Bu sayılanlardan herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve ülkenin gerçek manası ile bütün bağımsızlığından yoksunluğu demekti. Öte yandan Wilson prensipleri doğrultusunda, gerek ülke sınırlarının kuzeydoğu ve kuzeybatı tarafının çizilebilmesi için gerekse de Arap topraklarında halkın kaderinin belirlenebilmesi için bu coğrafyalarda oylama yapılmalıydı. Milli egemenlik demek halkın kaderine kendisinin karar vermesi demekti. Son olarak Osmanlı tarihi boyunca yapılan ıslahatlar sırasında bir dizi dini mezheplere ayrıcalıklar tanınmıştı. Bu ayrıcalıklar zamanla suistimal edilmiş, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarıyla sonuçlanmıştı. Yeni Türk Devleti bu konuda da yeni bir sayfa açılmasına karar verilmişti. Dini, dili, ırkı, milleti, sınıfı, konumuna bakılmaksızın herkes eşit haklara sahip olacaktı. Azınlıklar ise mütekabiliyet esasına göre hak talep edebileceklerdi.

Misak-ı Milli kendi döneminde de eleştirilere uğradı. Koskoca Osmanlı İmparatorluğu yitirilmiş, toprak kayıpları tepkilere neden olmuştu. Ama Mustafa Kemal bu konuda gerçekçiydi. Nitekim savunma stratejisi üzerine kurulu bu gerçekçi duruşunu Ankara'ya vardığı gün ifade etmişti: "I. Dünya Harbi'nin sonuçları, devletimizin birtakım fedakarlığa katlanmasını zorunlu kılıyor. Buna göre devlet için millî, yeni bir sınır kabul ettik. Mütareke imzalandığı gün ordularımız fiilen bu hatta hakim bulunuyordu. Bu sınır, İskenderun Körfezi güneyinden Antakya'dan Halep ile Katma İstasyonu arasında Cerablus Köprüsü güneyinde Fırat Nehri'ne kavuşur. Oradan Deyr-i Zor'a iner; Daha sonra doğuya kıvrılarak Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi içine alır." açıklamasını yaparak yeni sınırların ancak bu şartlarda çizilebileceğini açıklamıştı.

Sonuç olarak Mustafa Kemal, tüm yaptıklarıyla, Anadolu'da bağımsızlık mücadelesiyle Türk halkının kendi egemenliğini ve geleceğini kendisi yazacağını ve istiklal için din, dil, ırk, millet ayrımı yapmadan birlikte hareket edileceğini ilan ediyordu."...Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun taksimini sağlamaya çalışmaktan ibaretti... O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi? Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!" sözleriyle geleceğin Cumhuriyet Türkiye'sinin yolunu açıyordu.

Uzun bir sürecin, çeşitli görüşmelerin, alınan kritik kararların sonucunda oluşturulan Misak-ı Milli ise kurulmakta olan yeni Türk Devleti'nin temeli Milli Mücadele'nin diplomatik dayanağı oldu. Amasya, Erzurum ve Sivas'ta alınan kararların bir devamı olarak ulusal egemenliğin ana belgelerinden biri olmuştu. Londra Konferansı'nda dünyaya duyurulmasından üç yıl sonra Lozan Konferansı'nda bu ilkeler resmen kabul edilerek bağımsız yeni Türkiye'nin yolu çizilmişti.

Erzurum Kongresi Kararları 23 Temmuz – 7 Ağustos 1919

Efendiler!
Erzurum Kongresi 14 gün sürdü. Çalışmalarının sonucu tespit ettiği tüzük ve bu tüzükteki hükümleri ilan eden bildiri aşağıdaki maddelerden ibarettir. Bu tüzük ve bildiri metni, zaman ve ortamın gerektiriği bazı önemsiz ve ikinci derecede düşünce ve görüşler atlanarak incelenirse, birtakım köklü ve geniş çaplı ilkeler ve kararlara varmış oluruz.
Milli sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılmaz.
Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı hükümetinin iş yapamaz duruma gelmesi durumunda, millet topyekün kendisini savunacak ve direnecektir.
Vatanı korumakta ve istiklali elde etmekte İstanbul hükümeti başarılı olamadığı takdirde bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacaktır.
Bu hükümet üyeleri milli kongrece seçilecektir. Kongre toplanmamışsa, bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.
Kuva-yi Milliye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve milli idareyi hakim kılmak esastır.
Hıristiyan azınlıklara siyasal egemenlik ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez.
Manda ve himaye kabul olunamaz.
Milli Meclis'in derhal toplanmasını ve hükümetin yaptığı işlerin Meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak için çalışılacaktır.

Sivas Kongresi Kararları 9-11 Eylül 1919

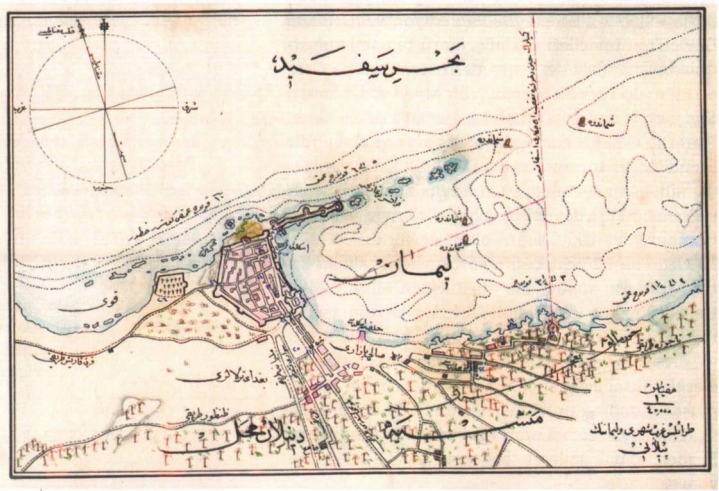
"Sivas Kongresi'nin gündemini, Erzurum Kongresi'nin tüzük ve bildiri metinleri ile bizden önce Sivas'a gelmiş olan yirmi beş kadar üyenin hazırladığı bir muhtıra oluşturacaktı."
Mustafa Kemal
Milli sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür; birbirinden ayrılmaz.
Her türlü işgal ve müdahaleye karşı, millet birlik olarak kendisini koruyacak ve karşı koyacaktır.
İstanbul hükümeti, dış bir baskı karşısında memleketimizin herhangi bir parçasını terk zorunluluğunda kalırsa vatanın bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruyacak her türlü önlem ve karar alınmıştır.
Kuva-yi Milliye'yi tek kuvvet tanımak ve milli iradeyi hakim kılmak temel prensiptir.
Manda ve koruma kabul olunamaz.
Milli iradeyi temsil etmek üzere Millet Meclisi'nin derhal toplanması zorunludur.
Aynı gaye ile milli vicdandan doğan cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir.
Milletimiz çağdaş gayelerin büyüklüğüne inanır ve teknik, sınai ve ekonomik durumumuzu ve ihtiyaçlarımızı takdir eder.
Mukaddes maksadı ve genel örgütü idare için kongre tarafından bir Heyet-i Temsiliye seçilmiştir.

Akdeniz'den Sahra'ya: Osmanlı'nın Afrika'ya Açılan Kapısı Trablusgarp

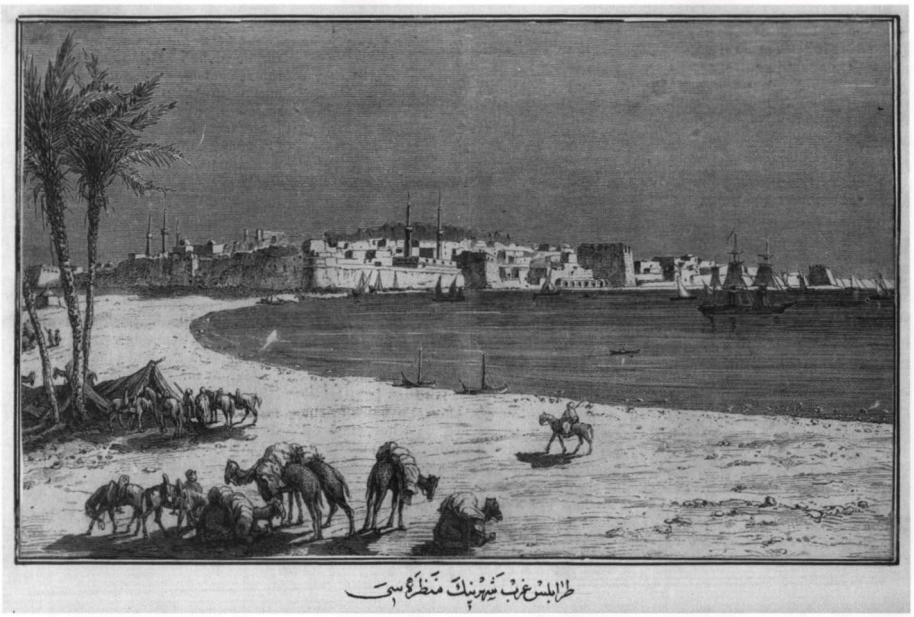
CEMAL ATABAŞ

BUGÜNKÜ LİBYA TOPRAKLARI BÜYÜK ÖLÇÜDE OSMANLI DEVLETİ'NİN 1551'DEN 1911'E KADAR HUKUKEN YA DA FİİLEN ELİNDE BULUNDURDUĞU TRABLUSGARP EYALETİ/VİLAYETİ SINIRLARI İLE ÖRTÜŞMEKTEDİR. TRABLUSGARP, COĞRAFİ OLARAK ÇÖLLERLE BİRBİRİNDEN AYRILAN ÜÇ TEMEL BÖLGEDEN; TRABLUS BÖLGESİ (TRIPOLITANYA), BİNGAZİ (SIRENAYKA) VE FİZAN'DAN OLUŞMAKTADIR. BİRBİRİNDEN AYRI OLAN BU ÜÇ BÖLGE İDARİ OLARAK 1711-1835 ARASINDA BÖLGEDE VALİLİK YAPAN KARAMANLI HÂNEDÂNI DÖNEMİNDE BÜTÜNLEŞMİŞ VE BUGÜNKÜ LİBYA'NIN TEMELLERİ ATILMIŞTIR.

Amerikalı seyyah Charles Wellington Furlong, 1904'te ziyaret ettiği Trablusgarp'ı "Sahra'nın Kapısı" olarak isimlendirmişti. Sömürgecilik çağında birçok seyyahın uğrak yeri olan bölge en çok Afrika içlerine açılma yolu olduğu için değerli bulunmuştu. Bölgenin bir özelliği de bu dönemde henüz Batılı bir gücün eline geçmemiş olan bakir bir saha olmasıydı. Seyyah Furlong'u bölgeye getiren nedenlerden biri de buydu. Geliş amacını; Kuzey Afrika'da Müslüman yönetimindeki son bölge olan ve Avrupa'nın zaten gözünü dikmiş olduğu Trablusgarp'ı, agresif Batılı güçler tarafından ele geçirilip yerli özelliklerini yitirmeden önce görmek ve tasvir etmek olarak açıklamıştı.[1] Onun bu öngörüsünün gerçekleşmesi için çok zaman geçmemiş, 1911'de Kuzey Afrika'daki bu son toprak parçası da işgale uğramış ve bölgedeki Müslüman yönetimi sona ermiştir. Bu dönemden sonra Trablusgarp antik dönemlerdeki ismiyle, yani "Libya" olarak anılmaya başlanacaktır. Bu ismin diriltilmesi dahi Akdeniz'in Roma hâkimiyetinde olduğu zamanları hatırlatmak ve İtalya'nın sömürgeci iddialarını meşrulaştırmak

II.Abdülhamid döneminde Trablusgarp'a dair ilginin arttığı görülmektedir. Bu dönemde özellikle saray tarafından bölgeye dair bilgi edinmek amaçlı eserler hazırlatılmıştır. Titiz bir el yazması olarak hazırlanan bu askeri rapor/ kitapçıklardan birinde yer alan Trablus şehrinin ve limanın planı
Trablusġarb ve Binġazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir, 1301, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, Nr. T5002, s.80

Bahsedilen esere alınmış ve bölgeyi gezen yabancı seyyahlardan birinin çizimi olan Trablus şehrinin manzarası

Trablusgarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir, 1301, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, Nr. T5002, s.82

için kullandığı araçlardan birisi olarak gündeme gelmiştir.[2]

Bugünkü Libya toprakları büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin 1551'den 1911'e kadar hukuken ya da fiilen elinde bulundurduğu Trablusgarp Eyaleti/Vilayeti sınırları ile örtüşmektedir. Trablusgarp, coğrafi olarak çöllerle birbirinden ayrılan üç temel bölgeden; Trablus Bölgesi (Tripolitanya), Bingazi (Sirenayka) ve Fizan'dan oluşmaktadır. Birbirinden ayrı olan bu üç bölge idari olarak 1711-1835 arasında bölgede valilik yapan Karamanlı Hânedânı döneminde bütünleşmiş ve bugünkü Libya'nın temelleri atılmıştır.[3] Bölgenin, geniş coğrafyası ve dağınık nüfusu nedeniyle Osmanlı döneminde kesin rakamlar veren nüfus sayımları yapılamamış olsa da 19. yüzyıl sonunda 300.000'i Bingazi tarafında olmak üzere toplam 1.500.000 civarında bir nüfusa ev sahipliği yaptığı tahmin edilmektedir. Osmanlı idaresindeki Trablusgarp toplumunu oluşturan Berberiler, Araplar, az sayıdaki Maltalıların ve Yahudilerin yanında önemli bir sınıf da Kuloğlu olarak anılan Türk kökenli yarı asker sınıftır. Kuloğulları, bölgeye yerleşmiş askerlerin yerli kadınlarla evlenmesinden oluşan bir nüfus olup tahsildarlık gibi bazı işleri görmek ve hayvan besleyip gerektiğinde süvari olarak askeri hizmette bulunmak karşılığında vergiden muaf tutulmuştur.[4]

Başta belirttiğimiz şekilde Trablusgarp'ın "Sahra'nın Kapısı" oluşu, Trablus Şehri'nin Afrika içlerinden Akdeniz sahiline ulaşan en yakın limanı barındırması ve güneye doğru uzanan üç büyük kervan yolunun odak noktası olması ile ilgilidir. Buradan başlayan kervan yolları; Gadâmis, Gat ve Murzuk yoluyla Fizan üzerinden Çad Gölü'ne, sonra da daha güneye, Siyah Afrika'nın içlerine doğru uzanmaktaydı.[5] Bu kervan yollarının Orta Afrika'dan Akdeniz'e taşıdığı ticaret malları arasında köleler ve altın tozu son derece önemliydi; bunların yanında deve kuşu tüyü, fildişi, halfa otu, kırmızıbiber ve deri gibi ticaret malları da ihracat kalemleri arasındaydı.[6] Bölgenin bahsedilen stratejik konumu Osmanlı kaynakları tarafından da teyit edilmektedir. Trablusgarp vilayetine ait bir salnamede; bölgenin kuzey sahillerinin Avrupa'nın ve Sicilya adasının karşısında olmasına ve Sudan (yani Siyah Afrika) ülkelerinin buraya ulaşan en yakın yolu olmasına değinilmiştir. Dolayısıyla bölge Afrika içleri ile yapılan ticaretin geçiş yolu ve merkezidir.[7]

Seyyahlarının şahitliğine başvurmaya devam edersek 19. yüzyıl sonlarında bölgeye uğramış bir başka seyyah H. S. Cowper'in gözlemlerine bakabiliriz. Cowper'in Trablusgarp'ın geleceğini tartışırken bölgenin jeostratejik önemiyle ilgili söyledikleri doğrudan alıntılanmaya değecek kadar açıktır:

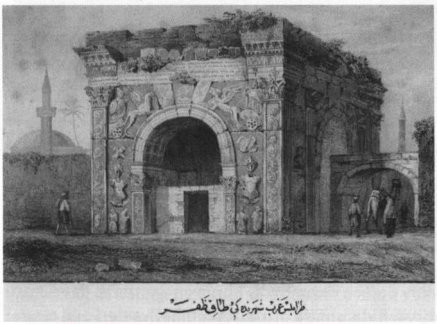
> Ülkenin yüzü kolonizasyon için fakir bir saha sunsa da daha önemli olan başka meseleler vardır. Trablusgarp, Afrika'nın zenginliğinin Avrupa'nın kucağına aktığı eski kapılardan biridir. Bornu'dan, Çad Gölü'nden, Vaday'dan, Tibesti'den Timbuktu'dan, Darfur'dan, aslında Sudan'ın [Siyah Afrika'nın] bütün verimli bölgelerinden en yakın Akdeniz çıkışlarına giden bütün ticaret yolları burada kesişmektedir.[8]

Bölgenin, ticaret yollarının geçtiği güzergâh olması vurgusu her ne kadar stratejik bir önem taşıdı-

ğını gösterse de 19. yüzyılda Trablusgarp'ın başka bir zenginliğinin olmadığını da hissettirmektedir. Bölgede petrol, doğal gaz gibi kaynaklar bir tarafa, maden arama çalışmaları bile bu dönemde henüz çok ilkel durumdadır. Nitekim Cowper'in bölgenin "kolonizasyon için fakir bir saha" olduğuna işaret ettiğine de dikkat edilmelidir.

Osmanlıların 1835'ten itibaren merkezi idare kurarak yerleştikleri Trablusgarp'tan ciddi bir gelir elde ettiklerini söylemek çok zordur. Deniz akıncılığının ve korsanlığın yaygın ekonomik etkinlik olduğu Kuzey Afrika'da hamiyet kurmak Osmanlılar için daha çok buranın devletin ve İslam dünyasının savunulmasında bir ileri karakol işlevi görmesinden kaynaklanmaktadır.[9] Ayrıca Osmanlılar için -özellikle 19. yüzyıl sonlarında- bu bölgedeki hâkimiyet uluslararası alanda prestijini, hukukunu ve etkin bir aktör olarak varlığını korumak anlamına gelmektedir.[10]

19. yüzyılda özellikle Trablusgarp üzerindeki ve dolayısıyla Doğu Akdeniz'deki uluslararası rekabetin

Seyyahların dikkati daha çok antik eserler üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bu eserlerden en dikkat çekici olanına, Marcus Aurelius Takı'na dair bir çizim

Trablusgarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir, 1301, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, Nr. T5002, s.83

Osmanlı Devleti dışındaki iki önemli gücü İngiltere ve Fransa'dır. Bu iki Avrupa gücünün yükselişi dünyanın yeni bir tarihi evreye girişiyle paralel gerçekleşmiştir. Kapitalizm olarak isimlendirilen sosyoekonomik ve politik düzen 16. yüzyıldan itibaren kendini açıkça göstermeye başlamıştır. "Amerikan tarihinin babası" George Bancroft, 16. yüzyılda tarihte ilk defa ticari menfaatlerin Avrupa politikasının esas belirleyicisi haline geldiğini ifade etmiştir. Ticari menfaatler "ittifaklar oluşturmuş, savaşları yönlendirmiş, anlaşmalar dayatmıştır". İlk defa olarak büyük denizci güçler "açık denizlerde egemenlik mücadelesine girişmiştir" ve dünya artık "yeni bir çağa adım atmıştır".[11]

Bu yeni çağın öncüsü olan İngiltere'nin temel kaygısı denizlerdeki hâkimiyetini ve üstünlüğünü sürdürmek ve dolayısıyla ticaret yollarını elinde bulundurmak olmuştur. İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğü sahip olduğu deniz gücünün diğer ülkelerle kabaca karşılaştırılmasında görülmektedir. Sürekli değişmekte olan deniz güçlerine dair ortalama rakamlar 1862-63 için şöyledir:[12]

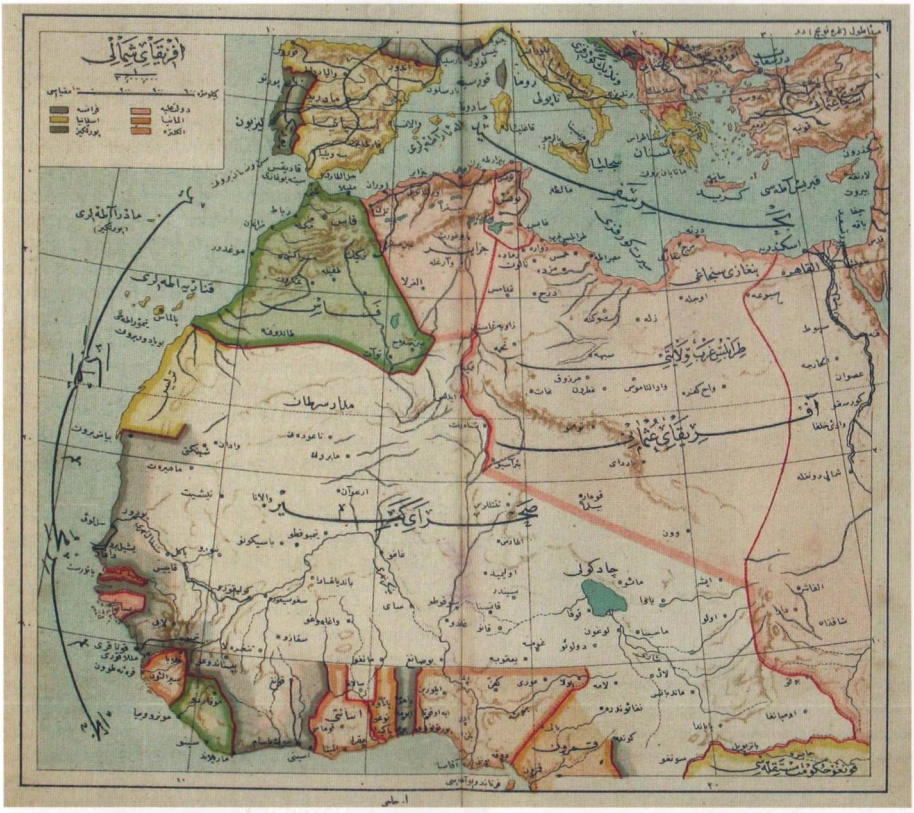
Ülke	Gemi Sayısı
İngiltere	1000
Fransa	600
Amerika	700
Rusya	550-600

Gemi sayılarının tek başına anlamlı olmayacağını düşünen dönemin çağdaşı Amerikalı yazar Boynton, buharlı gemilerin yarattığı büyük teknolojik dönüşüme işaret etmiştir. Yazar bir donanmanın asıl gücünü sahip olduğu buharlı gemi sayısını oluşturacağı dikkate alarak, bu ülkelerin aynı döneme ait buharlı gemi sayısı da vermiştir:[13]

Ülke	Gemi Sayısı
İngiltere	566
Fransa	360
Amerika	559
Rusya	242

Her iki tabloya da bakıldığında İngiltere'nin üstünlüğü göze çarpmaktadır. 19. yüzyılda "üzerinde güneş batmayan" İngiliz İmparatorluğu'nun kuruluşunda bu deniz gücünün rolü büyüktür. İngiltere, bu gücü sayesinde yerleştiği Hindistan'da 1858'den 1947'ye kadar sürecek olan "Britanya Rajı"nı kurmayı başarmıştır. Hindistan'a adımını attıktan sonraki önemli kaygılarından biri buraya giden yolu emniyet altında tutmak olmuştur ki bu yol Akdeniz'den ve Süveyş Kanalı üzerinden geçecek ve Osmanlı coğrafyasını doğrudan etkileyecektir.

İngiltere'nin rakibi Fransa 19. yüzyıla girerken Mısır'a yerleşme hamlesiyle İngiltere'ye karşı özellikle Akdeniz'de üstünlük tesis etmeyi planlamıştır. Fransa her ne kadar Mısır'da tutunmayı başaramamış olsa da kısa bir süre sonra, 1830'da Cezayir'i işgal ederek kendisine Kuzey Afrika'da önemli bir pozisyon elde etmiştir. Mısır meselesinin yanında Yunanistan'ın kuruluşu, Girit'teki isyanlar, Lübnan olayları, Kırım Savaşı, Kıbrıs'ın durumu ve Süveyş Kanalı'nın açılması gibi konular 19. yüzyılda Akdeniz'deki mücadelenin etrafında döndüğü temel eksenler olmuştur. Mısır'ı işgale girişen Napolyon Bonapart'ın karşısında Osmanlı Devleti'ni destekleyen -ve zaten Malta'ya yerleşmiş bulunan- İngiltere, bu sırada Kıbrıs'ın stratejik konumu ile ilgili araştırmalar yapma fırsatı elde etmiştir. Bu iki Avrupa devleti birbiriyle rekabet ederken aynı zamanda ortak menfaatler ekseninde çeşitli ittifaklar da yürütmüştür. Yükselen bir güç olarak Avrupa dengesini bozmasından endişe edilen Rusya'ya karşı Kırım Savaşı'nda hem İngiltere hem de Fransa Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. İngiltere için Osmanlı Devleti, Bo-

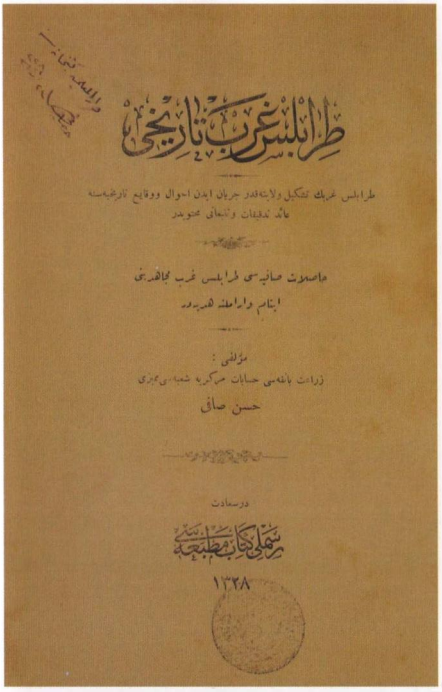
1906/1907'de hazırlanan bir Cep Atlası'nda yer alan Kuzey Afrika haritası. Kuzeyde bugünkü Mısır ve Libya'yı içine alan ve güneyde Çad Gölü'ne, Güneydoğuda ise Etiyopya içlerine kadar uzanan bölgenin "Afrikâ-yı Osmânî" olarak isimlendirildiği dikkati çekmektedir. Osmanlı kontrolü altına girmemiş olan Fas belirgin şekilde yeşil ile renklendirilirken o dönemde elden çıkmış olan Tunus ve Cezayir'in de "Afrikâ-yı Osmânî" ile aynı renge boyanmış olması tesadüf olmasa gerektir!

Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Umûmî Ceb Atlası*, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1324

ğazların ve Hint Yolu'nun güvenliğini sağlama noktasında büyük önem taşıyordu.[14] Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunma politikasının mimarlarından Lord Palmerston, Doğu Yarımadası için iki alternatifin var olduğunu ifade etmiştir: ya Osmanlı ya da Rus idaresi. Ona göre, bunlardan birincisi kötü de olsa Avrupa için tehlikeli değildir ancak ikincisi tehlikelidir.[15]

Mücadele içindeki bu iki Avrupa gücünün yer yer yürüttükleri ortaklığın bir diğer örneği de Kırım Savaşı sonrası Kıbrıs'ı "geçici olarak" işgal ettiği iddiasında bulunan İngiltere'nin buna karşılık Fransa'ya Tunus'a yerleşmesini teklif etmesidir. Süveyş Kanalı'nın açılması meselesinde de bu iki güç hem birbiriyle rekabet etmiş hem de belirli noktalarda anlaşmaya varmayı başarmıştır. Başlangıçta Fransız sermayesi kanalın açılması, İngiliz sermayesi ise bölgeye yapılacak demiryolları etrafında yoğunlaşmışken daha sonra İngilizler kanal üzerinde de hâkimiyetini artırmıştır. Mısır ve kanal üzerinde artan İngiliz hâkimiyetine karşılık Fransızlar ise ilgilerini Suriye üzerine kaydırmıştır. Bu iki gücün hem desteğini arkasında tutmaya hem de bunlar arasında bir denge kurmaya çalışan Osmanlı Devleti ise kanalın açılması ile kısa bir sürede Akdeniz ticaretinin öneminin artacağını düşünerek Trablusgarp, Tobruk ve Bingazi limanlarını tekrar ıslah etmeye çalışmıştır.[16]

Osmanlı Devleti'ni Akdeniz'de asıl alarma geçiren hadise Fransa'nın 1830'da Cezayir'i işgal etmesi olmuştur. Cezayir'e beklenmedik şekilde yerleşen Fransızların etkisinin bölgede yayılacağını düşünen Osmanlılar Tunus ve Trablusgarp üzerindeki kontrollerini sıkılaştırarak bunun karşısında durma yoluna gitmiştir. 1832'de Trablusgarp'ı idare eden Karamanlı Hânedânı bir yönetim krizine düşüp kendi içinde çatışmaya başlayınca Osmanlı merkezi idaresi çeşitli görevliler göndererek arayı bulmaya çalışmıştır. Çatışan taraflardan Ali Paşa, Fransa'nın desteğini almayı başarmıştır. Onun karşısındaki Mehmed Bey'i ise İngiltere'nin güçlü konsolosu Henmar Warrington desteklemektedir. Bu şekilde bölgeye yansıyan

طرابلس غرب تاريخي

طرابلس غرب تشكيل ولايته قدر جريان ايدن احوال ووقايع تاريخيه سنه تدقيقات وتتبعاتي محتويدر

مؤلفي :
زراعت نظارتي حسابات مركزيه شعبه سي مأموري
حسن صافي

درسعادت

١٣٢٨

1910'da basılmış olan "Trablusgarp Tarihi" adlı eser bölge için çalan tehlike çanlarının sesinin Osmanlı kamuoyunda iyice duyulur hale geldiğinin bir işaretidir
Hasan Sâfî, *Trablusğarb Târîhi*, Resimli Kitâb Matbaası, Dersaâdet 1328, s. 66.

İngiliz-Fransız rekabeti karşısında Osmanlılar 1835'te bir oldubitti ile merkezden vali gönderip eyaletin idaresine doğrudan el koymayı başarmıştır. İngiltere ve özellikle Fransa bu durumu protesto etmişlerse de eyaletin Avrupa'ya olan borçlarının üstlenilmesi karşılığında İstanbul'un bölgedeki idaresini kabul etmişlerdir. Ayrıca Avrupa güç dengelerini korumak için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan İngiltere, Fransız yayılmacılığı yerine kırılgan bir Osmanlı idaresinin bölgede bulunmasını tercih etmiştir. Fransa ise Osmanlı Devleti'nin resmi müttefiki pozisyonunda bulunduğu için Trablusgarp'ta Osmanlı idaresine açıkça karşı koymamış ancak bölgedeki isyancılarla dirsek temasını sürdürmüştür. Fransa'nın Kuzey Afrika'daki hedefi öncelikle Cezayir'de sağlam bir kontrol kurmak ve sonra bu kontrolünü Mısır'a doğru genişletmektir.[17] Nitekim Fransa sık sık İstanbul'un Trablusgarp'ta yaptığı gibi Tunus'ta da doğrudan kontrol kuracağı söylentilerini yayarak burada valilik yapan Hüseynî Hânedânı'nı kendi tarafına meylettirmeye çalışmış ve 1881'de uluslararası şartların da müsait olmasıyla bölgeyi işgal etmiştir. 12 Mayıs 1881'de imzalanan Bardo Antlaşması ile de Tunus Beyi Mehmed Sadık Paşa Fransız himayesini kabul etmek zorunda kalmıştır.[18]

1911'de İtalyan işgali ile Osmanlıların elinden çıkan Trablusgarp, II. Dünya Savaşı'nda yeniden büyük bir yıkıma maruz kalmıştır. Bağımsız bir ülke olarak Libya'nın doğuşu ancak 1951'de İdrîs es-Senûsî'nin kral ilan edilmesiyle mümkün olmuştur. Bu sırada dünyanın en fakir ülkesi sayılan Libya'nın kaderi 1959'da zengin petrol yataklarının bulunuşu ile büyük değişime uğramıştır. 1969'da Kral İdrîs'in Türkiye'de bulunduğu bir sırada yapılan darbe ile krallık yıkılmış ve Albay Muammer Kaddâfî'nin çeşitli ideolojik, politik ve ekonomik denemelerle dolu olan uzun idaresi başlamıştır. Kaddâfî'nin, Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a asker çıkarmasını "Müslümanların savunulması" olarak algılamasıyla iki ülke arasında yakınlaşma artmış ve iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.[19] 2011'deki ayaklanmalarla Kaddâfî'nin devrilmesi Libya tarihinde bugün halen devam eden sürecin başlamasını sağlamıştır.

Türkiye ile yaklaşık dört yüzyıllık ortak bir tarihe sahip bulunan ülke bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu doğal kaynaklar sayesinde bugün eskisinden daha fazla politik, ekonomik ve stratejik öneme sahiptir. Bu önemi ile Akdeniz'den Afrika içlerine doğru uzanan uluslararası rekabetin de odaklarından birisi durumundadır.

DİPNOTLAR

1 Charles Wellington Furlong, *The Gateway to Sahara*, New York 1909 s. vii-viii.
2 Ali Abüllatif Ahmida, *The Making of Modern Libya: State Formation, Colonization and Resistance 1830-1932*, State University of New York Press 1994, s. 6.
3 İbrahim Kılıçaslan, *Ottoman Intervention in Tripoli (1835) and the Question of Ottoman Imperialism in the 19th Century*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabancı Üniversitesi, Temmuz 2019 s. 17.
4 Şemseddin Sâmî: "Trablusğarb", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. 4, İstanbul, 1311, s. 3002.
5 Charles Wellington Furlong, *a.g.e.*, s.173-174.
6 Orhan Koloğlu, "Libya", (Tarih/Osmanlı Dönemi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003 s. 179-181.
7 *Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb*, Sene 1301, Def'a 10, s. 78.
8 H. S. Cowper, *The Hill of the Graces*, London 1897, s. 305
9 Orhan Koloğlu, *a.g.m.*, s. 179.
10 Osmanlı Devleti'nin özellikle 1884-1885 Berlin Konferansı sonrası sömürgeciliğin uluslararası diline ve pratiklerine adapte olmaya çalıştığı ve hukuku koruma altında olan büyük devletlerden biri sayılmak için Trablusgarp'ta tutunmaya önem verdiği hususu için bağlantıdaki konuşmaya bkz. Mostafa Minawi, http://www.icm.arts.cornell.edu/node/166, 29 November 2017. (0801.2020 tarihinde erişildi).
11 Charles Brandon Boynton, *English and French Neutrality and The Anglo-French Alliance in Their Relations to The United States & Russia*, C. F. Vent & Co., Chicago, 1864, s. 51.
12 Charles Brandon Boynton, *The Navies of England, France, America and Russia*, John F. Trow Printer, New York, 1865 s. 8. Gemi sayılarına dair rakamlar Akalın ve Çelik'in makalesinde de alıntılanmıştır, bkz. Durmuş Akalın, Cemil Çelik, "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti Ve Osmanlı Devleti", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, s. 28.
13 Charles Brandon Boynton, *The Navies...*, s. 9.
14 Durmuş Akalın, Cemil Çelik, *a.g.m.*, s. 24-30.
15 *The North British Review*. August-November 1863, VOL. XXXIX, Edinburg 1863, s. 59.
16 Durmuş Akalın, Cemil Çelik, *a.g.m.*, s. 32-36.
17 Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'a 1835'te gerçekleştirdiği müdahalenin ayrıntılarına dair bkz. Cemal Atabaş, *Trablusgarb Eyaleti'nde Merkezi İdarenin Tesis ve Şeyh Guma İsyanı (1835-1858)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017; Abdullar Erdem Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016 İbrahim Kılıçaslan, *Ottoman Intervention in Tripoli (1835) and the Question of Ottoman Imperialism in the 19th Century*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabancı Üniversitesi, Temmuz 2019.
18 Tunus'un Fransa tarafından işgali konusunun ayrıntıları için bkz. Mustapha Stiti, *Tunus'un Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1878-1888)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.
19 Orhan Koloğlu, *a.g.m.*, s. 182-183.

Mutfağın ve yemeğin toplumsal, tarihsel, kültürel yönlerine ışık tutan yeni bir dizi:

Ruhun Gıdası Kitaplar

Ruhun Gıdası Kitaplar dizisinin ikinci kitabı *Sebzelerin Efsanevi Tarihi* sebzelerin şaşırtıcı zenginliğine lezzetli bir yolculuk... Sebze bahçelerinin kapısından geçerek aslında dünya tarihine adım atan Bloch-Dano, sebzelerin "maceraları" üzerinden bambaşka ufuklara işaret ediyor.

• EVELYNEBLOCH-DANO
SEBZELERİN EFSANEVİ TARİHİ
Önsöz: Michel Onfray
Çeviren: Nihan Özyıldırım
RuhunGıdası Kitaplar, 124 sayfa

• DERLEYEN:ABDULLAHUĞUR
"OSMANLI HANIMLARI MUTFAKTA"
OSMANLICA KADIN DERGİLERİNDE YEMEKVE MUTFAĞA DAIR MAKALELER
Sunuş:IrvinCemil Schick,
Çevrimyazı: Meral Nayman Demir,
RuhunGıdası Kitaplar, 232 sayfa

Yunan ve Bizans Edebiyatında Erotik ve Manevi Bir Olgu Olarak Aşk

INGELA NILSSON

AŞK TANRISI, KANATLI VE OKLU KÜÇÜK ADAM EROS, YÜZYILLAR BOYUNCA ROMANTİK SANATIN AŞK SAHNELERİNDE KANAT ÇIRPMIŞTIR; KENDİSİ KÜÇÜK VE SEVİMLİ GÖRÜNEBİLİR FAKAT ANTİK YUNAN MİTOLOJİSİNDE VE EDEBİYATINDA OLDUKÇA NAHOŞ BİR ŞAHSİYETTİR. EROS'UN OKLARI İLE SEBEP OLDUKLARI; TUTKU, SAPLANTI VE PERVASIZ BİR ARZULAMADIR. GÜNÜMÜZDE AŞKTAN İYİLEŞTİRİCİ BİR GÜÇ OLARAK BAHSETSEK DE EROS, ANTİK ÇAĞ'DA FELAKETE GİDEN BİR YOLDUR: İSTENMEYEN BİR BELA, ACI DOLU BİR IZDIRAP VE ÇARESİZ BİR HASTALIKTIR.

ÇEVİRİ: PIRIL US MACLENNAN

Apokrif[1] olarak kabul edilen *Pavlus ve Tekla'nın İşleri*'nde[2], genç Tekla arzuyla yanıp tutuşur. "Aldatıcı ve ince sözler öğreten tuhaf bir adam" olan Pavlus, Tekla'nın memleketi Ikonyum'da (modern Konya) ortaya çıkmıştır. Üç gün ve üç gece boyunca Tekla penceresinin başında oturur -ne yer ne de içer- annesi endişelenir: "Pencerede onun sözleriyle hapsolmuş bir örümcek gibi, yeni bir arzunun (*epithumia*) ve korkutucu bir tutkunun (*pathos*) hakimiyeti altındadır." (bölüm 8-9). Kızı ele geçirmiş olan arzu cinsel nitelikte değildir çünkü onu etkisi altına alan adamın sözleri sadece bekareti vaaz eder ve Tekla'nın arzusunun gerçek gayesi bu tuhaf adam değil, İsa'dır. Bununla birlikte, güçlü bir arzu bu metnin farklı aşamalarında mevcuttur: Tekla'nın Tanrı'ya olan arzusu ama belki de hepsinden öte Tekla'nın Pavlus'un sözlerine -onun anlatısına karşı- arzusu.[3] Yukarıda belirtilen sahne gibi bazı sahneler, kaçınılmaz olarak okuyucuya antik Yunan romanları gibi daha dünyevi türden aşk hikayelerini hatırlatır.

Hristiyan apokrif *İşler* türü yazılar ile dünyevi romanlar arasındaki bu benzerlik hiçbir şekilde kayda değer değildir. Romanlardan zevk alan aynı okuyucu kitlesi; bir noktada havariler, şehitler ve azizler hakkındaki hikayeleri okumaya başladıkça anlatı teknikleri ve motifleri klasik kültürden Hristiyan yazımına aktarılmıştır. Böyle karmaşık bir edebi gelenekle karşı karşıya kaldığımızda, anlatıyı her daim mevcut kültürler arası bir form olarak görmekte yarar vardır. Anlatıların, zaman içinde birbirini izleyen bir dizi bağımsız tür olarak düşünülmesine gerek yoktur. Antik dönemde yazılmış tarih kitapları; her türlü hikaye, destan, hagiografi[4] ve hatta modern romanların ortak özelliği hikaye anlatmalarıdır. Edebi türlere mutlak kategoriler olarak odaklanmayıp, aralarındaki akrabalıkları[5] kabul edersek anlatının güçlü sürekliliği ve aynı zamanda sürekli değişimi ile ilgili önemli bir bilgi kazanımı elde etmiş oluruz.

Geç Antik ve Bizans dönemine ait anlatı geleneğini incelemek istediğimizde, arzu (*eros*) uygun bir başlangıç noktası olarak ortaya çıkmaktadır: arzu insanların hayatlarını sadece aşk hikayelerinde değil, ayrıca tutku ve arzulama içeren her türlü anlatıda şekillendirir ve bu gücün anlatı yapısını doğrudan etkilediği görülebilir.[6] Bu duruma bir örnek; Eros'un kudretli bir Tanrı, şiddetli bir duygu ve aynı zamanda itici bir güç olarak hikaye kurgusunda önemli rolü olduğu antik romandır. Fakat hagiografi türü gibi Hristiyan eserlerinde de tutku ve arzulama asıl itici güç olarak karşımıza çıkar: tamamen anlatısal bir bakış açısıyla, azizi yaptığı davranışları yapmaya iten Tanrı değil, azizin arzusudur; azizin Tanrı'ya olan *erosu* (*epithumia*/*pothos*) ve Tanrı'ya adanmış hayatı hikayeyi tetikler.

YUNAN ROMANINDAN HRİSTİYAN İŞLER'E

Aşk tanrısı, kanatlı ve oklu küçük adam Eros, yüzyıllar boyunca romantik sanatın aşk sahnelerinde kanat çırpmıştır; kendisi küçük ve sevimli görünebilir fakat antik Yunan mitolojisinde ve edebiyatında oldukça nahoş bir şahsiyettir. Eros'un okları ile sebep oldukları; tutku, saplantı ve pervasız bir arzulamadır. Günümüzde aşktan iyileştirici bir güç olarak bahsetsek de Eros, Antik Çağ'da felakete giden bir yoldur: istenmeyen bir bela, acı dolu bir ızdırap ve çaresiz bir hastalıktır. Destan ve tarih anlatılarında ara sıra sahneye çıkan bu karşı konulamaz karakterin anlatı potansiyelinin tam olarak keşfedilebileceği yeni bir hikaye türü olan antik Yunan romanında başrolü oynaması kaçınılmazdır.

Eros okuyla bir kadını vuruyor: 16. yüzyıl başlarına tarihlenen Bizans dilinde yazılmış bir romanstan
https://www.library.universiteitleiden.nl/subject-guides/medieval-manuscripts

Geleneksel Yunan romanı külliyatı yaklaşık olarak birinci yüzyıl ile dördüncü yüzyıl arasında meydana gelmiş beş eserden oluşur: Khariton tarafından yazılan *Khaireas ve Kallirhoe;* Efesli Ksenephon tarafından yazılan *Ephesiaca*; Akhilleus Tatios tarafından yazılan *Leukippe ve Kleitophon*; Longos tarafından yazılan *Daphnis ve Khloe*; Heliodoros tarafından yazılan *Aithiopika.* Her bir romancının Eros'u kendi yorumuyla kullandığına ve bu yüzden ortak kaynakları ve referans çerçevesi antik edebiyat ve mitolojisi olsa da romanların betimleme, motif ve olay örgüsündeki rolü bakımından çeşitli erotik tasvirler sergilediğine dikkat çekmek önemlidir. Örneğin, ilk görüşte aşk temel olarak romanların basmakalıp unsurlarındandır ama bu motif oldukça farklı şekillerde detaylandırılabilir. Aşık çiftler motifine bakıldığında, Khariton ve Ksenephon'un iki erken romanında evliliğin aşıkların ayrılmasıyla neticelendiği görülür. Bu yapı evliliğin mutlu sonun bir parçası olduğu Tatios, Heliodoros ve Longos'un daha sonra gelen üç romanında terse çevrilmiştir. Benzer bir şekilde sadakat ve iffet her romanda merkezi bir konumda olsa da, kahramanlar bu konularda da çok farklı davranmaktadır.[7]

Metinler arası ve felsefi perspektifler de dahil olmak üzere birçok düzeyde *eros*'un ayrıntılı bir şekilde kullanılması Tatios'un *Leukippe ve Kleitophon* adlı romanında görülebilir. Bu eserde geleneksel Eros ikonografisi, fiziksel bir güç olarak tıbbi ve teknik terimlerle açıklanabilen arzu kavramıyla harmanlanmıştır. Eros'un kendisi, ilk olarak betimlenmesinin olay örgüsünü tetiklediği bir tabloda ortaya çıkar: bu hikayede itici güç fiziksel arzudur ve Eros şahsen görünmez ancak hikayenin ana kahramanı Kleitophon tarafından bir çeşit iç ses olarak algılanır. Arzu imgesi burada Platon'dan, özellikle onun aşık olma tasvirlerinden güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Tatios, hikayesinin ana çerçevesini Phaidros'un ortam, zaman ve mekanı üzerine modellemiş ve kendi romanına "Platonik bir diyalog" eklemiştir. Antik Yunan romancılık geleneğinde Platon'un diyaloglarında ortaya koyduğu arzu sorununa ilgi büyüktür ancak *Leukippe ve Kleitophon*'daki Platonik materyal, Tatios'un ironik ve Platonik -ve hatta bir ihtimal antiplatonik-

eros yorumunu oluşturmasında metinler arası ve eroto-felsefi bir arka plandan daha fazlasını sağlar.[8] Bu edebi ve felsefi çok seslilik muhtemelen romanın başarısının bir parçası olmuştur. Heyecan verici bir olay örgüsünü incelikli bir anlatı tekniği ile birleştiren ve aynı zamanda metine birden fazla yorum ve işlev imkanı ekleyen bir anlatının, özellikle taklit ve öykünmeye dayalı bir edebi kültürde başarıya ulaşma şansı yüksektir. Hristiyan şehit ve azizlerinin yaşam öykülerini anlatan hagiografi gibi yeni edebi türler ortaya çıkarken, anlatı ve edebi model olarak antik romanlardan ve bazı biyografi ve tarih metinlerinden etkilenmişlerdir.

Uyuyan Eros'u gösteren gümüş kutu. M.S. 300-400, Roma veya Bizans dönemi. Suriye, Tartus'ta bulunduğu düşünülüyor
Metropolitan Museum of Art, Ağustos 2007

Bu makaleye, Tekla'nın *Tekla ve Pavlos'un İşleri*'ndeki arzusundan bahsederek başladım. Bu arzu, erken Hristiyan metinlerinde en belirgin olan arzu türüdür: İsa'nın gelini haline gelen bir kadının (ruhani) baştan çıkarılması ve her ne kadar bu ilişki saf da olsa, Tekla'nın damadına karşı arzuyla dolu olması. Bu arzu onun "normal" hayatından kopmasına ve Tanrı'ya adanmış bir hayata dair arayışlarında diğer Hristiyanlara katılmasına sebep olur. Bu durum, hikaye örgüsü düzeyinde romanlarda ana karakterin istenmeyen bir evlilikten ya da anlayışsız ebeveynlerinden aşığı ile beraber olmak için kaçmasına paraleldir. Ayrıca başka roman motifleri, örneğin, imparatorluk içerisinde seyahat, alabora olup köleliğe satılmak, rüya görmek ve mesaj göndermek de *İşler* edebi türünde mevcuttur.[9] Olay örgüsünde bir işleve sahip olmanın yanı sıra bu gibi sahneler az çok erotik de olabilir. Eğer tekrar Pavlos ve Tekla'nın hikayesini örnek olarak kullanırsak, sadece Tekla'nın penceresinin başında oturduğu ve bir roman kahramanı gibi sevdiğini arzuladığı sahne potansiyel olarak erotik değildir. Ayrıca Tekla'nın Pavlos ile birlikte olmak için evden kaçtıktan sonra ikilinin geceyi bir hapishane hücresinde yalnız geçirdiği, Tekla'nın Pavlos'un ayak ucunda oturup onun konuşmasını dinlediği, Pavlos'un hapishane zincirlerini öptüğü ve Pavlos gittikten sonra onun ayakta durduğu yerde kıvrılıp yattığı senaryoya da dikkat çekilebilir. (bölüm 18-19)

Şimdi erken Hristiyan azizlerinin erotik tasvirine ruhani bir altyapı bulmak için Geç Antik ve Bizans metinlerinin elinin altında bulunan Hristiyan imgelemine dönelim.

EROS VE TANRI

Eski Ahit, *Süleyman'ın Ezgisi* ya da *Ezgilerin Ezgisi* başlığıyla korunmuş en eski aşk şiirleri dizilerinden birini içerir. *Ezgilerin Ezgisi*'nde fiziki aşk büyük ölçüde genç bir adam ve sevdiği arasında bir diyalog olarak anlatılır ve övülür. Her ne kadar *Ezgilerin Ezgisi*'nde Tanrı'dan hiçbir zaman adı ile söz edilmese de erotik içeriğin alegorik yorumu, eserin İncil kanonuna dahil edilmesini sağlamıştır. Hristiyan yorum geleneği, *Ezgilerin Ezgisi*'ni İsa ile Kilise ya da İsa ile bir mümin arasında geçen bir alegori olarak yorumlayan Origen'in eserlerine dayanır. Burada iki önemli noktaya dikkat edilmelidir. Birinci nokta, bu şiirleri bir Hristiyan alegorisi olarak ya da ruhun Tanrı ile birleşmesinin bir metaforu olarak yorumlasak bile söylemin kendisinin kaçınılmaz bir erotik söyleme sahip olmasıdır. İkincisi ise, Origen'in *Ezgilerin Ezgisi* hakkındaki yorumunun ve vaazlarının son derece etkili olması ve doğrudan kadınlar ve erkekler arasındaki erotik aşk diline dayalı kalıcı bir Hristiyan maneviyat modeli kurulmasına yardımcı olmasıdır.[10]

Dolayısıyla, *eros* Hristiyan metinlerinde ortaya çıktığında sadece cinsel bir arzuyu ifade etmez. Kadın ya da erkek, Hristiyanlar ve Tanrı arasındaki yukarıda örneklerini gördüğümüz ilişkiyi tanımlayabileceği gibi bir kimsenin arzusunun tam olarak gayesi olan İsa'yı da tanımlayabilir. Hatta Kilise Babası Nazianzoslu Gregorios, yakın arkadaşı Aziz Basileios ile olan ilişkisini erotik bir söz dağarcığı kullanarak anlatmıştır. Burada Platon'un iki türlü *eros*'unun (fiziksel/felsefi) çıkış noktası olarak kullanıldığı arzu, Platonik mirası oldukça bireysel bir hemcins arkadaşlık kavramını formüle etmek için dönüştüren Gregorios'un detaylı arkadaşlık söyleminin bir parçası haline gelir. Basileios ve Gregorios arasında *philia* olarak tanımlanan ilişki öncelikle tevekkül ve ilahi otoriteye dayanan hiyerarşik Platonik söylem ve Doğu manastır sistemiyle benzerlik gösterir. Ancak bu iki kişi "ilahi bilgelik için erotik arayışta birleşmiş eşitlerdir." [11]

Dolayısıyla edebi ve üslup modelleri olarak Platonik diyaloglar sadece retorik ve anlatı biçimi açısından etkili olmakla kalmamış; Platon tarafından tartışıldığı biçimiyle *eros*, Hristiyan yazarlar tarafından uyarlanmış, sorgulanmış ve yeniden düzenlenmiştir. Formun, taklidin birincil nesnesi olarak görülebileceği ama erotik içeriğin açıkça sızdığı bir örnek de Platon'un *Sempozyum: Bekaret üzerine Diyalog* adlı eserinin Olympus'lu Methodios tarafından yeniden düzenlenmesidir. Bu örnekte, Tekla güzel bir bahçede düzenlenen ve *eros*'u değil bekareti öven bir tartışmadan sorumlu tutulmuştur. Eserin, Hristiyan yorumunda iki ana konunun açısı değiştirilmiştir: konuşmacıların cinsiyetleri ve tartışma konusunun perspektifi. Bu eserde Platon'un cinsel olarak aktif erkeklerinin yerini daimi bekaretin erdemini öven bakire kadınlar almıştır. Bu haliyle eser, antik/Hristiyan ve erkek/kadın değer yargılarını yan yana getirip mukayese etmektedir. Bu değişikliğe rağmen bekaret (cinsellikten kaçınma) söylemi edebi model-

Marc Chagall, *Song of songs III.* Resim hem bir kadın ve bir erkek arasındaki aşk ve cinsel arzunun temsili hem de insanla Tanrı arasındaki sevgiyi temsil eden bir alegori olarak yorumlanıyor
https://www.wikiart.org/en/marc-chagall/song-of-songs-iii-1960-6

deki temasla vurgulandığı için erotizm tamamen ortadan kalkmamıştır. Bekaret üzerine yapılan vurgu, romanlarda olduğu gibi seks hakkında konuşmak için bir bahane haline gelir ve metnin belirsizliği, ilk bakışta göründüğünden daha az anti-erotik olan bir niyete işaret eder.[12]

Erotik hissiyatın kutsallığa yakınlığı Eski Ahit'in bir metni olan *Ezgilerin Ezgisi*'nde ortaya koyulmuştu. Hristiyan çerçevesinde ise bu fikir Kilise Babaları tarafından devam ettirilmiş, vaaz ve ilahilerle detaylandırılmıştır. Aynı zamanda çağdaş yazarlar tarafından tersine düşünülmüştür: her türlü erotizmin ilahi bir karakteri vardır, bu tema Bizans ve antik roman geleneğinde açıkça ifade edilmiştir. Bu yüzden şimdi romanlara dönelim.

BİR BİZANS ROMANINDA EROS

On ikinci yüzyıl Konstantinopolis'inde Yunan romanı geleneği, antik romanlardaki temel yapıyı ve olay kurgusunu taklit eden bir dizi manzum romanla canlandırılmıştır.[13] *Eros*, olay örgüsünde hala önemli bir itici güçtür ve bu nedenle aşkın eski antik gizemi, söylemin bir parçası olarak tutulur fakat buna Hristiyan bir boyut ya da en azından Hristiyan bir yorum olasılığı da eklenir. Nitekim, *Hysmine ve Hysminias* başlıklı romanını, *Leukippe ve Kleitophon*'u ana model olarak alıp yazan Eustathios Makrembolites, bu sözde antik hikayeyi eserin anlatıcısı aracılığıyla pagan tanrılarına adar ancak eserde bulunan Hristiyan atıflar romanın Bizans toplumuna ait olduğunu gösterir. Bu eserde erotik imgelerle iç içe geçmiş *Ezgilerin Ezgisi*'den yansımalar, İncil'in Septuagint ve Yeni Ahit bölümlerine referanslar ve bölümlerden uyarlandığı düşünülebilecek birkaç sahne vardır.[14] Bu nedenle bazı araştırmacılar romandaki kadın kahramanın Kilise'yi, erkek kahramanının ise ilahi aydınlanma yolunda insaniyeti temsil ettiğini ve tüm romanın bir Hristiyan alegorisi olarak okunabileceği yorumunu yapmışlardır.[15]

Böyle bir yorum kesinlikle mümkün olsa da, bu yorum Bizanslıların çok seslilik ve edebiyat oyunlarına olan merakını hafife alma ve genel olarak Bizans edebiyatında önemli olan konulardan kaçınma riskini doğurur. Bunun yerine, *Leukippe ve Kleitophon* başlıklı antik romandan esinlenilen ve Makrembolites tarafından daha da geliştirilen *Hysmine and Hysminias*'ın eroto-felsefik karakterine odaklanılabilir. Başka bir yerde daha tartıştığım gibi, Makrembolites'in, Tatios'un Platonik malzeme kullanımını fark ve takdir ettiğine; sevgi ve sanat üzerine kendi "denemesini" oluşturmak için antik romanı yorumlamaya karar verdiğine inanmaktayım. Kendisi Bizans zevkine uygun olarak modeli yeniden şekillendirmiş ve esas olarak edebi baskı ve mübalağaya dayanan nesir olarak yazılmış şiirsel bir söylem geliştirmiştir. *Hysmine ve Hysminias*'ın vezin tekniği biçimsel olarak tekrar ve simetriyi vurgularken, felsefi düzeyde sanat ve *eros*'un doğasını vurgulamaktadır. [16] Bizans yazarının eseri detaylı olarak yeniden ele alması, *eros*'un hem imparatoru hem de Tanrı'yı hatırlatan çok anlamlı muğlak bir temsiline ve müşfik ve acı çeken ve Hristiyan paralellikleri anımsatan bir kahramana olanak veren geliştirilmiş bir edebi karmaşıklıkla sonuçlanmıştır.

Leukippe ve Kleitophon'un karmaşık metinler arasılığı bu eserde geliştirilmiştir: köklü anlatı geleneği, Hristiyan malzeme, üst metinsel ironi ve edebi değişiklikler ile genişletilmiştir. Bizans yazarının (ve okurlarının) antik roman ve köklü anlatı geleneğine dair bilgisi (tarihyazıcılığı ve hagiografi da dahil olmak üzere) geleneksel olay örgüsünün daraltılmasına ve genel çerçevenin detaylandırılmasına izin vermiştir. Çeşitli unsurların çok sesli karakteri, Hristiyan alegorinin sadece biri olduğu birçok olası yoruma izin vermektedir. Bu şekilde, Bizanslı Makrembolites, roman yazımı tekniğini içinde halihazırda var olan ya da iletişimde olduğu unsurları geliştirerek şekillendirmiştir: şehvetli, manevi ve felsefi çağrışımları ile Platonik *eros* ve aynı zamanda Hristiyan yörüngesinden komşu metinlerin anlatı geleneği. Bu başarısının anahtarı bile olmuş olabilir: *Hysmine ve Hysminias*'ın eş sesli aşkı bize birden fazla düzeyde hitap eder, herkes için- kadın ya da erkek- Hristiyan ya da pagan, üst seviye ya da alt seviye- bir şeyler barındır. Tamamen fiziksel, manevi ve azımsanamayacak şekilde retorik arzu ile ilgilidir.

EROS VE HAGİOGRAFİ: YAKIN BİR İLİŞKİ

Makrembolites'in romanı on ikinci yüzyılın ortalarında oluşturulduğunda, Heliodorus'un *Aithiopika*'sını yazmasının üzerinden yaklaşık olarak 800 yıl geçmiştir. Bu ara dönemden hiçbir roman elimize ulaşmamıştır ancak bazı Hristiyan anlatıları romanlarla ortak ya da bu romanlardan elde edilmiş anlatı teknikleri sergilemektedir. Bu yüzden erken dönem hagiografisi çoğu zaman antik ve on ikinci yüzyıl romanları arasında "anlatısal bir köprü" olarak görülür. [17] Roman ve hagiografi arasındaki ilişkiye hagiografinin romanı geçici olarak ikame etmesinden ziyade iki farklı anlatının kesişme noktası olarak bakılabilir. *Aziz Galaktion ve Episteme'nin Hayatı ve Şehadeti*

Bronzdan yapılmış uyuyan eros heykeli.Helenistik dönem, M.Ö. 2.-3. yüzyıl
Metropolitan Museum of Arts

isimli bir metin bu türlerin kaynaşmasına özellikle tanıklık eder.

Bu metin Metaphrastes koleksiyonu olarak adlandırılan Bizans hagiografi koleksiyonundan bir Hayat Hikayesi'dir.[18] Bu nedenle daha erken bir döneme ait bir metnin onuncu yüzyılda tekrar yazılmış bir versiyonu olması muhtemeldir.[19] Burada, *Leukippe ve Kleitophon*'un kahramanları garip bir şekilde entegre edilmiştir. Fenike'nin Emesa adlı kasabasında yaşayan zengin ve akıllı bir adam olan Kleitophon kısır olduğu ortaya çıkan güzel Leukippe ile evlidir. Ancak Leukippe onu vaftiz eden bir keşişle tanışır, bunun üzerine hamile kalır ve hikayenin ana karakterlerinden olan Galaktion'u doğurur. Galaktion hikayenin geri kalanında diğer ana karakter Episteme ile tanışıp onu Hristiyan yapar. Tatios'un kahramanlarının isimleri bu şekilde bağlantılı bir anlatıya girmiştir. Anlatma arzusu, geç antik hikayenin devamı olarak okunabilecek bir aziz hayatı ile sonuçlanmıştır. Burada gördüğümüz münasip bir Hristiyan sonu olan bir devam romanıdır.

Bizans döneminin diğer birçok hagiografik hikayesi, antik romanlarla çeşitli benzerlikler ve bağlantılar sunmaktadır. Bunun sonucu olarak roman ve hagiografi, pagan ve Hristiyan, gerçekler ve kurgu arasındaki sınırlar bulanıklaşmış ve hatta yok olmuştur.[20] Günümüzde bize ulaşan, "edebi tür" kavramının doğrudan bir amaca hizmet etmediği bireysel eserlerden oluşan bir ağdır. Bu nedenle, katı bir edebi tür sisteminin sıklıkla beraberinde getirdiği sorunlardan kaçınmak için bahsettiğimiz metinleri derli toplu alt türlere sahip geleneksel edebi türlere ait metinler olarak görmemeliyiz. Bunlara daha ziyade birbirine genel hatlarıyla bağlı, erotik, manevi ve anlatısal arzu ile ilişkili anlatı ağının parçası olan metinler olarak bakılabilir. Yukarıda bahsi geçen metinlerin çoğu orta dönem (MS. 9. ve 13. yüzyıllar arası) olarak adlandırılan döneme ait Bizans anlatılarıdır. Bu dönemde edebi ağlar ("türler"), modern araştırmacılardan tarafından inşa edilmiş "edebi tür" sistemimizin ima ettiği gibi bir doruk noktasına nadiren ulaşmıştır. Bu metinlere farklı türlerin değil bir ağın parçası olarak bakmanın faydası edebi sistemleri bağımlılıktan ziyade karşılıklı bağlılık üzerine kurulmuş, etkiden ziyade ilişkiyi sergileyen yapılar olarak görebilmemize imkan vermesidir.

Antik ve Bizans metinlerinde aşk kavramları ve erotik söylemleri arayışımızda, çoğu zaman aşk hikayeleri olarak bariz bir kaynak olarak gözüktükleri için romanlara yöneliriz. Ancak romanlar arayışında olduğumuz erotizmden yoksun olduğundan neticede hayal kırıklığına uğrayabiliriz. Oysa fiziksel aşkın tutkulu dili Kilise tarafından erken bir dönemde benimsenmiş ve manevi ilişkilere uyarlanmıştır. Aslında, *eros*'a dair Platonik imgeleme gelenekleri, dünyevi ve Hristiyan yazılarda paralel ilerler. Böylece Nazianzoslu Gregorios'un *Ezgilerin Ezgisi* üzerine olan vaazlarında kullandığı Platonik altyapının erotik metaforları *Leukippe and Kleitophon ve Hysmine ve Hysminias* ile aynıdır. Bu yüzden daha sonraki bir döneme ait bir örnek olan Makrombolites'in romanında, fiziksel ve ruhsal aşk arasında daha bariz bir muğlaklık yaratmak için bu iki akımın bilinçli olarak birleştirildiği olasılığını kabul etmeliyiz. Böylece burada incelediğimiz anlatılarda, arzu yalnız olay örgüsünün teknik bir itici gücü olarak değil, aynı zamanda bazen ilahi sevginin anlaşılması zor bir ifadesi, bir eros felsefesi olarak rol oynar.

DİPNOTLAR

1 *Çevirmenin notu: Kelime anlamı "gizli." Hristiyanlıkta dini otoritelerce kanona dahil edilmemiş, ikinci kanon (deuterocanon) olarak da bilinen metinlere verilen isim. Apokrif adıyla bilinen metinler Septuagint Eski Ahit metninde bulunduğundan Ortodoks İncil'ine dahil edilmişlerdir.*

2 *Çevirmenin notu: İşler: Hıristiyan kutsal yazıtlarında ve edebiyatında havariler, azizler ve şehitler gibi önemli dini kişilikleri yaptıklarını, başarılarını, çilelerini ve şahadetlerini anlatan edebi bir tür.*

3 *Scott F. Johnson, The Life and Miracles of Thecla: A Literary Study (Cambridge, MA ve Londra, 2006).*

4 *Çevirmenin notu: Hagiografi: Kilise büyüklerinin ve şehitler ya da azizler gibi ermiş kişilerin hayatlarının anlatıldığı edebi yazı türü.*

5 *Çevirmenin notu: Burada birbirine benzerlik anlamında. Orj. kinship*

6 *Bizans'da erotik duygunun yeni bir yorumlaması için bakınız Charis Messis ve Ingela Nilsson, "Eros as Passion, Affection and Nature: Gendered Perceptions of Erotic Emotion in Byzantium," içinde yay. haz. Stavroula Constantinou ve Mati Meyer, Emotion and Gender in Byzantine Culture (New York, 2018), 159-190.*

7 *En güncel Massimo Fusillo, "Mapping the Roots: The Novel in Antiquity,"içindeyay. haz. Carolina Cupane ve Bettina Krönung, Fictional Storytelling in the Medieval Eastern Mediterranean and Beyond (Leiden, 2016), 21-38.*

8 *Ingela Nilsson, Erotic Pathos, Rhetorical Pleasure: Narrative Technique and Mimesis in Eumathios Makrembolites' Hysmine & Hysminias (Uppsala, 2001), 206-207 ve181-182.*

9 *Jan N. Bremmer, "The Novel and the Apocryphal Acts: Place, Time and Readership," Groningen Colloquia on the Novel 9 (1998), 157-80.*

10 *Averil Cameron, "Sacred and Profane Love: Thoughts on Byzantine Gender", içinde yay. haz. Liz James, Women, Men and Eunuchs: Gender in Byzantium (Londra ve New York, 1997), 1-23: 11.*

11 *Jostein Børtnes, "Eros Transformed: Same-Sex Love and Divine Desire,"içinde yay. haz. Tomas Hägg ve Philip Rousseau, Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity (Berkeley, CA, 2000), 180-193: 192.*

12 *Simon Goldhill, Foucault's Virginity: Ancient Erotic Fiction and the History of Sexuality (Cambridge, 1995), 1-4; Kate Cooper, The Virgin and the Bride: Idealized Womanhood in Late Antiquity (Cambridge, MA, 1996), 27-28.*

13 *Most recently, Ingela Nilsson, "Romantic Love in Rhetorical Guise: The Byzantine Revival of the Twelfth Century," içinde Cupane ve Krönung, Fictional Storytelling, 21-38.*

14 *Nilsson, Erotic Pathos, Rhetorical Pleasure, 279-283.*

15 *Karl Plepelits, Eustathios Makrembolites, Hysmine und Hysminias. Eingeleitet, übersetzt und erläutert (Stuttgart, 1989).*

16 *Nilsson, Erotic Pathos, Rhetorical Pleasure, 157 ve 181-186.*

17 *Tomas Hägg, The Novel in Antiquity (Berkeley, LA, 1983) tarafından öne sürülmüştür.*

18 *Orj. Vita: Hayat, azizlerin hayatları boyunca yaptıklarını, mucizeleri'ni ve şehadetlerini içeren biyografik yazı türü.*

19 *Metaphrostes koleksiyonu erken döneme ait aziz hayatlarının onuncu yüzyılda derlenerek yazılmasından, başka bir deyişle yeni bir stilistik dil dizgisiyle 'çevrilmesinden' oluşan kapsamlı bir külliyattır.*

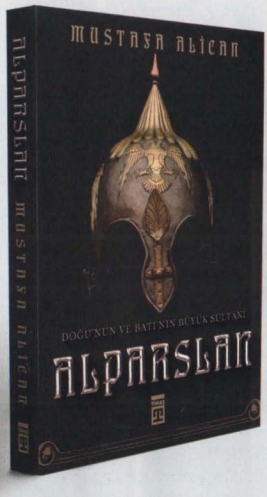
20 *Charis Messis, "Fiction and/or Novelisation in Byzantine Hagiography," içinde yay. haz. Stephanos Efthymiadis, The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography. Vol. II: Genres and Contexts (Farnham ve Burlington, 2014), 313-314.*

Timaş Tarih Kitaplığı

Nitelikli Eserlerle Büyümeyi Sürdürüyor

TİMAŞ

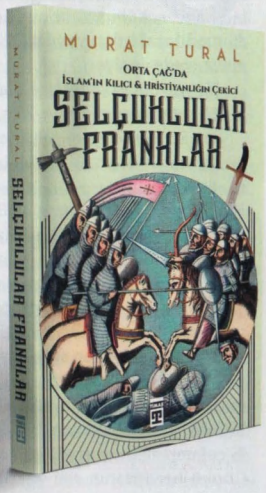
iyi ki kitaplar var...

DOĞU'NUN VE BATI'NIN BÜYÜK SULTANI ALPARSLAN

SULTAN ALPARSLAN HİÇ BÖYLE ANLATILMAMIŞTI

Selçuklu tarihi alanında yaptığı dikkat çekici çalışmalarla bilinen Doç. Dr. Mustafa Alican, *Doğu'nun ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan* adını verdiği eserinde, akademik bir altyapıya dayanarak tarihin gördüğü en büyük hükümdarlardan birinin baş döndürücü hayat hikâyesini tek solukta okunacak roman tadında bir üslupla anlatıyor.

ORTA ÇAĞ'DA İSLAM'IN KILICI VE HRİSTİYANLIĞIN ÇEKİCİ SELÇUKLULAR VE FRANKLAR

ORTA ÇAĞ'DA İKİ SÜPER GÜCÜN MÜCADELESİ

Dr. Murat Tural'ın uzun yıllar üzerinde çalıştığı bu eser, Orta Çağ'da iktidar ve istikrarı yakalamış olan iki devlet üzerine bina edilmesine rağmen, aynı zamanda Hristiyan ve Türk-İslam dünyasının binli yıllara kadar karşılaştırmalı bir panoramasını da gözler önüne seriyor.

timas.com.tr timastarih

TARİHİ ÇOK ESKİYE GİDEN BİR TARTIŞMA

Sevgilinin Makbûlü Mahbûb mudur, Mahbûbe mi?

İRVİN CEMİL SCHICK

BİR ERKEK İÇİN SEVGİLİNİN MAKBULÜ KADIN MIDIR, OĞLAN MI? CİNSEL YÖNELİMİN KİŞİNİN ÖZÜNE DAYANAN TEMEL BİR KİMLİK ADDEDİLDİĞİ ÇAĞIMIZDA BU SORU BİRÇOĞUNA ANLAMSIZ GELECEKTİR. ANCAK BU GÖRÜŞÜN TARİHSELLEŞTİRİLMESİ GEREKLİDİR, ÇÜNKÜ CİNSELLİĞE HER DEVİRDE BU GÖZLE BAKILMADIĞINA GÜNÜMÜZE ULAŞAN BİRÇOK TARİHSEL KAYNAK AÇIK BİR BİÇİMDE TANIKLIK EDİYOR.

On birinci yüzyılda Ziyârî hükümdarı Keykâvus bin İskender'in oğlu için Farsça yazdığı nasihatname türündeki *Kâbûsnâme*'nin, 15. yüzyılda Mercimek Ahmed tarafından yapılan Türkçe çevirisinin bir yerinde şöyle deniyor:

> Ve yaz olıcak avretlere meylet ve kışın oğlanlara, tâ ki tendürüst olasın. Zira ki oğlan teni ıssıdır, yazın iki ıssı bir yere gelse teni azıdur ve avret teni sovuktur, kışın iki sovuk bir yere gelse teni kurudur, vesselâm.[1]

Her alanda yaptığımız gibi Batı'ya özenerek sahiplendiğimiz Sevgililer Günü (asıl adıyla Aziz Valentinus Günü) şubat ayına, yani kış mevsimine denk düştüğüne göre, hiç olmazsa Kuzey Yarımküre'de yaşayan erkeklerin bu çok özel bayramı oğlanlara "meyl"ederek kutlaması gerekiyor. Peki, ya kadınları oğlanlara tercih eden erkekler ne olacak?[2]

Genelleştirelim meseleyi: Bir erkek için sevgilinin makbulü kadın mıdır, oğlan mı? Cinsel yönelimin kişinin özüne dayanan temel bir kimlik addedildiği çağımızda bu soru birçoğuna anlamsız gelecektir. Çünkü her insanın aslî ve sabit bir cinselliğe sahip olduğuna, dolayısıyla da sevgilisinin cinsiyetinin bir tercih değil, bir doğa meselesi olduğuna inanılagelmiştir modern çağda.[3] Yani balıklar havada uçmaktansa suda yüzmeyi nasıl seçmiyorsa, insanlar da erkeklerle mi yoksa kadınlarla mı sevişeceklerini seçmiyorlar bu inanca göre. Ancak bu görüşün tarihselleştirilmesi gereklidir çünkü cinselliğe her devirde bu gözle bakılmadığına günümüze ulaşan birçok tarihsel kaynak açık bir biçimde tanıklık ediyor.

Praksiteles'in Knidos'taki Afrodit tapınağında sergilenen heykelinin bir kopyası. (Eserin aslı sonradan Bizans'a taşınmış ve 475 civarında vukubulan yangında yok olmuştur.) Kallikratidas'ın tepkisinin anlaşılması için eserin önlü arkalı resmini veriyoruz!

Museo Nazionale Romano, Palazzo Altemps

SAMSATLI LUKYANOS

Bugün Adıyaman il sınırları dahilinde kalan ve 1989'dan beri Atatürk Barajı'nın dibinde yatan Samsat (Samosata) kasabasında doğmuş, muhtemelen aslen Süryani olmakla birlikte eserlerini Yunanca kaleme almış olan hiciv ustası Lukyanos'a (ö. 180'den sonra) atfedilen[4] *Erōtes* (Sevgililer), işte böyle bir kaynaktır.[5] Eserin, Plutarkhos ve Akhilleus Tatios gibi başka geç Antik Çağ yazarları tarafından da işlenmiş olan[6] konusu, biri kadınlara, diğeriyse oğlanlara düşkün iki erkek arasında geçen bir diyalog/tartışmadır. Hikâye şöyle cereyan eder: Theomnestos ve Lykinos

Dâ'î Mehmed Efendi ve âşık olduğu genç talebesi
Nevhatü'l-uşşâk, İstanbul: Matbaa'-i Âmire, 1261

adlı iki arkadaş sohbet etmektedir. Ömrü boyunca cinsel hazların her türlüsünü tatmış olan Theomnestos, başından geçen aşk maceralarını bir bir saydıktan sonra dostuna kendi cevaplandıramadığı bir soru yöneltir: Oğlan seven erkekler mi üstündür, yoksa kadın seven erkekler mi? Dünyevî nimetlere sırtını çevirmiş erdemli bir filozof olan Lykinos, bu sorunun cevabını kendinin veremeyeceğini söylese de, yaşamış olduğu benzer bir olayı anlatmaya karar verir.

Yıllar evvel İtalya'ya yaptığı bir deniz yolculuğu esnasında uğradığı Rodos'ta iki eski arkadaşına rastlamıştır: Korentli Kharikles ile Atinalı Kallikratidas.[7] Hiç de sevişmeyen bu iki zat Lykinos'u ağırlamakta birbiriyle yarışır. Bu arada aralarında geçen konuşmalardan birincisinin kadınlara, ikincisinin ise oğlanlara düşkün olduğu anlaşılır. Yola hep beraber devam etmeye karar verirler, uğradıkları Knidos'ta Afrodit tapınağını ziyaret ederken tanrıçanın, Praksiteles'in eseri olan, şaheser heykeli önünde anlaşmazlıkları kavgaya dönüşür.[8] Lykinos konuyu uygar bir şekilde tartışmalarını teklif eder, kendisi de hakemlik edecektir. Kura çekilir, neticesinde önce Kharikles söz alır.

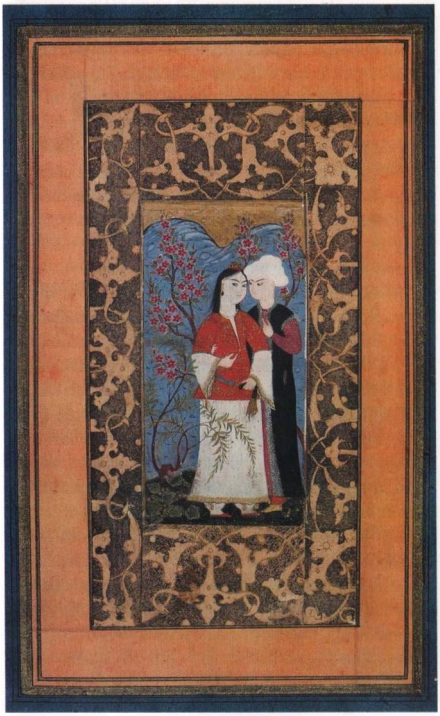
Tek tek bireyleri fânî olan insanlığın kendini yeniden üreterek süreklilik kazanması için iki cinsiyetin gerekli olduğunu belirterek söze başlayan Kharikles, erkeğin saçtığı tohuma kadının mahfaza teşkil ettiğini ve her ikisine verilmiş olan ortak arzu sayesinde nesillerin birbirini takip ettiğini belirtir. Ancak, temel ihtiyaçları zaman içinde karşılanagelince erkeklerin yeni hazlar peşine düşerek hemcinsleriyle yatıp kalkmaya başladığını hattâ bu uğurda oğlanları hadım etmek gibi zorbalıklara baş vurduğunu söyler ve hayvanlar hemcinsleriyle cinsel ilişkide bulunmazken, en bilge yaratıklar olan insanların nasıl böyle bir şey yapabildiğini sorar. Oğlan sevenlerin cinsel haz değil manevî râbıta aradıklarını iddia ettiklerini ama gerçekte oğlanlara paylaşmadıkları bir zevk uğruna acı verdiklerini, yaşları geçince de ıskartaya çıkardıklarını söyler. Buna mukabil kadınlarla kurulan ilişkilerin ömür boyu sürdüğünü ve her iki tarafa da mutluluk getirdiğini belirtir. Oğlanın erkeğe her verdiğini kadının da verebildiğine ancak kadının her verdiğini oğlanın veremeyeceğine dikkat çeker. Son olarak da eğer erkekler hemcinsleriyle cinsel ilişki kuracaksa kadınların da kendi hemcinsleriyle ilişki kurmasına göz yummak gerekeceği ancak bunun asla kabul edilemeyeceğini söyler ve sözlerine son verir.

Erkek sevgisinin hazla erdemi birleştiren tek faaliyet olduğunu belirten Kallikratidas ise kadınlarla cinsel ilişki kurmanın insan neslini sürdürmek için gerekli olduğunu teslim etmekle birlikte erkek sevmenin filozof ruhlu olanlara mahsus asil bir duygu olduğunu savunur. Bolluk içinde salt estetik kaygılarla yapılanların anlık ihtiyaçları karşılamak amacını güden şeylerden daha şerefli olduğunu, sadece günden güne hayat mücadelesi vermek zorunda olmayan insanların güzeli ve doğruyu arayabildiğini söyler, bu bakımdan erkekler arası sevginin insanlık tarihinde daha ileri ve yüce bir döneme tekabül ettiğini öne sürer. Bundan sonra ateşli bir mizojen (kadın düşmanı) polemiğe atılan Kallikratidas, yapay yoldan güzelliklerini pekiştirmeye çalışan, süslenip püslenen, koca parası sarf edip boş işlerle iştigal eden kadınları; güzellikleri doğal, meşgaleleri manevî olan, sporla bedenlerini, felsefe ve müzikle zihinlerini geliştiren genç erkeklerle karşılaştırır. Oğlanları, Sokrates'in Alkibiades'i sevdiği gibi cinsellikten ârî

bir aşkla sevmenin meziyetlerini dile getirerek savunmasını bitirir.

Arkadaşlarını dikkatle dinleyen Lykinos, tatlı bir sohbetin hiddetli bir tartışmaya dönüşmesini esefle karşılasa da vaad ettiği üzere hükmünü verir: Kharikles'in, desteklenmesi aslında daha zor olan bir görüşü başarılı bir şekilde savunduğunu kabul eder ama yine de kararını Kallikratidas'tan yana verir. Theomnestos da aynı fikirde olduğunu belirtir.

Yirminci yüzyıla kadar ihmal edilmiş olan *Erōtes*, yakın zamanlarda farklı farklı yorumlanmıştır. Sözgelimi Robert Bloch ve ondan esinlenen bazı yorumcular metni felsefî safların bir allegorisi addetmişler; örneğin Kharikles'in stoyacılığı, Kallikratidas'ın ise Eflâtunculuğu yahut Epikürosçuluğu simgelediğini iddia etmişlerdir.[9] David M. Halperin eseri "insan bedenini tarihselleştirmek ve farklı tarihî belirleyenlerini ortaya koymak suretiyle doğallıktan çıkartmak, bu sayede de karşıcinsel (heteroseksüel) anlamların üretilip zamanötesi evrensel gerçeklere dönüştürüldüğü bir odak teşkil etmesine karşı çıkmak" yolunda yaptığı argüman için veri olarak kullanmıştır.[10] James Jope ise metnin edebî boyutuna odaklanmış, üslûbunu, retorik ve dramatik özelliklerini inceleyerek kimin eseri olduğunu saptamaya çalışmıştır. Şüphesiz zengin ve çok boyutlu olan bu metnin elinizdeki makale için önemi ise, daha sonra Osmanlı edebiyatında da örnekleri görülecek olan zen-dost/gulâm-pâre tartışması motifinin erken ve Anadolu temelli bir örneğini teşkil etmesidir.

1640 civarına ait bir Osmanlı minyatüründe iki sevgili
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.2168, v. 35a.

EL-CÂHİZ

Aynı motifin ele alındığı bir başka eser, Abbâsî döneminde Basra'da yaşamış olan ünlü yazar ve Mu'tezile kelâmcısı Ebû Osmân 'Amr el-Câhiz'in (ö. 869) *Kitâb müfâhareti'l-cevârî ve'l-gılmân* (Câriyelerin ve Gulâmların [yani Kadın ve Erkek Kölelerin] Övünmesi Kitabı) adlı risâlesidir.[11] Abdelwahab Bouhdiba'ya göre İslâm âleminde üretilmiş olup "elde bulunan en erken tarihli erotoloji kitabı" olan bu metin,[12] Arap edebiyatında sık görülen "münâzara" türünün ilginç bir örneğidir.[13] Şahsî tercihi *Risâle fî tafzîli'l-batn 'alâ'z-zahr* (Karnın Sırttan Üstünlüğüne Dair Risâle)[14] gibi eserlerinden belli ise de, el-Câhiz burada genellikle nesnel bir tavır sergiler, kadın seven adamla oğlan seven berikini sırayla konuşturur ancak son sözü kadın sevene vermesi herhalde anlamlı olsa gerektir.

Lukyanos'un eseriyle el-Câhiz'inki arasında bazı farklar hemen göze çarpıyor. Her şeyden önce Lukyanos'ta iki rakip sadece birer kere söz alıp bütün argümanlarını dört başı mamur bir biçimde ve ayrıntılı olarak bir defada sunarken, el-Câhiz'in eserinde söz hakkı ikisi arasında sürekli gidip gelir, dolayısıyla aralarında gerçek anlamıyla bir diyalog oluşur. Ama bence daha da önemli bir fark, tartışanların getirdiği kanıtların niteliğindedir. Bilindiği gibi İslâmî kaynaklarda iki türlü kanıttan söz edilir: delil-i aklî ve delil-i naklî. Bunlardan birincisi akıl yürütmekte kullanılan mantıkî kanıtlara denir; ikincisi ise Kur'ân-ı Kerîm'den, hadislerden aktarılan kitâbî kanıtlardır. Bana kalırsa Lukyanos ile el-Câhiz'in söz konusu eserleri arasındaki en büyük fark, birincisinin neredeyse tamamen aklî, ikincisinin ise neredeyse tamamen naklî delillerden oluşmasıdır. El-Câhiz'in kahramanları, çok derin bir kültür birikimi sergileyerek Kur'ân'dan, Peygamber ve ashabının sözlerinden, Cahiliyye ve İslâm dönemleri Arap edebiyatından alıntılarla okuyucunun gözlerini kamaştırıyor gerçi, ama çıkarım yoluyla fikir yürütmekte pek de mahir sayılmazlar.

Tartışma özetle şöyle gelişir: Gulâm-pâre (G), edebiyatta güzel bir kızdan bahsedildiğinde oğlana benzetildiğini söyler, birçok şiir örneği verir, Kur'ân'da cennetteki gulâmlardan "saklı inciler"[15] diye söz edildiğini belirtir; Zen-dost (Z) ise Kur'ân'da "kara gözlü hûri"lerden gulâmlara nazaran daha sık bahsedildiği cevabını verir, Şeri'at'ın kadınları korumak için koyduğu muhtelif yasaları sıralar, erkeklerin kadınlardan doğduğunu hatırlatır. G, bir hadiste cennet ehlinin "gözleri sürmeli tüysüz delikanlılar"[16] olarak betimlendiğini söyler; Z ise bir diğer hadise göre Peygamber'in "kadınları ve güzel kokuları sevdiğini"[17] söylediğini hatırlatır, Hz Dâvûd ve Hz Yûsuf gibi geçmiş peygamberlerin hep kadınlar tarafından yoldan çıkarıldığını belirtir. G, zinanın ağır bir şekilde cezalandırılacak olan büyük bir günah olduğunu, onun da kadınsız yapılamadığını söyler; Z ise zina yapana verilen cezanın aynını Allah'ın Lûtîler için de öngördüğünü hatırlatır ve sahabenin böy-

1620 civarına ait bir Osmanlı minyatüründe, farklı nesillerden erkeklerin bir araya geldiği görülen bir kahvehane
Chester Beatty Library, T439.9.

leleri hakkında söylediklerini aktarır. G, kadınların erkeklere verdiği muhtelif zararlardan söz eder, bir hadiste "benden sonra kadından büyük fitne bırakmıyorum"[18] dendiğini belirtir; buna mukabil Z, "evlenin ki ümmetler önünde sizinle övüneyim"[19] hadisini hatırlatır, Peygamber'in evlenmeyi ve sevişmeyi methettiği sözlerini aktarır. G daha sonra Ebû Nüvâs ve Rakâşî gibilerinden alıntılar yapınca Z bunları yeni ve düşkün şairler diye küçümser, İmru'ü'l-Kays ve 'Alkametü'l-Fehl gibi klâsik şairlerden dem vurur. Cevaben G eski şairlerin önemini inkâr etmediğini ama onların hayatın inceliklerinden bihaber kabasaba Bedevîler olduğunu söyler, böylece Lukyanos'taki eski/yeni, kaba/kibar, zen-dost/gulâm-pâre karşıtlığının bir benzerini dile getirir. Tartışma bu minval üzre devam eder.

DELİ BİRÂDER

Biri kadın, diğeri oğlan seven iki erkek arasında geçen benzer bir tartışmayı konu edinen Osmanlıca bir kaynak, Deli Birâder adıyla bilinen Mehmed Gazâlî'nin (ö. yak. 1535) *Dâfi'ü'l-gumûm ve râfi'ü'l-humûm* (Gamları

1740 civarına ait, Abdullâh Buhârî'nin bir minyatüründe iki sevgili

Def Eden ve Kaygıları Kaldıran [Kitap]) isimli meşhur eseridir.[20] Başlığı "Gulâm-pâre yâranlarun ve zen-pâre biraderlerün mabeyninde olan münâzarâtı tasvîr ve müfâharâtı takrîr eyler" (Gulâm-pâre arkadaşlar ve zen-pâre kardeşler arasında geçen tartışmaları tasvir eder ve övünmelerini anlatır) olan ikinci bölümünde anlatılan bu hikâyeden örnekler verebilmeyi çok isterdim ancak eserin renkli dili nedeniyle ne yazık ki bunu burada yapamıyorum.

Ana hatlarıyla öykü şöyledir: Zen-dostlar, gulâm-pâreler hakkında ileri geri konuşur, onlara gıyaplarında hakaret eder; bunu duyan gulâm-pâreler kızar ve onları cezalandırmaya karar verir, toplanıp saldırmaya hazırlanır. Onlardan zayıf olan zen-dostlar korkuya kapılıp kavga etmektense konuyu tartışmayı önermeye karar verir. Gulâm-pâre ordusu geldiğinde zen-dostlardan bir ihtiyar çıkar, onları doğru yola getirmek sevdasıyla bir nutuk çeker ama büsbütün hiddetlendirir. Tam çatışma başlamak üzere iken Şeytan durumu fark eder, zen-dostlar yok edilirse zina yapacak kimse kalmaz endişesiyle derviş kıyafetine bürünüp araya girer, gulâm-pâreleri tartışmaya ikna eder. Deneyimli bir gulâm-pâre çıkar, ihtiyar zen-dosta meydan okur; oğlanlarla sevişmeyi medheder, kadınları kötüler. Bu arada şunu belirteyim, yukarıda sözü geçen eserlerden farklı olarak burada söylenenler kadınların (muhayyel) karakterlerini değil, bedensel özelliklerini (örneğin âdet görmelerini) hedef almaktadır; diğer taraftan oğlanlar kötülenirken de fazlasıyla skatolojik sözler sarfedilir. Tartışma bir süre böyle devam eder, sonunda zen-dostlar ikna olur, birçoğu kadınları bırakıp oğlanlara yönelir. Geri kalanların ise bir kısmı öldürülür, Şeytan'ın tekrar araya girmesi sayesinde diğerleriyle —zinadan doğan erkek çocuklarını gulâm-pârelere teslim etmeleri şartiyle— barış yapılır.

SÜNBÜL-ZÂDE VEHBÎ

Son örneğim, Osmanlı şairi Sünbül-zâde Vehbî'nin (ö. 1809) *Şevk-engîz* adlı mesnevisidir. Birçok el yazması nüshası bulunan, ayrıca Osmanlı döneminde birkaç defa başka erotik eserlerle birlikte basılan bu manzum eser bir mizah şaheseri olduğu gibi son derece zengin bir erotik kelime dağarcığına sahiptir.[21] Metin şöyle başlar (sadeleştirilmiş metin dipnotlarındadır):

Nakl ider bir sühan-ârâ-yı cihân
Pîr-i şûrîde-dil-i tâze-beyân

Dir ki var idi iki ehl-i fücûr
Şehr-i İstanbul içinde meşhûr

Birisi sürmeli zen-pâre idi
Biri gök gözlü gulâm-pâre idi

İkisi biri birinden rüsvâ
İki şeytân idiler recme sezâ[22]

Zen-pâre'nin adı Suyolcu-zâde'dir (S), gulâm-pâre ise Kazıkçı Yeğeni (K) diye bilinir. Her birinin özellikleri uzun uzun anlatılır, sonunda asıl konuya gelinir. Her ne kadar ilgi alanları birbirinden farklı ise de, zaman zaman bir araya gelir, sohbet ederler:

İşte bu iki fezâhat-pîşe
Bed-siriştân-ı fesâd-endîşe

Her biri başka tarîka pûyân
Biri 'âma birisi hâsa revân

Böyle zıddeyn idiler meşrebde
Ya'nî kim her biri bir mezhebde

Gâh ammâ o iki zıdd-ı 'anîd
Cem' olup eyler idi güft ü şinîd[23]

İşte böyle bir buluşma esnasında kadınların mı, yoksa oğlanların mı daha makbul sevgili olduğu konusu açılır ve tartışma başlar. Önce S ballandıra ballandıra kadınları anlatır; dili kâh romantik, kâh erotiktir. Örneğin:

Çâk-i pîrâheni peyveste-i nâf
Açmam aşağısıdur gizlü şikâf

Lezzetin şerh ü beyân eyleyemem
Tutağım çatlar anı söyleyemem

Bir yere gelse dü berg-i gül-i ter
'Aynı ol şekl-i dil-ârâya döner[24]

Onun ardından söz alan K, erkek olanın erkeğe rağbet edeceğini, namert olanın ise kadına lâyık olduğunu söyler, sonra da uzun uzun oğlanları metheder. Onun da dili zaman zaman gayet erotiktir, örneğin:

Sîm pinyâlini itse be-meyân
Gören elbette urulmaz mı amân

Ne safâgâhdır ol kubbe-i sîm
Karlı tağlar gibi berrâk u cesîm

Nedir ol iki piyâz-ı lâle
Goncası elde olur pür-jâle[25]

Bir yandan S kadınları, K ise oğlanları överken, bir yandan da rakiplerinin tercihini kötülemekten geri kalmazlar. Önce S oğlanları ve oğlan sevenleri, sonra da K kadınları ve kadın sevenleri yerden yere vurur. S'ye göre oğlanlar yaramaz ve vefasızdır, kirlidir, üstelik vücutları kıllanıp sakalları bitince tadları kalmaz; K'ye göre ise kadınlar hilekâr, paragöz ve murdardır, şehvetli olduklarından erkeklerini başka erkekler ve kadınlarla aldatırlar. Bu arada ilginç bir nokta, yukarıda sözü geçen ötekileştirme örneklerinin bir benzerine burada da rastlanması, K'nin kadınlara düşkün olmayı Bedevîlerle Frenklere mal edip, Acem ve Osmanlı şairlerini oğlanlara meyilli oldukları için methetmesidir:

Ne bilür çölde gezen kara 'Arab
Sîm-tenlerle nedir 'ayş u tarab

Amora nâmına hem ba'zı Fireng
İtdi kâlâ-yı kelâmda bed-reng

Sen de dûş olma dönüp efrence
O firengî gibi kâfir rence[26]

Eserin sonunda iki rakip Uşşâkî dergâhının şeyhine gidip aracılık etmesini isterler, o da yanlış yolda olduklarını söyler, dünyevî kaygılardan arınıp tövbe ve istiğfar etmelerini, o günden sonra Allah'a yönelmelerini öğütler.

KISSADAN HİSSE

O halde Lukyanos ile Deli Birâder mahbûblardan yana çıkmış, el-Câhiz çekimser kalmıştır, Vehbî ise (pek samimi olmasa da) "hiçbiri" dersini çıkarmıştır olaylardan. Bütün bunlardan herhalde varılabilecek tek sonucu şair Sürûrî (d. 1816) güzel özetliyor:

Zen-pâre kız gibi güzel oğlanı neylesün
Muğlim dahı takarrüb-i nisvânı neylesün[27]

DİPNOTLAR

1 Keykâvus, *Kabusname*, çev. Mercimek Ahmed, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 113. Eserin, "Tercüman 1001 Temel Eser" dizisinden çıkan edisyonunda bu bölüm çıkartılmış, herhalde aziz milletimizin ahlâkî saflığını korumak kaygısıyla.

2 Bu makalede sözü edilen eserler hep erkekler tarafından ve erkek bakış açısından yazılmıştır, dolayısıyla makale de erkek merkezlidir. Afbuyurula.

3 Michel Foucault, *Histoire de la sexualité, 1: La volonté de savoir*, [Paris]: Éditions Gallimard, 1976, s. 59.

4 Mezuniyet tezinde (*De pseudo-Luciani Amoribus*, Argentorati [Strassburg]: Karolus J. Truebner, 1907) eserin Lukyanos'a ait olmadığını iddia eden Robert Bloch'un etkisi 20. yüzyıl boyunca sürmüş olmakla birlikte, yakın zamanda James Jope ("Interpretation and Authenticity of the Lucianic *Erotes*", *Helios*, c. 38, n. 1 [2011], s. 103–120, özellikle s. 111–116) delil göstererek aksini öne sürmüştür.

5 Metnin Yunanca aslına http://trad.glossa.dk/erotes.html adresinden ulaşılabilir (son ulaşım tarihi 4 Ocak 2020).

6 Örneğin bkz. Michael R. Klabunde, "Boys or Women? The Rhetoric of Sexual Preference in Achilles Tatius, Plutarch, and Pseudo-Lucian", yayınlanmamış doktora tezi, University of Cincinnati, 2001.

7 Korent, Eski Çağ'da fahişeleriyle ünlenmişti: Atina ise Sokrates gibi oğlancılığın fesefesini yapmış bazı düşünürlerin şehriydi.

8 Eserdeki en mizahî ayrıntılardan biri buradadır: Kharikles'in hayran olduğu Afrodit heykeline Kallikratidas kayıtsız kalır, ta ki etrafından dolaşıp arkasını (Lukyanos'un deyimiyle "oğlan kısmını") görene kadar!

9 Örneğin bkz. Michel Foucault, *Histoire de la sexualité, 3: Le souci de soi*, [Paris]: Éditions Gallimard, 1984, s. 243–261, özellikle s. 250.

10 David M. Halperin, "Historicizing the Sexual Body", *Discourses of Sexuality from Aristotle to AIDS* içinde, der. Domna C. Stanton, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1992, s. 236–261; alıntı s. 241'dendir.

11 Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa 949. Basılı metin için bkz. Ebû Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Basrî, "Müfâharetü'l-cevârî ve'l-gılmân", *Resâ'ilü'l-Câhiz* içinde, der. İmâm 'Ubeydullâh b. Hasan, açk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2013, c. 2, s. 71–108. Bu eser ve erkeklerle kadınların betimlenip kıyaslandığı benzerleri hakkında bkz. Franz Rosenthal, "Male and Female: Described and Compared", *Homoeroticism in Classical Arabic Literature* içinde, der J.W. Wright, Jr. ve Everett K. Rowson. New York: Columbia University Press, 1997, s. 24–54, özellikle s. 25–31.

12 Abdelwahab Bouhdiba, *La sexualité en Islam*, Paris: Presses Universitaires de France, 1986 (ilk bsk. 1975), s. 173–174.

13 "Münazara, birbiriyle ilgili, çoğu kez de karşıt iki ya da daha çok nesne ya da kavramın kişileştirilip (teşhîs) *zebân-ı hâl* ile konuşturulması (intâk) yoluyla oluşan bir yazı türüdür. Bu kişileştirme ve konuşturmada söz konusu taraflardan her biri kendi üstünlüğünü, karşısındakinin ise zayıflıklarını, yanlışlarını ortaya döker. [...] Arap yazınında özellikle el-Câhiz'in mensur münazaraları ünlüdür." (Nuran Tezcan, "Lâmi'î'nin Güy u Çevgân'ından İki Münazara", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, c. 28–29, n. 1980–1981 [1981], s. 49–63; alıntı s. 49'dandır.)

14 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi 1358. Basılı metin için bkz. Ebû Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Basrî, "Fî tafzîli'l-batn 'alâ'z-zahr", *Resâ'ilü'l-Câhiz* içinde, c. 4, s. 115–125.

15 Tûr 52:24.

16 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet 2548.

17 Nesâ'î, 'Işretü'n-nisâ 3945–46.

18 Buhârî, Nikâh 5096.

19 İbn Mâce, Nikâh 1846.

20 Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi 3629. Eserin baştan başa hata dolu bir transkripsiyonu Filiz Bingölçe tarafından yayınlanmıştır (*Kitâb-ı dâfi-ü'l-gumûm = Gamları Def Eden Kitap*, Ankara: AltÜst Yayınevi, 2007). Sağlam bir transkripsiyonuyla İngilizce çevirisi ise Selim S. Kuru'nun malesef bunca yıl sonra hâlâ yayınlanmayı bekleyen (ha gayret Selim kardeşim!) doktora tezinde bulunmaktadır: "A Sixteenth-Century Scholar, Deli Birader, and His *Dâfi'ü'l-ġumûm ve râfi'ü'l-humûm*", Harvard University, 2003.

21 Jan Schmidt'in eser hakkında yazdığı makale ("Sünbülzâde Vehbî's *Şevk-engîz*, an Ottoman Pornographic Poem", *Turcica: Revue d'études turques*, n. 25 [1993], s. 9–37) yararlı olmakla birlikte "pornographic" nitelendirmesi talihsiz ve isabetsizdir. Eserin bağlamı ve münazara türünün iyi bir örneği olup olmadığı konusunda bkz. Bahadır Sürelli, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Değişim ve Sünbülzâde Vehbî'nin *Şevk-Engîz*i", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, 2007. Metnin eleştirel basımı ve Millet Kütüphanesi A 2796 katalog numaralı el yazmasının tıpkıbasımı için bkz. *Şevk-engîz*, haz. Ahmet Yenikale, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2011. Burada yaptığım alıntılar bu kitaba dayanmaktadır.

22 "Dünya çapında, sözleri süsleyen (güzel söz söyleyen), gönlü perişan, ifadesi orijinal bir ihtiyar nakleder / der ki, İstanbul şehrinde adları çıkmış iki ahlâksız adam vardı / biri gözleri sürmeli bir kadın düşkünüydü, diğer ise mavi gözlü bir oğlancı / birbirinden rezil, taşlanmaya lâyık iki adamdılar." (Beyitler 1–4.)

23 "İşte, edepsizliği huy edinmiş, kötü tabiatlı, aklı fikri fesat olan bu iki adamın / her biri başka bir yolda giderdi, biri kamusala, diğeri özele yatkındı / meşrepleri böyle birbirine zıttı, yani her birinin kendi mezhebi vardı / ama bazen o iki inatçı zıt kişi bir araya gelir ve sohbet ederdi." (Beyit 201–204.)

24 "Gömleğinin dekoltesi göbeğine varıyordu; açmam, aşağısı gizli yarığıdır / lezzetini anlatamam, ifade edemem, dudağım çatlar onu söyleyemem / iki taze gül yaprağı bir araya gelse aynen o gönül süsleyen şekle döner." (Beyit 285–287.)

25 "Gümüş şişini ortaya koysa, aman, gören ona vurulmaz mı? / ne safa yeridir o gümüş kubbe, karlı dağlar gibi berrak ve geniş / nedir o iki lale soğanı, goncası ele alınınca çiğ dolar." (Beyit 422, 428, 431.)

26 "Çöldegezen kara Arap, gümüş tenlilerle keyif sürmeyi ne bilsin?/ 'Amore' (İtalyanca 'aşk') adına bazı Frenkler söz sermayesini kötü renklere boyadılar/ Sen de Frenk'e dönüp, frengi dedikleri kâfir azabına tutulma." (Beyit 446–448.)

27 "Kadın seven biri kız gibi güzel oğlanı ne yapsın? Oğlancı da kadına yaklaşmayı ne yapsın?" *'Afâllahu 'an seyyi'âtihi Heziliyyât-ı Sürûrî merhûm*, [yayın bilgisi yok], s. 30.

"ON BEŞ YAŞINDA KENDİME BİR OYNAŞ ARAYIM"

Edebi Tahayyüller ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

N. İPEK HÜNER CORA

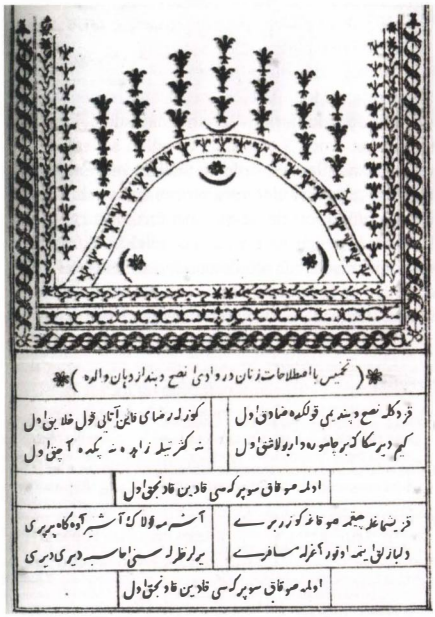
ENDERUNLU VÂSIF'IN DİVAN'INDA YER ALAN VE BİR ANNENİN KIZINA ÖĞÜTLERİ İLE KIZININ BU ÖĞÜTLERE CEVABINI İÇEREN İKİ METİN SAYESİNDE 19. YÜZYILDA ÜST SINIFA MENSUP OLMAYAN FARKLI YAŞ GRUPLARINDAN KADINLARIN YAŞAMLARI, ARZULARI VE BEKLENTİLERİ HAKKINDA FİKİR SAHİBİ OLABİLİYORUZ.

Divan edebiyatında yahut edebiyatta toplumsal cinsiyet meselesi söz konusu olduğu zaman tartışmaların odağı sıklıkla klasikleşmiş metinlerdir—bu bağlamda da tartışma genellikle sevgilinin cinsiyeti ve sevgililer arasındaki ilişkinin mahiyeti çerçevesinde gelişir.[1] Edebiyat ve tarihin kesiştiği noktalarda ise edebi metinlerin "gerçeği" yansıtıp yansıtmadığı ya da dönemini temsil edip etmediği meseleleri öne çıkarken metnin *gerçeğin ötesinde* bize neler söyleyebileceği ya da okur olarak metnin bize düşündürüp hissettikleri geri planda kalır.

Bu yazı, sevgililer günü vesilesiyle, 19. yüzyıl başlarına tarihlenen, bir annenin kızına öğütleri ve kızının bu öğütleri umursamadan sevgili arayışını dile getiren iki metnin bize neler söyleyebileceği üzerine düşünmeyi amaçlıyor. Enderunlu Vâsıf Bey (ö. 1824) Divanı'nda yer alan bu iki *muhammes*ten [beş mısralık kıtalardan meydana gelen bir nazım şekli] ilki bir annenin kızına evlilik, toplumsal adap ve görünürlük üzerine öğütlerini sıralarken, ikincisi kızın annesine pervasızca karşı çıkışını ve arzularını dile getirişini konu alıyor.[2]

ANNE NE BEKLER? OLMA SOKAK SÜPÜRGESİ; KADIN, KADINCIK OL

Annenin on üç yaşındaki kızına sözleri, "Kız dinle nush u pendimi kavlinde sadık ol" [Kız, öğüt ve nasihatlerimi dinle, sözünde sadık ol] diyerek başlıyor ve her bir kıta "Olma sokak süpürgesi; kadın, kadıncık ol" mısraının tekrarı ile bitiyor.[3] Peki kızın annesi nezdinde "sokak süpürgesi" olmamak için ne yapmak gerekiyor?

Enderunlu Vâsıf Divanı'ndan, "Tahmîs bâ-ıstılâhât-ı zenân dervâdi-i nush u pend ez-dehân-ı vâlide"

Annenin öğütlerini tematik olarak toplarsak özellikle görünürlük, üstüne düşen görevleri yerine getirme ve itaat öne çıkıyor. Kızın görünürlüğü ve dış dünya ile ilişkisi meselesinde anne, belirli bir dengeden yana. Ona göre kız ne çok zahide ne çok açık olmalı. Dışarıya çıktığı kıyafete dikkat etmeli, yüzünü kapamalı, kendini örtmeli; gece yarısı gezmemeli, pınar başında erkeklerle buluşmamalı, pencereden erkeklerle alışveriş etmemeli—kısacası, gezmeyip evde oturmaya alışmalı.

Çıkıp pınara kalma Bekir Paşa'dan gebe
Bikr ile pak ü pakizesin olma seyyibe
Evvel girer bozar sonra getirmez sana ebe
Kirlenme pak pendimi kıl guşuna küpe
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol[4]

Kızdan beklenenlere baktığımızda hamarat olması, evde iş yapması, dokuma ve nakış bilmesi, mutfaktan ve yemek yapmaktan anlaması gibi hane içi sorumlu-

luklar öne çıkarken, sosyal ortamlarda (düğün, kına gecesi gibi) nasıl davranması ve giyinmesi gerektiğini bilmesi vurgulanıyor. Yine, anneye göre kız sosyal çevresini uygun kişilerden seçip falcılardan, büyücülerden uzak durmalı; kendisini nazara karşı korumalı. Ve tüm bunların aslında annenin tekrar tekrar söylediği bir amaç için—yani doğru bir evlilik için yapmalı.

Kızının iyi bir evlilik yapmasının anne—ve aile—için ne kadar önemli olduğunu metin içi çeşitli tekrar ve vurgulardan okuyabiliyoruz. Anne, *nev-civan* ve *kibar-zade* bir kocaya varması ile kızının iyi bir çeyize sahip olabileceğini, eksiklerini giderebileceğini; yüzük, gerdanlık sahibi olabileceğini hatta ailecek yalıda bile oturabileceklerini söylüyor. Kızın bunları sağlayabilmek için ise *bikr ü pakize* [bakire ve el değmemiş] kalması, evlilik öncesi cinsel ilişki ile "kirlenmemesi" ve tabii ki koca seçimini doğru yapması gerekiyor.

Bu arada gerek evlilik gerekse adap kuralları çerçevesinde uzak durması gereken erkekleri de öğreniyoruz, dolayısı ile metin bize bir anne-kızın ötesinde birçok erkek tiplemesi de tanıtıyor. Bunlar, *pırpırı* [uçarı, çapkın kimse ya da esnaf sınıfından basit adam] ve *paşalılar* [bir paşanın hizmetinde olan ya da sırtını bir paşaya dayamış olan kimse], genç ve belli bir sosyal statü sahibi olmayan erkekler, baldırı çıplaklar; ipsiz, edepsiz ve sarhoşlar. Annenin kıza verdiği tavsiyelere cinsellik açısından baktığımızda annenin kaygılarının sadece heteronormatif ilişkiler üzerinden biçimlenmediğini de görüyoruz—anne kızını seviciliğe yani eşcinsel ilişkiye heves etmemesi konusunda da uyarıyor. İlgi çekici olan, bu kadar öğüt ve farklı erkek figürü arasında kızın babasının sadece uzak bir otorite figürü olarak geçmesi—salt kızını evlendirebilecek, ona kumaş alacak yahut komşuların kızının davranışlarını iletebileceği bir merci olarak. Özetle baba, bu diyaloğun dışında.

KIZ NE İSTER? ON BEŞ YAŞINDA KENDİME BİR OYNAŞ ARAYIM

Lazım mıdır ki öğreneyim çamaşır yumak
Ben bu pamuk elimle a fos saramam yumak
Bana düşer mi iplik eğirip de bez komak
Dursun musandırada hele öreke tarak
On beş yaşında kendime bir oynaş arayım[5]

Peki, kız ne istiyor? Kız, annesinin öğütlerine karşı çıkmakla kalmayıp, kendisine tavsiye edilenin aksine gençliğinin tadına varmak için kendine on beş yaşında bir *oynaş* arıyor. 19. yüzyıl sözlüklerine danıştığımızda oynaş kelimesinin karşılığı olarak karşımıza oyun arkadaşı yahut sevgili çıkıyor.

Kız, annesinin istediği gibi bir sınıf atlama yahut geleceğini garantiye alma kaygısı gütmüyor yani kendisine uygun bir koca aramıyor. Aksine, gençliğinin tadını çıkarmak için kendisine bir sevgili arıyor. Annesinin öğüdüne verdiği karşılığa göre istediği sevişmek, yalnız kalmamak, eve tıkılmamak... Kendisini ve gençliğini ev işlerine (bulaşık ve çamaşır yıkamak, yemek yapmak, yufka, makarna açmak, dokuma yapmak vb.) vakfetmek yahut bir kaynanaya ya da kocaya itaat etmek yerine yerine gezmek ve hayatın tadını çıkarmak istiyor—annenin kullandığı dile dönersek, "sokak süpürgesi" olmak onun için hiç de kötü bir ihtimal değil. Burada ellerin ne düşündüğünü ya da annesinin öğütlerini hiç de umursamıyor. Baba ise kızın cevabında annenin cinsel partneri olarak karşımıza çıkıyor—bir de bulaşık çıkaran biri olarak.[6]

TOPLUMSAL CİNSİYET, YAZMA VE OKUMA PRATİKLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNMEK

Annenin öğütlerine ve kızın isteklerine yakından baktığımızda 19. yüzyılda üst sınıfa mensup olmayan farklı yaş gruplarından kadınların yaşamı, arzuları ve beklentileri hakkında fikir sahibi olabiliyoruz. Burada önemli olan nokta, toplumsal cinsiyete dair okumalarımızı yaparken sadece cinsiyetin değil; yaş, sınıf gibi diğer etmenlerin de belirleyici olması.[7] Başka bir deyişle, bu metne kadınlar, erkekler ya da cinsel yönelimler açısından baktığımızda anneyi ve kızı ya da uygun koca adaylarıyla ipsiz sapsız diye nitelenen diğer erkekleri aynı kefeye koymamız gerekiyor. Oysa metindeki anne kız arasındaki atışmayı ve özellikle annenin uygun koca adaylarını belirleyen her şey yaş, sınıf ve toplumsal konum üzerinden şekilleniyor.

Bunların yanı sıra unutmamamız gereken bir nokta var: Öncelikli olarak bu metin bir *kurgu*—yani,

Sokak kıyafetiyle kadın (1808 - 1826)
George Arents Koleksiyonu, The New York Public Library

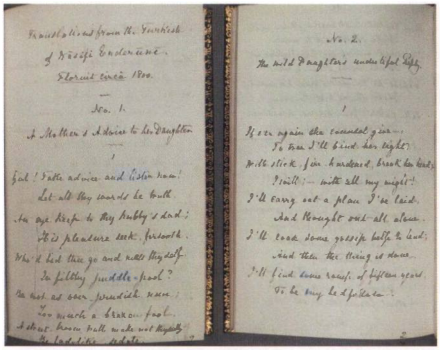
Sokak ve ev kıyafetiyle kadın
Erin Hyde Nolan, "You are what you wear: Ottoman Costume Portraits in the Elbise-i Osmaniyye," *Ars Orientalis* (2017).

her ne kadar olabilecek, gerçekleşebilecek bir atışmayı dillendirse de eğitimli bir yazar tarafından iki kadının olası konuşması tahayyül edilerek kaleme alınmış. Daha da önemlisi, bu iki metinde de her ne kadar aktif özneler olarak kadınların sesini duyuyor olsak da kalemi tutan ve onlara ses veren üst ve eğitimli sınıfa mensup bir erkek şair. Burada amacım Enderunlu Vâsıf'ın konumunu, gözlem yeteneğini veya kurgu kabiliyetini küçümsemek değil—ancak bu orta-alt sınıftan ve farklı yaş gruplarından kadın öznelerin seslerini bir eğitimli bir eril gözlem ve/veya tahayyül sonucu duyduğumuzu unutmamak gerektiğini anımsatmak.

Ancak yazarı değil, okurları ve dinleyicileri odak noktasına aldığımızda metinlerin bize neler söyleyebileceği konusunda daha fazla soru sorabiliyoruz. Örneğin, bu iki metin de Enderunlu Vâsıf'ın *Divan*'ında yer alıyor. Okur-yazarlar meclislerinde ve bireysel okumalarda genellikle metinlerin öncelikli olarak eril bir okur kitlesine ulaştığı varsayılır. Dolayısı ile sorabileceğimiz ilk soru bu metinlerin eril okurlara neler diyor olabileceği. Acaba erkek okurlar Vâsıf'ın canlı ve gündelik konuşmalarla bezeli dilini takdir mi eder? Onu *Divan*'ına kattığı "bayağı" kelimelerden dolayı yerer mi? Ya da öncelikli olarak bunun Vâsıf'ın tahayyülü değil de aktarımı olduğunu varsayıp, kadınların bu açıklıkta konuşmalarını mesele ederler mi? Vâsıf, onlara, dışlarında kalan bir dünyanın kapısını aralamakta olabilir mi? Bu şiirleri dinleyen bekar *nev-civan* ve *kibar-zade*ler, kendilerini fırsatçı evliliklere karşı korumayı mı düşünür? Kızlarını onlarla evlendirerek sınıf atlamak, mala mülke ulaştırmak isteyen annelere karşı temkinli olmalarını anımsatır mı Vâsıf'ın dizeleri? Bir eşten beklentilerini gözden geçirirler mi? Ya da on üç yaşındayken ev işi yapmayı—ve anneye göre güvenli bir gelecek ihtimalini—bir kenara bırakıp bir sevgili ile gezip tozmak isteyen, ulaşılabilir gözüken ağzı bozuk güzel bir genç kızın hayali onları kışkırtır ve şiir, kızı onlar için bir arzu nesnesi yapar mı?

Bu sorudan belki de daha ilginci, özellikle öğüt ve yanıtın özneleri anne ve kızı olduğundan, kadınların bu metni okurken ya da dinlerken ne düşündüğünü sorgulamak. Yine burada da—tıpkı erkek okurlarda olduğu gibi— okurun ya da dinleyicinin sadece cinsiyetini düşünmek yeterli değil çünkü yanıtın yaş, sınıf, toplumsal konum ve hatta yaşama bakış açısı ile değişeceğini ön görmek gerek. Peki kadın okurlar annenin öğütlerine katılıp onu tasvip mi ederler? Yoksa pragmatikliğinden dolayı anneyi kınarlar mı? Kızı kullandığı dil ve cesurca dile getirdiği arzuları nedeni ile yererler mi? Kızın annesine başkaldırıp hayallerinin peşinden gitmesini desteklerler mi? Ya da genç ve on beş yaşında bir oynaşla neler yaşayabileceklerini düşünüp haz duyarlar mı?

Erken yüzyıllardan metinleri kimlerin nasıl okuduğu konusundaki tartışmalar, genelde elimizdeki kısıtlı sayıda metne ve varsa okuma notlarına dayanıyor. Ancak belki de bu metnin geç bir döneme tarihlenmesi ve kendine has özellikleri nedeni ile izini başka kurgularda sürmek bir nebze mümkün, hele de kadın okur ve dinleyicilerin peşindeysek... Örneğin, Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda ana karakter Bihruz Bey'den, *Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol* nakaratını evlerine gelen okumuş hanımlardan çok kereler duyduğunu öğreniyoruz.[8] Yine aynı bölümde Vâsıf Divanı'nın harem dairesinde durduğunu ve okunmaktan aşınmış olduğunu oku-

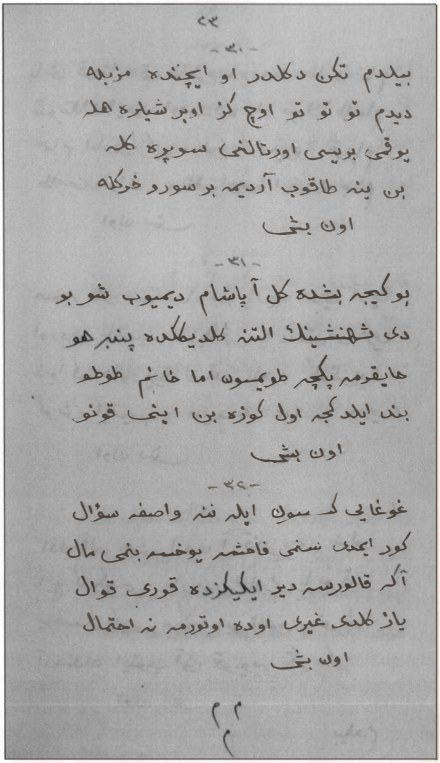

Redhouse tercümesinin Cambridge St. John's College, Special Collections'ta yer alan el yazısı nüshası

https://www.joh.cam.ac.uk/harem-constantinople-st-johns

yoruz; yazarın sözleriyle *Divan* "[...] harem dairesinde daima odadan odaya gider, elden ele gezerdi."[9] Eserin kadınlar arasında popüler olduğuna ya da en azından üst sınıf kadın okurları bulunduğuna dair bir işaret olarak okuyabiliriz belki bunu. Ancak kadınların neler düşünmüş olabileceği bizlerin tahayyülüne kalıyor. Kızın yinelediği nakarat ise karşımıza başka bir kurguda, Halide Edip Adıvar'ın *Sinekli Bakkal*'ında karşımıza çıkıyor ve orada romanın ana karakterlerinden Rabia, duyduğu *On beş yaşında kendime bir oynaş arayım* nakaratı ile bir sevgili tahayyülüne kapılıyor...[10]

Tahayyül edebileceğimiz okurlar—ve onların hayal ettikleri sevgililer—aslında geç Osmanlı dünyası ile sınırlı değil çünkü Vâsıf'ın bu iki şiiri 1881'de Redhouse tarafından (oldukça) serbest bir çeviri ile İngilizceye aktarılıp anonim olarak basılıyor.[11] Redhouse, İngilizce bilen okurlara Vâsıf'ın dünyasını tanıtmayı amaçlarken eseri, yazdığı önsözle Osmanlı kadını dünyasına girişle çerçeveliyor—ona göre bu eser "harem diyalektinde" yazılmıştır ve "alt sınıf Türk kadınının dil ve fikirlerinin mizahi ancak aslına sadık bir resmi"dir.[12] Bu gerçeği aktarma vurgusu ile Redhouse, Vâsıf'ın alt sınıfları yansıtmadaki üslubunu Charles Dickens ve Wilkie Collins'e benzettiğini eklerken, *Araba Sevdası*'nın Bihruz Bey'inin de onu—yüzeysel bir bakış açısıyla—komikliği yüzünden Molliere'e benzettiğini de söylemek gerek...[13]

Eserin Redhouse tarafından kopyalanmış el yazısı nüshasından bir sayfa

https://www.joh.cam.ac.uk/harem-constantinople-st-johns

Buraya dek bugünün okurlarına bu iki metnin neler söyleyebileceğini sadece dönemi ve bağlamı üzerinden tartıştık. Oysa bir yandan da bu metinleri zamansız, evrensel kurgular olarak kabul edip, onların sadece araştırmacısı değil de okuru olduğumuzu düşündüğümüzde—metinlerin edebi değerlerini, gerçekliklerini vd. bir kenara bıraktığımızda—metinler bizlerle de yani bugünün okurlarıyla da, bir ilişki içinde. Peki, bugünün okuru, kendisini annesinin öğütlerini yok sayarak açıkça genç bir sevgili arayan kıza karşı nasıl konumlandırır?

DİPNOTLAR

1 Bu tartışmalara yönelik önemli bir katkı için yine bu sayıdaki İrvin Cemil Schick'in "Tarihi Çok Eskiye Giden bir Tartışma, Sevgilinin Makbulü Mahbûb mudur, Mahbûbemi?" makalesine bakılabilir.

2 Enderunlu Vâsıf Divanı, Rahşan Gürel tarafından yayına hazırlanmıştır. Enderunlu Vâsıf ve Divanı hakkındaki çeşitli kaynaklar ve eserin farklı yönleriyle ayrıntılı bir akademik çalışma için yine bu eserden faydalanmak mümkündür. Rahşan Gürel, *Enderunlu Vâsıf Divanı*, (İstanbul: Kitabevi, yayın yılı yok). Bahsi geçen iki muhammes hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gürel, *Enderunlu Vâsıf Divanı*, 186, 190-192. Bu iki muhammesi ele alan ve özellikle erkek egemen düzende kadının rolü açısından yaklaşıma örnekler veren başka bir çalışma için bkz. Elif Ayan Nizam, "Enderunlu Vasıf'ın Divan'ındaki gazellerde ve anne-kızı konuşturduğu muhammeslerinde kadın algısı," *Algı'ya Dair* içinde, ed. Erol Kuyma ve Atiye Nazlı, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2019). Metinlerin içerik incelemesi için bkz. age., s. 73-79.

3 Gürel, *Enderunlu Vâsıf Divanı*, 537-541. Muhammes *Divan*'da "Tahmîs bâ-ıstılâhâ-ı zenân der-vâdî-i nush u pend ez-dehân-ı vâlide" başlığı iledir.

4 Gürel, *Enderunlu Vâsıf Divanı*, s. 537, muhammes no.216,kıta3.

5 a.g.e, 542. Muhammes *Divan*'da "Cevâb-nâme-i pesendîde ez-dehân-ı duhter-i zîbende-güher" başlığı iledir.

6 Gürel, *Enderunlu Vâsıf Divanı*, s. 542-546.

7 Burada aslında din, etnisite gibi faktörler de göz önüne alınmalı ancak elimizdeki metinde buna yönelik örnekler yok.

8 Recaizâde Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası-Eleştirel Basım*, yay. haz. Fatih Altuğ, (İstanbul: İletişim, 2014), s. 117.

9 a.g.e, 118.

10 Halide Edip Adıvar, *Sinekli Bakkal*, (İstanbul: Can Yayınları, 2007), s. 134.

11 Wâsifi Enderûnî, *A mother's advice to her daughter, and The wild daughter's undutiful reply; two humorous Turkish poems, in the harem dialect of women, and in pentastich strophes, with recurrent chorus; metrically tr.into English*. Privately printed, 1881. Bu tercümeden haberdar olmamı sağlayan İrvin Cemil Schick'e ve bir kopyasını edinmemi sağlayan Işın Taylan'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Eserin el yazması ve basımı hakkında bilgi için bkz. Kathryn McKee, "From a harem in Constantinople to St John's," erişim tarihi 14 Ocak 2020, https://www.joh.cam.ac.uk/harem-constantinople-st-johns.

12 Wâsifi. *A mother's advice*, s. iii.

13 a.g.e. s. xii, Recaizâde Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, 116.

Osmanlı Mahkemelerinde "Âkile, Baliğa ve Reşide" Kahramanlar

BAŞAK TUĞ

BU YAZININ KONUSU, HAYATLARININ BAHARINDA RIZALARI ALINMADAN YAPILMIŞ EVLİLİKLERİ YA DA SEVDİKLERİNE KAVUŞABİLMEK VEYA ÖZGÜR KALABİLMEK İÇİN BAŞKASIYLA YAPTIKLARI NİKÂHI BOZMAYA ÇALIŞAN GENÇ KADINLARIN HİKÂYELERİ. HER TOPLUMDA OLDUĞU GİBİ ERKEN MODERN OSMANLI TOPLUMUNDA DA ÇEVRELERİNDEN DUYUP ÖĞRENDİKLERİ NORMATİF HUKUK KURALLARINI VE UYGULAMALARINI AİLE, TOPLUM VE MAHKEME ÖNÜNDE KULLANARAK, AŞKTA VE YAŞAMDA KENDİ TERCİHLERİ YÖNÜNDE KARARLAR ALABİLMİŞ KADINLARA RASTLIYORUZ.

18. yüzyıldan bir kadın portresi
Buharî Albümü. Abdullah Buharî. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T 9364, folyo 12

Kavuşamayan aşık ile maşuk üstüne ne şarkılar, türküler, deyişler söylenmiş yüzyıllarca. Ferhat kavuşamadığı Şirin'e ulaşmak için dağları delmiş. Ömer Hayyam, "güle baktıkça çırpınır yüreği bülbülün" deyip, maşuktan vazgeçerek gül rengi şarabı yudumlamış. Karacaoğlan "üç derdim var birbirinden seçilmez, bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm" diye haykırırken "ciğerciği bölük bölük bölünmüş". Aşk ve ayrılık acısını Karacaoğlan ve nice ozanlar gibi içli mısralara döküp haykıramayanların mezar taşlarında kim bilir ne deyişler çınlamakta bugün.

Osmanlı arşivi belgeleri ve kadı sicilleri tutanakları, bu mısraları haykıramayan fakat aşkın narına düşüp kendi küçük yaşamlarında imkanları el verdiği ölçüde stratejiler, iş birlikleri ve kalkışmalarla sevdiğine kavuşmak için çaba sarf etmiş; kâh başarmış, kâh yenilmiş, kâh canından olmuş insanların hayat hikayeleriyle dolu. Maalesef biz bu hikayeleri bir divan ya da kadı kâtibinin mesafeli bürokrat kaleminden dinliyoruz. Hal böyleyken, kaçabilen, evlenebilen; kavuşan, kavuşamayan binlerce aşığın hikayesi, hukuki olarak bir şikâyet konusu haline gelmediyse bizler tarafından hiç duyulmamış oluyor. Bugüne yankıları ulaşan hikayelerin çoğu da bir hoş seda olmaktan ziyade devlet kayıtlarına soğukkanlı noter kayıtları veya gayr-i meşru ilişki, cürüm ya da cinayet olarak işlenmiş hikayeler. Çoğu zaman istese de istemese de seslerini şöyle bir duyurduktan sonra defterlerin ve arşiv vesikalarının arasına sıkışmış bölük pörçük, yarım kalmış, kayıp hikayelere dönüşüyorlar. Bir sorun olmadığı ya da hikâye sahiplerinin yeterince imkânı, iktidarı ya da inancı olmadığı için mahkemeye intikal etmeyen aşkları ise tarihçi başka kaynaklara bakarak tahayyül etmek zorunda.

Yalnız, biz kendi hikayemize küçük Kaf dağlarını aşmaya çalışanlarla başlayalım, hemen ciğerciğimiz parelenmesin diye. Burada başkahramanlar, alıştığımızın aksine kadınlar. Sevdiğine kavuşan kadınların ve kızların hayatlarının devamında ne ölçüde muradlarına erdiğini bilmiyoruz tabii ki! Hayat bu, ne gösterir bilinmez! Fakat sevmediği bir erkekle evlenmeden önce ve evlendirildikten sonra bu evliliği sonlandırmak için mahkemeye başvuran kadınların sayısı hiç de az değil. Kadı sicillerinde sıklıkla karşılaştığımız

Sa'dabad'da kadınlar, Kağıthane

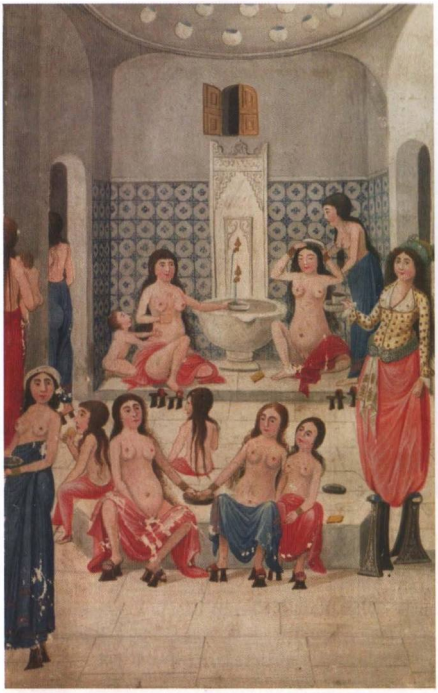
Hûbânnâme ve Zenânnâme (1793), Fazıl Enderûnî Hüseyin, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T 5502, folyo 78

kadınların talebiyle gerçekleşmiş olan *hul'* boşanmaları ve yine evliliği sonlandırmak için kadınların mahkemeye başvurarak talep ettikleri *fesih* ve *tefrik* kayıtları, patriarkal hukuk sistemine ve toplumsal düzene rağmen kadınların mücadele gücünün ve umudunun kolay kolay tükenmediğini gösteriyor. Ayrıca sosyal kısıtları yasal yollarla çözmeyi tercih etmeyerek ya da çözemedikleri için sevdiğiyle kaçan veya gayr-i meşru ilişkiye girerek zâniye olarak yaftalanmış kadınların mücadeleleri de mahkeme kayıtlarında sıklıkla yerini buluyor. Ne yazık ki bu fâni tarihçinin kelimeleri ve hayal gücü bütün bu hikâyeleri bir yazıya sığdırmaya yetmez. Bu sebeple, bu yazının konusu sadece hayatlarının baharında rızaları alınmadan yapılmış evlilikleri ya da sevdiklerine kavuşabilmek veya da özgür kalabilmek için başkasıyla yaptıkları nişan ya da nikâhı bozmaya çalışan genç kadınların hikâyeleri.

Dini hukuk rejimleri içinde İslam Hanefi hukukunun evlilik akdi sırasında kadının rızasının alınması konusunda gösterdiği görece liberal anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan azımsanmayacak derecede kadının kendi lehine kullanmaya çalıştığını gözlemliyoruz. Her ne kadar İslam hukuku evlilik akdinin geçerli olabilmesi için kadının rızasının alınması gerekliliğini hukuki bir prensip olarak gözetmişse de nikâh akdinin yazılı olarak kaydedilmesi yasal bir gereklilik olmadığından ve nikâhın şahitler huzurunda evlenen tarafların velileri tarafından yapılması yeterli sayıldığından, gerçek hayatta evlenen kadının rızasının alınıp alınmadığını bilebilmek pek de mümkün değil. Fakat, nadir de olsa rıza prensibinin evlilik akdi sırasında işletilmediğinden şikayetçi olup, evliliklerini feshettirebilmiş kadınlarla karşılaşıyoruz.

Farklı mezheplere göre çeşitlilik gösteriyor olsa da baliğa (buluğa ermiş) ve âkile olan kadının rızasının alınması gerekliliği, velisinin rızasını almaksızın baliğa kadının kendi başına evlenebilmesi ya da yasal velisinin kadının rızasını ne şekilde alacağı fıkıh alimleri tarafından ayrıntılarıyla tartışılmış bir meseledir. Örneğin, fakihler dul kadının yeniden evlenmesi durumunda, rızasının velisi tarafından ya da şahitler huzurunda sözlü olarak açık bir biçimde alınmış olması gerektiğini vurgularlar.[1] Fakat rıza konusunda çok daha muğlak olan alan, henüz buluğa ermemiş kızın velisi tarafından evlendirilmesidir. Modern bakış açısı ve insan hakları perspektifinden bakıldığında "çocuk evliliği" olarak adlandırılabilecek bu uygulama, İslam hukukunda meşru bir uygulamadır fakat hukuken belirli bir düzenlemeye tâbidir. Henüz buluğa ermemiş küçük yaştaki erkek (sagîr) ve kız (sagîre), âkil olmadıkları için kendi rızaları alınmadan yasal velileri tarafından evlendirilebilirler. Yalnız bu çoğu zaman bugün anladığımız anlamda bir evlilik değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi mezhebi olan Hanefi hukuk kurallarına göre kız buluğa erene kadar kendi ailesinin yanında yaşamaya devam eder ancak buluğa erdikten sonra eşine teslim edilir ve çiftler arasında cinsel ilişkinin başlamasıyla evlilik meşru bir şekilde gerçekleşmiş olur. Normatif hukuk kurallarına göre, buluğa eren kız -ki en önemli göstergesi âdet kanamasının başlamasıdır- kendi nefsinin sahibi olmaktadır. Eğer rızası alınmadan yapılan nikâh, babası ve dedesi dışında bir veli tarafından gerçekleştirilmişse, buluğa eren kız hukuki ehliyete sahip bir birey olarak bu evliliği sonlandırma yetkisine sahip olmaktadır. Bu duruma "buluğ muhayyerliği" (*hiyarü'l-buluğ*) denir ve bu yetkiyi kullanabilmek için vakit kaybetmeden kadıya başvurulması gerekmektedir.

Tahmin edilebileceği gibi henüz çocuk yaşta, ailesi ya da akrabalarıyla yaşayan bir kızın bu hakkı kullanabilmesi hiç de kolay değil. Fakat nadir de olsa kadı

Hamamda yıkanan kadınlar

Hûbânnâme ve Zenânnâme (1793), Fazıl Enderûnî Hüseyin, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T 5502, folyo 145a

sicillerinde bu tür başvurulara rastlıyoruz. İslam hukukunda evlilik akdinin bir idari görevli önünde yapılmış olması gerekliliği bulunmadığından, kendisi adına yapılmış bir evlilik akdine karşı çıkmak için başvuru yapan kadının çoğunlukla elinde bir delil olmadığını da hatırlatmakta fayda var. Bu sebeple, bazı kadınların ve ailelerin daha sonra çıkabilecek anlaşmazlıkları önlemek amacıyla evliliğin şartlarını tedbiren kadı önünde şahitler huzurunda kayda geçirmeyi tercih ettiklerini görüyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan kadınların bir kısmı mehir miktarlarını ya da örneğin eşi kendisini terk ederse veya üzerine başka bir kadın alırsa kendisinden boşanabileceğini belirten şartları nikâh akdine yazdırıp kadı önünde tescil ettiriyorlardı. Daha sonra evlilik sürecinde ya da tek taraflı boşanma (talâk) ve terk edilme durumlarında çıkan sorunları bu belgeyi delil olarak göstererek, yine mahkemelerde çözmeye çalışıyorlardı. Elinde nikâh akdi bulunan kadınların mahkemelerde haklarını çok daha kuvvetli bir biçimde talep edebildiklerini ve aldıklarını gözlemliyoruz.

Fakat çoğu evlilik kadı önünde tescil edilmiş durumda değildi. Dolayısıyla, kendisi adına yapılmış nikâh akdine karşı çıkabilmek de her kadının harcı değildi ve mahkemeden başarılı sonuç elde etme ihtimali de azdı. Buluğa ermemiş kızlar ve erkekler arasında yasal velileri tarafından yapılmış evliliklerde daha sonra aileler arasında çıkmış anlaşmazlıklar ya da kızın daha iyi bir talibinin çıkması gibi sebeplerle evlilik akdini sonlandırmak isteyen aileler ve kadınların mahkeme başvuruları her zaman lehlerine sonuçlanmış gibi görünmüyor. Örneğin, 18. yüzyıla ait Kudüs kadı sicillerinde bu tür başarısız girişimlere rastlıyoruz.[2] Söz konusu erkekle aralarında bir nikâh akdi olmadığını iddia eden buluğa ermiş bir kızın mahkemeye başvurusu hem anne hem de baba tarafından amcalarının 8 yıl önce kendileri nezdinde yapılmış nikâh akdine şahitlik etmeleri sonucunda söz konusu zevcine teslim edilmesi kararıyla sonuçlanmış. Benzer bir biçimde, bugün "beşik kertmesi" tabir ettiğimiz şekilde sagîr ve sagîre kardeş çocukları (dayı oğlu-teyze kızı) arasında yasal velileri tarafından yapılmış olan nikâh, kızın velisinin buluğa erdiğinde "gelin"i nikâhlı olduğu erkeğe teslim etmek istememesi üzerine damadın babası tarafından Kudüs mahkemesine taşınmış. Yine yazılı bir nikâh akdi olmamasına rağmen nikâhın gerçekleştiğine şehadet eden tanıklar bulunduğu için kızın nikâhlı olduğu erkeğe teslim edilmesine karar verilmiş.[3]

18. yüzyıl Ankara kadı sicillerinde de kadınlar aleyhine sonuçlanan örneklere rastlıyoruz. Örneğin, sagîr oğlu Mustafa'yı 3 yıl önce sagîre Fatime'nin babası İsmail ile yaptığı nikâh akdi sonucunda Fatime'yle evlendiren Ali bin Mustafa, Ankara kadı mahkemesine başvurarak Fatime'nin buluğa erdiği halde oğlu Mustafa yerine 10 yıl önceden namzedli (nişanlı) olduğu Seyid Ali'yle evlenmek istediğini bildirir ve buna mâni olunmasını talep eder.[4] Fatime'ye sorulduğunda cevaben: "Mezbur Seyid Ali tarih-i kitapdan on sene mukaddem nişan olmak üzere bana altından masnu bir küpe verip babam dahi beni kendiye tezvice vaad eylemiş idi. Binaenaleyh elyevm nefsimi tezvic murad ederim. Müddeî-yi mezbur Ali'nin oğlu sagîr-i mezbura hal-i sagîrimle üç sene mukaddem babam mezbur İsmail üç yüz guruş mehr-i muaccel ve müeccel tesmiyesiyle akd ü nikâh ettiği malumum değildir" diyerek mahkemeden babasının kendi adına yaptığı evliliğin feshini talep ederek sevdiği ile evlenmek ister. Akabinde mahkeme, Mustafa'nın babası Ali'den nikâhın kıyıldığına dair şahitler getirmesini ister. Gelen şahitlerin nikâhın babalar arasında gerçekten kıyıldığına tanıklık etmesi üzerine mahkeme Fatime'yi nefsini nikâhlı olduğu sagîr Mustafa'ya teslim etmesi yönünde uyarır. Belli ki Fatime, henüz buluğa ermeden ve kendi rızası olmadan evlendirilmiş olsa dahi, bu nikâhı gerçekleştiren kişi icbar yetkisine sahip velisi yani kendi babası olduğu için yukarıda bahsettiğimiz şekilde buluğa erdiğinde seçim yapma hakkına sahip olamamıştır. Her ne kadar Fatime babasının da rızasıyla 10 yıl önce gerçekleşmiş olan nişanı ve nişan hediyesini delil göstererek sevdiğine kavuşmaya çalışmışsa da Fatime ile Seyid Ali'nin vuslatı en azından dava günü gerçekleşmiş gibi görünmemektedir. Hikâyenin devamını Fatime'nin kaçtığına, evlendikten sonra başka bir sebeple boşandığına, yeniden evlendiğine ya da öldürüldüğüne dair bir kayıt olmadığı sürece biz fâni tarihçiler bilemiyoruz. Gerisini okuyucunun hayal gücüne bırakıyoruz.

EMİNE'NİN MAĞDURİYETİNİ HER NE SEBEPLE OLURSA OLSUN İSLAM HUKUKUNDA MEVCUT OLAN HIYARÜ'L BULUĞ HAKKINI KULLANARAK MAHKEME ÖNÜNDE EVLİLİĞİNİ FESHEDEREK GİDEREBİLMESİ HEM TOPLUMSAL HEM DE HUKUKİ OLARAK ÖNEMLİ BİR FAİLLİK İÇERİYOR.

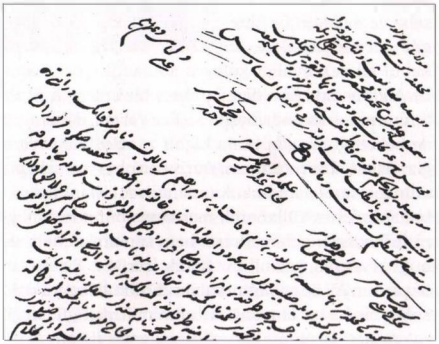
Bu tür umutsuz durumlar dışında, istemedikleri evlilikleri baştan sonlandırabilmiş genç kadınlara da kayıtlarda rastlıyoruz. Özellikle buluğa eren kızların İslam hukukunda var olan *hiyarü'l-buluğ* hakkını kullanarak evlilik feshi talep ettiği örnekler istisnai olmaları hasebiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda aile ve toplumsal düzen çalışan araştırmacıların dikkatini çekmiştir. 17. yüzyılda Kayseri,[5] 19. yüzyılda Osmanlı Filistin'i[6] ve yine 19. yüzyılda Hayfa[7] kadı sicillerinde daha önce yasal velisi tarafından rızası alınmadan yapılmış olan evliliğe buluğ çağına eriştiğinde itiraz edip başarılı olan birkaç genç kadınla karşılaşıyoruz.

Bu yazıda ben de Bursa kadı sicilinde rast geldiğim benzer bir örneği ele alacağım. 1742 yılının Kasım ayında Emine bint İbrahim adlı genç kadın, Bursa kadı mahkemesine başvurarak kendisi henüz sagîre iken velisi Elhac Bekir bin Abdullah tarafından evlendirildiği Ali'yle olan nikâhının buluğa erdiği için feshedilmesini ister.[8] Emine, "reviyyet-i dem-i hayz" olarak yani âdet kanaması gördüğü gün bunu şahitler huzurunda açıklayarak hukuki ehliyet kazandığı için velisinin kendisi adına yaptığı nikâhın feshedilmesi talebinde bulunur. Nikâhlısı Ali, Emine'nin açıklamasını inkâr ettiği için mahkeme Emine'den şahit getirmesini ister. Emine'nin getirdiği iki şahit, kendisinin âdet gördüğü gün hemen açıkladığına dair tanıklık ettiklerinden Bursa kadısı, Emine ile Ali arasındaki nikâhı fesheder.

Emine gibi *hiyarü'l-buluğ* hakkına sahip olan diğer kadınların neden bu hakkı kullanmadığını erken-modern Osmanlı toplumunda da var olan patriarkal toplum ve aile yapısı çerçevesinde anlayabilmek elbette ki mümkün. Asıl ilginç olan, Emine'nin bu hakkı nasıl bu açıklıkta ve kolayca kullanabildiği. Emine mahkemeye kadar gidip kendisi adına yapılan evliliğe itiraz ediyorsa, başka bir talibinin olma ihtimali mümkün. En romantik ihtimal olarak da Emine ergenlikle birlikte başka bir erkeğe âşık olmuş, onunla evlenmek istiyor olabilir. Yalnız bu durum dahi Ali'nin ve Emine'nin ailesinin evliliğin feshine nasıl göz yumduğunu ya da Emine'nin mahkeme karşısına çıkarak buluğa erdiğini nasıl bu netlikte açıklayabildiğini izah etmiyor. Emine'nin yeni talibinin Ali'den çok daha kârlı bir anlaşma ile Emine'yi ya da ailesini ikna etmiş olma ihtimali söz konusu. Ya da Emine'nin sevdiceği sosyal olarak güçlü bağlara sahip olup Emine'ye sahip çıkmış olabilir.

Fakat belgenin bize verdiği ipuçları yukarıdaki romantik senaryonun maalesef düşük bir ihtimal olduğu yönünde. Emine'yi evlendiren velisinin babasından başka biri olması, belgede velisiyle aralarında bir akrabalık ilişkisi belirtilmemesi ve hatta isminin "Elhac Bekir bin Abdullah" olmasından anladığımız kadarıyla bu kişinin bir köle olma ihtimali bizi kuşkuya düşürüyor. Emine'nin cariye ya da besleme olarak Elhac Bekir'e satılmış olma yahut zevci tabir edilen Ali'ye 10.000 akçe mehr-i müeccel ile evlilik adı altında gösterilen satışının Elhac Bekir'e yaptırılmış olma ihtimali yüksek. Emine'nin babası ve annesi vefat etmiş olabilir ya da kendisi ebeveynleri veya başka aile büyükleri tarafından cariye-besleme olarak Elhac Bekir bin Abdullah'a verilmiş olabilir. Yukarıdaki ihtimallerden hangisi olursa olsun, Emine'nin güçlü

Eski namzedlisi Seyid Ali ile evlenmek isteyen fakat babasının başkasıyla yaptığı nikâhı iptal ettiremeyen Fatime'nin davası. Ankara Kadı Sicili 122, vaka 76. Tarih: Şaban 1156/Eylül 1743
İslam Araştırmaları Merkezi

patrimonyal bağlara sahip olmadığını söyleyebiliriz. Aksi takdirde, Emine'yi evlendiren velisinin, kendi babası; o yoksa baba tarafından dede, amca gibi bir erkek akrabası; baba tarafından da kimse mevcut değilse anne tarafından yine bir erkek akrabası olması gerekirdi. Belgede bu tür bir akrabalık bağına işaret eden bilgilerin bulunmaması, bize Emine'nin aile bağlarının olmadığı ya da kendisini koruyacak kadar kuvvetli olmadığı izlenimini veriyor. Hatta aile bağları mevcutsa da bu bağlar kendisinin Elhac Bekir ya da Ali'ye "verilmesi" bağlamında Emine'nin yararına işlemiş gibi görünmüyor.

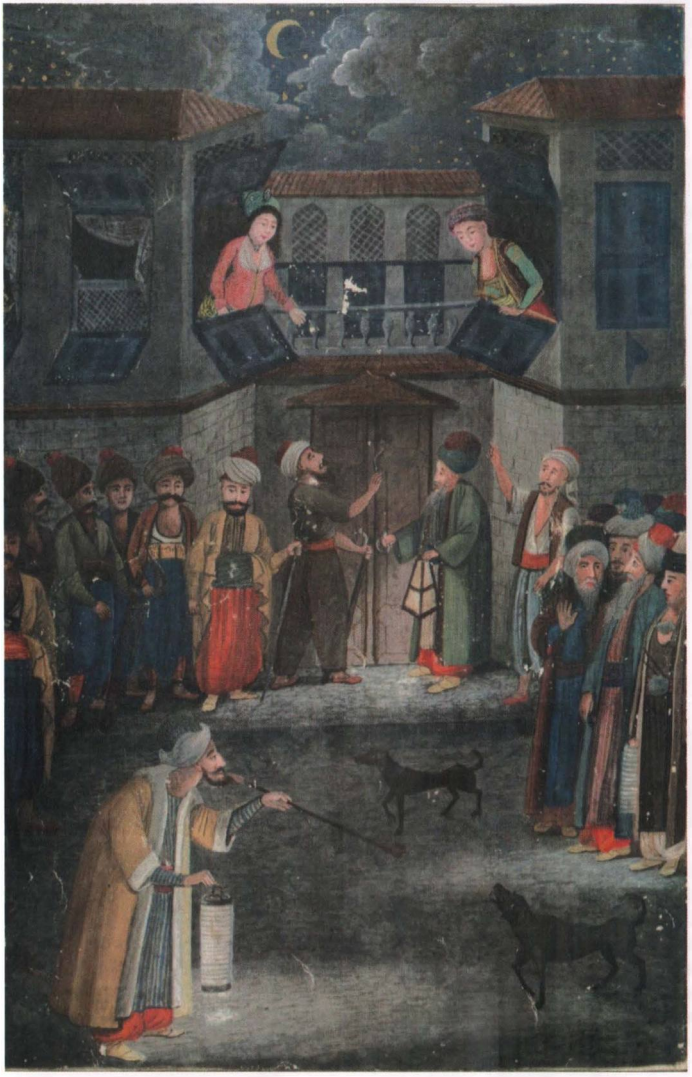
Kolluk güçleri tarafından suçüstü yakalanan zaniler
Topkapı Sarayı Müzesi. I. Ahmed Albümü. B408, folyo20B

Öte yandan, tam da bu durum Emine'nin evlilik akdinin feshi için yaptığı mahkeme başvurusunda lehine işliyor. Başvurusu sırasında daha önce kendisini evlendirmiş olan Elhac Bekir bin Abdullah'ın ya da olası bir aile ferdinin itirazından da hiç söz edilmiyor oluşu, Elhac Bekir'in aslında bu evlilikte bir aracı olduğuna işaret ediyor. Zevci tabir edilen Ali her ne kadar bu başvuruya itiraz etmiş olsa da Ali de bir sebeple evliliğin feshine çok güçlü karşı çıkamamış gibi görünüyor. Kadı, Emine'nin getirdiği iki şahidi kabul ederek evliliği kolayca sonlandırıyor. Emine ile Ali arasında önceden yapılmış bir anlaşma ya da Emine'nin arkasında başka kişiler var mı, daha önce de belirttiğimiz gibi bunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Fakat, Emine'nin mağduriyetini her ne sebeple olursa olsun İslam hukukunda mevcut olan *hiyarü'l-buluğ* hakkını kullanarak mahkeme önünde evliliğini feshederek giderebilmesi hem toplumsal hem de hukuki olarak önemli bir faillik içeriyor. Emine'nin hayatının Ali ile evliliğini sonlandırdıktan sonra dahi kolay bir hayat olmadığını tahmin etmek güç değil. Fakat, her ne olursa olsun, bu eylemle yaşamını değiştirme konusunda önemli bir adım atmış olduğu aşikâr.

Yine Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında kayda geçirilmiş kadı mahkemesi sicillerinde, yukarıdaki Fatime örneğinde olduğu gibi "nefsini tezvicden (evlenmekten) imtina" eden genç kadınlara rastlıyoruz. Bu tür davalar, genellikle kadınlar tarafından değil, kendilerinden şikayetçi olan erkekler tarafından mahkemeye taşınıyor. Davacı, genellikle kadının namzedli (nişanlı) ya da nikâhlı olduğu erkek ya da kendisi henüz küçük yaşta ise babası oluyor. Aslında bu tür davalar, kendileri adına yapılmış evliliklere karşı çıkmak için yeterli imkânı ve hukuki sebebi veya bilgisi olmayan fakat nişanlısına ya da nikâhlı olduğu erkeğe "nefsini tezvicden imtina" eden yani fiilen evliliğe direnen kadınların hikâyeleri. Sicillerde rastladığımız bu hikâyeler, kayıtlara mahkemeyi ilgilendirdiği ölçüde yine bölük pörçük bir biçimde girmiş oluyorlar. Çoğu zaman kadınların neden kendilerini teslimden imtina ettiklerini anlayamıyoruz. Fakat bazı davalarda Fatime'nin durumunda olduğu gibi kadının başka birisiyle evlenmek istediği ya da yapılan nikâhın kendi rızasıyla gerçekleşmediği net olarak belirtiliyor.

18. yüzyıl ortası Ankara ve Bursa kadı sicillerinde rastladığımız bu tür davalarda, sadece nişan söz konusuysa yani henüz nikâh akdi yapılmamış ise mahkemenin taraflara sorarak, evlenmek istemeyen kadın lehine karar aldığını görüyoruz. Örneğin, Ankara'dan Osman bin Mehmed'in "namzedlisi Fatime bint Molla Mehmed ile tezvic murad eder iken Fatime nefsimi işbu hazır bi'l-meclis Molla İbrahim bin Mustafa'ya tezvic ederim diye nefsini bana tezvicden imtina' etmekte" diyerek Ankara kadısına yaptığı şikâyet, mahkeme tarafından reddedilmiştir.[9] Fatime'nin Osman ile aralarında nişan olduğu halde Molla İbrahim'le evlenmek istediğini belirtmesi üzerine mahkeme Fatime'nin baliğa ve muhtare olmasından dolayı istediğiyle evlenebileceğine hükmetmiştir.

Bu tür başvuruların bazılarının yeni bir evlilik söz konusu olduğunda, daha sonra herhangi bir sorun yaşanmaması açısından eski namzedli ile hukuken

Kerhane baskını
Hûbânnâme ve Zenânnâme (1793), Fazıl Enderûnî Hüseyin, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T 5502, folyo 148

ya da maddi olarak bir ilişki kalmaması amacıyla yapıldığını gözlemliyoruz. Bu anlamda, bu başvuruların bir şikâyetten ziyade herhangi bir sözleşmenin noter kaydı gibi taraflar tarafından talep edilmiş bir kayıt niteliğinde olduğunu düşünebiliriz. Zira, Ankara'da yine aynı sicil defterinde bulunan başka kayıtlarda kadının namzedlisi ile ilişkisinin kesilmesi, nişan olarak aldığı hediyelerin geri verilmesi bilgileri ile başkasıyla yaptığı nikâh akdinin bazen tek bir sicil kaydına girildiğini görüyoruz.

Örneğin, Abdülkerim bin Yusuf, Fatime bint Mevlüd isimli bikr-i baliğa[10] ile zamanında namzedlenmiş olmalarına rağmen Fatime'nin Esseyid Musa adlı kişiyle tezvice talip olduğunu bildirerek Fatime'yi dava eder.[11] Fakat, dava bir şikâyetten ziyade "hangimizi ihtiyar eder sual olunup" şeklinde tarif edilip, sual olunduğunda Fatime, Esseyid Musa ile evlenmek istediğini belirtir. Bunun üzerine Abdülkerim muarazadan men olunup, verilecek mehir miktarları da ayrıntılarıyla belirtilerek Fatime ve Esseyid Musa şahitler huzurunda evlendirilir. Tüm bunlar kadı siciline tek bir kayıt altında girildiğine göre, Fatime ve Esseyid Musa arasında nikâhın gerçekleştiği esnada Abdülkerim'in mahkemede hazır bulunmasının sebebi, Türk filmlerinden aşina olduğumuz şekilde eski sevgilinin son dakika nikâh salonuna gelip evliliğe itiraz etmesine pek benzemiyor. Daha ziyade Abdülkerim'in mahkemede bulunmasının amacı Fatime ile aralarındaki namzedlik ilişkisinin bittiğini tescil ettirmek gibi görünüyor. Aynı mahkemede

18. yüzyıldan kadın portreleri

Buharî Albümü. Abdullah Buharî. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T 9364, folyo 12

tutulan bir başka kayıtta da ahirle evlenmiş olan Kezban'ın vekili ile eski namzedlisi Ali bin Hüseyin mahkemeye gelip, Ali bin Hüseyin'in namzed sırasında verdiği nişan hediyesini Kezban'dan tahsil ettiğini sicile işlettiğini görüyoruz.[12]

Son olarak, namzedlisinden ayrıldığını kayıt altına almak isteyen bir kadının Bursa mahkemesine başvurusuna göz atalım. Fatime bint Molla Hüseyin adlı bikr-i baliğa kendisine nişan olarak verdiği altınları ve paraları teslim ettikten sonra namzedlisi Esseyid bin Nazır'dan ayrılmak istediğini belirtip, Esseyid'in kendisine dahl ve taarruzdan men edilmesini talep eder.[13] Fatime'nin herhangi bir evlilik sözleşmesinden bahsetmeden böyle bir talepte bulunması kendisinin başka bir erkekle evlenme ihtimali olduğunu ortadan kaldırmasa da, kendi iradesiyle kadıya başvurarak nişanı sonlandırmak istemesi bizlere önceki davalarda da benzer bir sürecin işlemiş olabileceğini düşündürüyor.

Öyle görünüyor ki, aileler arasındaki sözleşmeler ve anlaşmazlıklar, öncelikle aileler arasında halledilmekte; çözülemeyen anlaşmazlıklardan mahkemeye yansıyanlar da yine tarafların toplumsal ve maddi güçleri ölçüsünde bireyler, aileler ve kadı arasında girişilen pazarlıklarla bir sonuca bağlanmaktaydı. Bu pazarlıklarda Osmanlı adalet sistemi içinde ailenin ve cemaatin huzur ve düzeninin bireyin hak ve özgürlüklerinden çok daha ön planda tutulduğu aşikâr. Fakat böyle bir sistem içinde dahi, kadınlar hukuk sisteminin kısıtlı da olsa özgürleştirici olanaklarını toplumsal ve bireysel güçleri ölçüsünde kullanabilmiş ve belirli kazanımlar elde etmiş görünüyorlar. Her toplumda olduğu gibi erken modern Osmanlı toplumunda da çevrelerinden duyup öğrendikleri normatif hukuk kurallarını ve uygulamalarını, aile, toplum ve mahkeme önünde kullanarak, aşkta ve yaşamda kendi tercihleri yönünde kararlar alabilmiş kadınlara rastlıyoruz.

DİPNOTLAR

1 Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law* (New York: Cambridge University Press, 2008), 41-42.
2 *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine* (Berkeley: University of California Press, 1998), 72.
3 Ibid.
4 Ankara Kadı Sicili 122, vaka 76. Tarih: Şaban 1156/ Eylül 1743.
5 Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records - the Shari'a Court of Anatolian Kayseri," *Journal of Economic and Social History of the Orient* 18 (1975): 163.
6 Mahmoud Yazbak, "Minor Marriages and Khiyar al-Bulugh in Ottoman Palestine: A Note on Women's Strategies in a Patriarchal Society," *Islamic Law and Society* 9 (2002): 405-9.
7 Iris Agmon, *Family & Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2006), 164-5.
8 Bursa Kadı Sicili 121, vaka 71. Tarih: 16 Ramazan 1155/14 Kasım 1742.
9 Ankara Kadı Sicili 121, vaka 128. Tarih: 28 Muharrem 1155/4 Nisan 1742.
10 Buluğa ermiş bakire kız
11 Ankara Kadı Sicili 121, vaka 356. Tarih: 9 Zilkade 1155/5 Ocak 1743.
12 Ankara Kadı Sicili 121, vaka 140. Tarih: 10 Safer 1155/16 Nisan 1742.
13 Bursa Kadı Sicili 121, dava 97. Tarih: 3 Rebiülevvel 1156/27 Nisan 1743.

Kitap hayattır...

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Yaprak döker bir yanımız
Bir yanımız bahar bahçe.

80'li yıllar Türkiyesi'nin ritmi üzerinde şarkılar, türküler mırıldanan sazlı cazlı bir sözlük

"Yaprak döker bir yanımız" – 80'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük dönemin müzikleri üzerinden sosyal hayatı ele alıyor. 1980'li yıllar, o dönemin gazete, dergi, kitap, plak, kaset, televizyon yayınlarının rehberliğinde dile geliyor.

Acısız Arabesk'ten Züğürt Ağa'ya, Ahmet Kaya'dan Müjde Ar'a, Madonna'dan Michael Jackson'a, Mazhar Fuat Özkan'dan Sezen Aksu'ya pek çok sanatçı ve eserin yanı sıra sosyal, siyasal, kültürel gelişmeleri de bu kitapta okumak mümkün: Video ve walkman çılgınlığı, nostalji salgını, breakdance, heavy metal, "E.T.", "The Wall" ve "Dünyayı Kurtaran Adam" filmleri, "Firuze", "Maskeli Balo" ve "Mavi Mavi" şarkıları, Kenan Evren, Turgut Özal, demokrasiye geçiş döneminin sancıları...

80'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük
"Yaprak Döker Bir Yanımız"
Derya Bengi
Tarih, 400 s.

DİZİNİN DİĞER KİTAPLARI

50'li Yıllarda Türkiye:
Sazlı Cazlı Sözlük
"Şimdiki Zaman Beledir"
Derya Bengi
Tarih, *372 s.*

60'lı Yıllarda Türkiye:
Sazlı Cazlı Sözlük
"Dünya Durmadan Dönüyor"
Derya Bengi
Tarih, *392 s.*

70'li Yıllarda Türkiye:
Sazlı Cazlı Sözlük
"Görecek günler var daha"
Derya Bengi
Tarih, *400 s.*

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

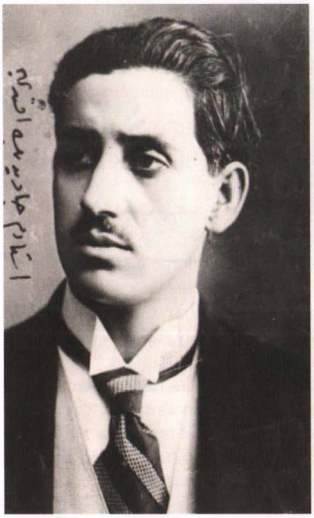
YapiKrediKulturSanatYayincilik YKYHaber yapikrediyayinlari

HASAN TAHSİN'İN SON YAZILARI:

Lenin ve Troçki Hakkında Görüşleri

YAŞAR AKSOY

HASAN TAHSİN'İN İZMİR'DE YAYINLADIĞI GAZETELERDE SÜTUNLARDAN TAŞAN COŞKUN İTTİHATÇI KARŞITLIĞI, HATTA DÜŞMANLIĞI, GEÇMİŞİNDE İTTİHATÇI OLMASINA KARŞIN İÇİNDE YAŞANAN DÖNEMİN BİR GENEL HAKİKATI, HER AKLI BAŞINDA OLANIN KABUL EDECEĞİ BİR TAVIR OLARAK KARŞIMIZA DİKİLMEKTEDİR. HASAN TAHSİN'IN TAVRI, DAHA SONRA BU GERÇEĞİ NUTUK'TA AÇIKLAYAN GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TAVRI İLE PARALELDİR.

Hasan Tahsin

Mütareke döneminin en ateşli gazetelerinden biri hiç şüphesiz Hukuk-u Beşer'dir. İzmir'de bu dönemde Hukuk-u Beşer ile Sulh-u Selamet gazetelerini yayınlamış olan Hasan Tahsin'in kağıda dökülmüş fikirleri, İzmir Milli Kütüphane'de korunan 35 adet orijinal Hukuk-u Beşer ve 18 adet Sulh-u Selamet gazetelerinde yer almaktadır. Hukuk-u Beşer'in 1919 yılının Ocak ayında bir süreliğine kapatılmasından sonra yayımlanan ve harp zenginlerini afişe eden Sulh-u Selamet gazetesi aynı zamanda Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin İzmir yayın organı görünümündeydi.

Hukuk-u Beşer (İnsan Hakları), Hasan Tahsin'in "Başyazar" olduğu gazetedir. Gazetenin her sayısında, siyasal ve aktüel yazılarında emeği, kalem gücü ve göz nuru büyüktür. Gazetenin isminin "İnsan Hakları" olarak seçilmesi, 1789 Fransız İhtilali'nden etkilenen, evrensel düşünceler ve çağdaş özlemlerle buluşmak isteyen bir kararlılığı göstermektedir. Bu tür bir ideolojik gazete ismi, İzmir'de örneği olmayan bir seçimdir; çünkü o dönemin şehir gazetelerin isimleri Ahenk, Anadolu, Köylü, Hizmet, Müsavat, Islahat, Sada-yı Hak, Kozmos, Le Levant, Echo de France şeklindedir.

Nüshası 40 para olarak satılan gazete ilk olarak 5 Kasım 1918 günü yayınlandı. Hukuk-u Beşer'in ilk sayısı, İzmir Milli Kütüphane koleksiyonunda yoktur. Bu yayın, 4 Mayıs 1919'a kadar 155 sayı devam etti. İzmir'in işgal edildiği 15 Mayıs tarihine kadar olan günlerde yayınlanıp yayınlanmadığı belli değildir çünkü koleksiyonda bu tarihlerde gazete bulunmamaktadır. Gazetenin idare yeri Frenk Mahallesi Bakırcıyan Ferhanesi'nde 47-49 numaralı adrestir. Gazete tek yaprak iki sayfa olarak her gün çıkarılmış, 40 para olarak satılmış ve mesul müdürü Dr. Avni Muhittin (Kula, Demirci, Simav çevresi eski Hükümet Tabibi) gösterilmiştir. Hukuk-u Beşer başlığının altında şu alt başlık dikkati çeker:

"İnsanlık hukukunun savunucusu, hakikatten ayrılmayan, insanlığa hizmet eden, hür bağımsız gazetedir. Yeni fikirlere sahifeleri açıktır"

Bu başlığın altında gazetenin; siyasi, fenni, ilmi, edebi, içtimai, zirai ve iktisadi bir yayın olduğu bildirilmektedir. Elde bulunan nüshaların 45. sayısından 48. sayısına kadar gazete "Hür Hukuk-u Beşer" ismi ile yayımlandı. Bu tarihlerde gazetenin logosunda "Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin naşir-i efkarı" ibaresi yer aldı. 7 Şubat 1919'da yayınlanan 82. sayıdan itibaren Fransızca "Les Droits de L'homme" yani

Hasan Tahsin'in *Hukuk-u Beşer* gazetesi

insan hakları kavramının Fransızcasına gönderme yapıldı.

Hukuk-u Beşer gazetelerinin 35 adedinin tıpkıbasımı, 2011 yılında İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM) Müdürü Dr. Oktay Gökdemir'in üstün çalışmaları sonucu bir kısım genç kurum görevlisinin eski yazıları Türkçemize kazandırmaları sayesinde APİKAM tarafından kitap olarak yayımlandı.

İTTİHATÇILIK ALEYHTARLIĞI GELİŞİYOR

Hasan Tahsin'in en önemli yazılarından biri olan 19 Şubat 1919 tarihli "Namus Uğrunda" başlıklı yazısında Troya destanından, ozan Homeros'tan ve destanda geçen kahramanlardan biri olan Yunan savaşçısı Aşil'den söz etmesi hayli ilginçtir; onun bu destanın içeriğine vakıf olduğunu bize işaret eder.

Hasan Tahsin Recep, Hukuk-u Beşer'de Batı'yı eleştiren bir yayın politikası belirlemişti. Hayatına damgasını vuran ateşli ruh hali devam ediyor; ancak savaşa girerek mahvolan ve Mondros mütarekesi sonrası teslim olan bir ülkede kalem oynatacağı için, geçmişinden gelen İttihatçılık sevdasından sıyrılıp yeni bir idealizme savruluyordu.

Hiç şüphesiz bu yeni idealizm, yine "vatanseverlik endişesi" ile süslüydü. Ancak ülkeyi savaşa sokmaktan ve sonundaki yenilgiden sorumlu tuttuğu ekibe karşı "İttihatçılık aleyhtarlığı" ile dopdolu idi. Üstelik bu son yazılarında sosyalizm sorunlarına yer veriyor, hatta Lenin ve Troçki çözümlemeleri yapabiliyordu.

Hukuk-u Beşer ve Sulh-u Selamet gazetelerinde Hasan Tahsin Recep hangi konuları ele alıyor ve bu konuları hangi bakış açısı ile analiz ediyordu? Kimleri eleştiriyor, hangi kişi veya olaylara duygusal bakıyor, kimlerden tepki alıyordu?

Hasan Tahsin, milliyetçi miydi, dindar mıydı, sosyalist miydi, liberal görüşleri mi benimsiyordu ya da o zamanın ruhuna uygun olarak hepsinin toplamı bir vatansever miydi?

Avrupa'da uzun yıllar yaşamış olan ve gazetesinin adını da buradan esinlenerek Hukuk-u Beşer yani "İnsan Hakları" koyan Hasan Tahsin'i anlamanın en doğru yolu gazetesinde çıkan yazıları araştırmaktan geçer.

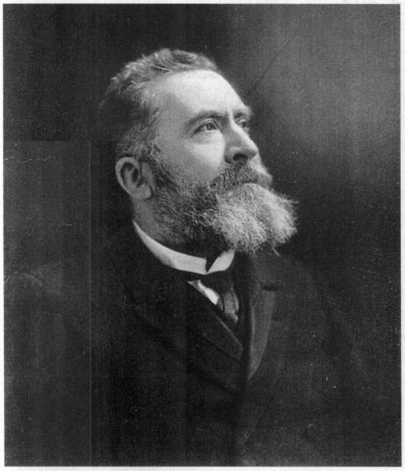
Gazete koleksiyonunda "Esastan Islah" başyazısıyla başlayan yazılarında Hasan Tahsin'in ilerici fikirleri dönemine göre oldukça sınıfsal, evrensel ve ulusal içerikler taşır.

HASAN TAHSİN BOLŞEVİK MİYDİ?

Hasan Tahsin'e "Bolşevik" yaftalamasında bulunan dönemin Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı Mehmet Refet'in Köylü gazetesi, 17 Aralık 1918'de yayımlanan sayısında, "Hasan Tahsin kadınlarımızın yüzlerini açarak tiyatrolara, eğlencelere gidelim teranesiyle hürriyet-i kelam ve vicdana malikiyetini (söz ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğunu) iddia ederken başkalarının namusuna olsun hürmet etmiş olsaydı, milletin kalbinde kazanmış olduğu yüksek makamı tarih sayfalarında lekeletmemiş, kirletmemiş olurdu." diye saldırmıştır. Hasan Tahsin de gazetesinde bu saldırılara uygun üslupla yanıtlar verdi.

Prens Sabahattin'in fikirlerinden etkilenen ve özel teşebbüsten yana olduğu iddia edilen Hasan Tahsin'in yazılarında sosyalist olduğuna vurgu yapması ise dikkat çeker. 9 Mart 1919'daki yazısından son bölüm şöyle:

> Yeniden mevki-i mücadeleye çıkan Türk Ocağı'ndan biz mensup bir azası değil fakat milletin, milliyetin tekamül ve terakkisini ruh ve

Jean Jaures (1859 – 1914)
Hasan Tahsin, Paris'te Sorbonne'da okurken izlediği Fransız sosyalisti Jean Jaures'ten büyük ölçüde etkilendi. Bir diğer etkilendiği isim ise 2.Sosyalist Enternasyonali Başkanı Belçikalı sosyalist Prof.Emil Vandervelde (1866 – 1938) idi. Bu kişilerle ilgili beğenilerini hem çevresine nakletti hem de yazılarında belirtti

kalpten temenni eder, bir ihtilalci gazeteci, bir sosyalist sıfatıyla temenni ediyorum. Bütün himmetleri, gayretleri, dikkatleri bu zannı izale etmek bu endişeyi imha etmek olmalı. Yoksa Türk Ocağı milli ve içtimai bir programla bu memlekette şüphesiz hizmet edecek bir müessese olabilecektir. Fakat dedim gibi ocağın kapısından girmekle şoven, mutaassıp tereddi taraftarı İttihatçı olmak icap edecekse o ocağın batmasını, yaşamasına bin kere tercih ederim.

Hasan Tahsin, İttihat ve Terakki'nin ırkçılık boyutunda milliyetçiliğine yandaş değildi, ancak yaklaşan emperyalist işgale 19 Şubat 1919 günü yayımlanan "Namus Uğrunda" başlıklı yazısından itibaren sürekli karşı çıktı.

HASAN TAHSİN, BALKAN VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞLARI ESNASINDA VURGUN VURARAK HARP ZENGİNİ OLMUŞ TEKELCİLERE, İSTİFÇİLERE, KAPİTALISTLERE ŞİDDETLE KARŞIDIR. HALKIN KANINI EMEN BU SERMAYEDAR POZUNDAKİ HAYDUTLARI AFİŞE EDEREK, HALKI BİLİNÇLENDİRMEYE ÇALIŞTI. İŞTE ONLARDAN BİRİ DE İPLİK FABRİKATÖRÜ ALİ FİKRİ BEY'Dİ.

HARP ZENGİNİ FABRİKATÖR ALİ FİKRİ AFİŞE EDİLİYOR

Hasan Tahsin, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları esnasında vurgun vurarak, harp zengini olmuş tekelcilere, istifçilere, kapitalistlere şiddetle karşıdır. Halkın kanını emen bu sermayedar pozundaki haydutları afişe ederek, halkı bilinçlendirmeye çalıştı. İşte onlardan biri de iplik fabrikatörü Ali Fikri Bey'di.

Hasan Tahsin, yayınladığı Sulh-u ve Selamet gazetesinin 10 Ocak 1919 tarihli sayısında "Harp Zenginleri" başlığı altında Ali Fikri Bey'i, afişe ediliyor:

> Harp zenginleri listesine dahil kişiler içinde büyük mevkiler işgal edenlerden biri de Ali Fikri Bey'dir. Zamanı cilveleri, umumi harpte bazı tüccarlarımızın gösterdikleri zeka, fevkalade çevirdikleri işlemler o kadar hayret vericidir ki, eskiden meraklı okuduğumuz Şerlok Holmes, Nat Pinkerton harikaları bunların yanında gayet ehemmiyetsiz kalır. Ticari zeka sahibi tüccarlarımızın bu kadar ani bir surette gelişmesini ciddiyetle alkışlamamak elde değil.

Ali Fikri Bey, harpten önce küçük bir daire içinde ticari hayatını devam ettiriyordu. Hatta bir mali buhrandan, Osmanlı Bankası'ndan Burhanettin Bey'in delaletiyle aldığı avansla kurtulabilmiş, ikinci buhran yaklaşırken, Cihan Harbi imdadına yetişmişti. Bu suretle sevgili sermayedarımız 500 lira kapital ile Cihan Harbi'ne dahil oldu. Fakat herkese felaket ve meşakkat çektiren bu harp, onun yüzüne gülümsemişti. Ona hayat saadet ve servet yığıyordu.

Hasan Tahsin buna benzer yazı girişleriyle birçok vurguncu harp zengini hedef aldı. Hasan Tahsin, İzmir'de bulunduğu sürece, devamlı soygunları afişe etmek ve halkı soyan düzenbazlarla mücadele etmek için, gazetesinde birçok makaleler yazdı. Bu yazıları, düzeni soyan kişileri telaşlandırdı ve ona rahatlıkla "Bolşevik" damgası vurdular. Bu saldırılar onu daha güçlendirdi. İnançlıydı... Çünkü o, 7 Mart 1919 tarihli gazetesinde yazdıklarına inanıyordu:

> Biz meslek itibariyle tekrar edelim: soysal adalet ve ekonomik denge esasını isteyenlerdeniz. Yani kelimenin bütün manasıyla sosyalistiz. Bolşevikliğe gelince, daha ne olduğu belli olmayan ve cidden buhar halinde bulunan bir fikrin nezdimizde kabul görmeyeceği gerçektir.

Troçki

Lenin

SON YAZISI: FİLOZOF HİDAYET KEŞFİ İLE TARTIŞMA

Hasan Tahsin'in 154 numaralı ve 4 Mayıs 1919 tarihli "Herc ü merci-i kainat Troçki" başlıklı yazısı ile 155 numaralı ve 6 Mayıs 1919 tarihli "Şark filozofu Hidayet Keşfi bey ile mülakat" başlıklı yazısı en önemli yazılarındandır. Şehit edilmesinden 14 ve 15 gün önceki bu yazılarını inceleyelim.

Şehit edilmesinden 14 gün önce, 6 Mayıs 1919'da yayımlanan Hukuk-u Beşer'in son sayısı, birinci sayfadan manşetle bir röportaja ayrılmıştır. Yazıda batı yanlısı bir filozof ile muharririn (yani yazarın, Hasan Tahsin'in) gerçek veya hayali bir röportajı bulunmaktadır. "Şark Filozofu Hidayet Keşfi Bey ile Mülakat" başlığını taşıyan ilginç röportajın bazı yerlerinde filozof Hidayet Keşfi Bey, muharrire (Hasan Tahsin) soru sorar.

Filozof, "Bu Harb-i Umumi (Birinci Dünya Savaşı) neden oldu?" diye sorunca Muharrir, "Nasyonalizm yani milliyetçilikten!" diye cevap vermektedir ve devamını şöyle getirmektedir: "Rusya'da Pan-İslavizm, Almanya'da Pan-Germanizm kesb-i kuvvet etmişti. Bunların ellerinde birçok kuvvetler mevcut idi. Harp, Sırbıstan'dan Avusturya'ya ve oradan Rusya'ya ve Almanya'ya ve Fransa'ya ve Belçika'ya ve İngiltere'ye ve Türkiye'ye ve Bulgarya'ya, İtalya'ya, Romanya'ya, Japonya'ya en nihayet Amerika'ya sirayet etti."

Röportajda Wilson prensipleri üzerinde durulmakta ve bunları kurtarıcı olmayacağını söyleyen Filozof Hidayet Keşfi Bey, barış için çözümü kendince şu şekilde ifade etmektedir:

> Hiçbir milletin inkişafına (gelişme) mani olmamalı. Ve ne de, bir milleti hududundan fazla büyütmeli. Ne de iktidarından hariç işlere karıştırmalı. Baksanıza küçük milletler, bu Wilson nazariyetlerinden birçok amidlere(hastalıklı hallere) düşürttüler. Her türlü vahşeti irtikap ediyorlar. Gözümün önünde de bu haller cereyan edip duruyor. Dünyanın en medeni devletleri ve bunlara seyirci kalıyorken, artık bu Wilson prensiplerinin beşeriyet için faydalı tasavvur etmek biraz gülünç olur zannederim. Avrupa devletleri statükoyu esas

Lenin ve Troçki Hakkında Görüşleri

Hasan Tahsin, Hukuk-u Beşer'de 4 Mayıs 1919 tarihinde yayımlanan "Herc ü merci-i kainat Troçki" başlıklı son yazısında Lenin ve Troçki karşılaştırması yapıyordu: Troçki ve Lenin arasındaki tezat, tasavvur edilecek kadar çoktur. Lenin bir heyet-i talime arasında oldukça mutena, geniş bir muallime benzer iken, Troçki büyük ve şayan-ı dikkat burnu yüksek nasiyesi, parlak ve manidar nazarları ve uzun siyah gür saçlarıyla birçok musavver kitaplarda tesadüf edilen ihtilalcileri pek iyi andırır.

Troçki rüfekası arasında Lenin'in mazhar olduğu kıymet ve takdire nail olmuştur. Mamafih bu iki recül-ü ihtilal arasında vücudu iddia olunan ihtilafata da ehemmiyet vermemek lazımdır. Sovyet komserlerine bu ihtilafattan bahsolunduğu zaman gülerler. Nihayeül emr; Troçki bir komiserdir, Lenin ise ihtilal mabududur.

Troçki ihtilal harekatında şayan-ı ihmal bir amil değildir. İhtilalin iptidasında gazeteci olan Troçki bugün en büyük bir unsur-u faal olmuştur. Bugün Kızıl Hassa Teşkilatı doğrudan doğruya onun himmetiyle vücuda gelmiştir. Orduya intizam ve disiplini sokan Troçki, Grinski'nin nuftelerinden başka bir usul takip ederek muvafık oldu.

Troçki hatip sıfatıyla cidden büyük bir kudrete maliktir. Kelimeleri büyük bir şiddet ile ve yerinde istimali bilir. Ciddi bir muhalefete tesadüf edince asabileşir ve küfür ve şetme başlar. Hayat-ı hususiyesi biraz dedikoduya vesile olmuştur. Bunun iftira olması da melhuzdur. Troçki, daima temiz giyinir, tırnaklarının tuvaletine itina eder, mağrurdur. Medih ve senadan hoşlanır, reklamı sever, hulasa Bolşevik ricalinin en şıkı, en zarifidir. Gazetecilerle teması sever, konserlere gider, askeri resmi geçitlerde bulunur, tıpkı Grinski gibi haki bir elbise iktisa eder, bazı rüfekası kendisine Napolitonluk isnad ederler. İşler yolunda gittiği zaman pek nevaz-ı işkar ve naziktir. Bu sebeptendir ki, bazı ecnebiler kendisinden hararetli bahsederken, İsa'dan sonra en büyük Yahudi diye Troçki'yi takdim ettiler. Bu tesir çok zaman devam etmez. Troçki'nin mütebessim siması arkasında daima telaşlı ve şüpheli nazar gizlidir. Troçki'yi muhafaza-i mevki ve müdafaa-i mülk kaygısı bazı şiddetli tedabire sevk eder. İhtimal, Troçki Bolşevik oluncaya kadar epey tereddüt etti. Fakat bugün bütün mevcudiyetiyle davasını müdafaa ediyor. Ve onu Avrupa'nın, kainatın her tarafına neşr ve tamim için her şeyi göze almıştır.

(Yaşar Aksoy'un Notu: Yazının geri kalan kısmı Sansür Heyeti tarafından sansürlenmiştir. Geride kalan 8 satırlık boşlukta ne yazıldığını bilemiyoruz. Ama tahmin edebiliriz. Troçki'nin "Dünyanın her yerinde sürekli Devrim Teorisi"nden etkilendiği anlaşılan Hasan Tahsin'in bu teori doğrultusunda kendi ülkesine dönük yorum getirdiği ihtimal dahilindedir.)

Bu yazının ekinde bir haber niteliğinde "Münih Bolşeviklerinden Lenin'e" başlıklı bir yazı bulunmaktadır.

Gazete, bu haberi verdikten sonra, yazıda geçen son cümleyi, ki Münih Bolşeviklerinin bir slogan cümlesidir, aynen yayınlamıştır: "Yaşasın Sovyet Cumhuriyeti! Yaşasın Beynelmilel Komünist İdaresi".. Böylece Hukuk-u Beşer, Rusya, Balkanlar, Almanya'daki Bolşevik devrimci mücadelelerden bilgiler aktarmaktadır.

(Yaşar Aksoy'un notu: Çeşitli yayınlarda bu son cümlenin Hasan Tahsin'e ait olduğu ileri sürülmektedir. Oysa bu son cümle, haberde ismi geçen Münih Bolşeviklerin sloganıdır)

İzmir'in işgali sırasında öldürülen gazeteci Hasan Tahsin ve ilk şehitler anısına yaptırılan İlk Kurşun Anıtı, 15 Mayıs 1974 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün katılımıyla düzenlenen bir törenle İzmir'in Konak Meydanı'nda açılmıştı

ittihaz ederek her devletin haysiyeti muhafaza edilmek şartı ile musalahaya girmeli.

Bunların dışında Rusya'daki devrim konusunda Muharrir'in "Rus manevrası nedir?" sorusuna Filozof, "Bu bir Rus manevrasıdır. Gözünüzü dört açın. Rusya gayesine vasıl olmak için o seviyeye malik olmadığı halde birtakım nazariyat içtimaiyeye bürünerek, Avrupa'yı tekrar iğfal etmek istiyor. Vaktiyle Avrupa'nın taassubundan (bağnazlık) ve taassubu-u diniyesinde istifade ederdi. Gafil Avrupa daima bunlara aldanırdı. Şimdi bu yoldan Avrupa'yı kandırmaya çalışıyor. Bu hususta İngilizleri cidden takdir ediyorum. Bu sefer aldanmıyorlar. Avrupalılar içinde en ziyade İngilizlerin mütebassır davrandıklarını görüyorum" diyor.

Hasan Tahsin'in özellikle yaşamının son devresinde sosyalizmi daha çok benimsediği bir gerçektir. Ancak 9 Mart 1919 tarihli "Türk Ocağı" başlıklı yazısında geçen, Beynelmilel Sosyalist Cemiyeti Reisi Emile Vardervelde'den Paris'te bir konferansında işittiği bir cümleyi unutmadığı ve bir ilke olarak kabul ettiği de önemli bir gerçektir; bu cümle onun gerçek ideolojisini aydınlatmaktadır:

> Milliyet esasını sosyalizmin reddetmediği, binaenaleyh namuslu sosyalistlerin evvela milliyetperver olmaları zarureti büyük bir belagat ve kuvvetle bilinmelidir.

İşte Hasan Tahsin, son analizde bu portredir!

İTTİHATÇI KARŞITLIĞI DÖNEMSEL BİR HAKİKAT İDİ

Hasan Tahsin'in İzmir'de yayınladığı gazetelerde sütunlardan taşan coşkun İttihatçı karşıtlığı, hatta düşmanlığı, geçmişinde İttihatçı olmasına karşın içinde yaşanan dönemin bir genel hakikati, her aklı başında olanın kabul edeceği bir tavır olarak karşımıza dikilmektedir.

İttihatçılar yok yere ülkeyi savaşa sokmuşlar, milyonlarca genci kara toprağa gömmüşler, sonra Alman denizaltılarına binip ülkeden kaçmışlar ve ülke düşmanların sofrasında param parça edilmişti.

Hasan Tahsin'in tavrı, daha sonra bu gerçeği Nutuk'ta açıklayan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tavrı ile paraleldir. 12 Şubat 1919 tarihli Hukuk-u Beşer'deki "Dikkat Edelim Tehlike Yaklaşıyor" başlıklı yazısından bir pasaj nakledelim:

> Evet, bu memleketin saf ruhlu, bakir mefkureli evlatlarına bağırıyorum ve diyorum ki: En ulvi fedakarlıklarla, en yüce ihtimamlarla büyüttünüz, yaşattığınız yavrularınızı beş sene Arabistan'ın çorak, ateşli, zehir bulaşmış havası altında susuzluktan, açlıktan; Kafkas'ın karlı ve fırtınalı tepelerinde namusunu ve milli şerefini korumak için koşuşan babayiğit askerlerimizi o katillerin başı haydutları en vicdansızı olan Enver'in haris ve kudurmuş acemi emerleriyle Moskof çizmeleri altında, Ermeni bombaları, düşman süngüleri arasında hak-i helake süren o caniler ki ona İttihat ve Terakki diyorlar.
>
> Bugün bu yakın bir mazinin kara ve en şenayi icra edenler, ne gözlerinden bir katre-i nedamet akıttılar ne de insanlıktan çıkmış çirkin kirli vicdanlarının bir hitabe-i tekdirine maruz kaldılar.

(Bu araştırma, Yaşar Aksoy'un Mayıs 2019 tarihinde Kırmızı Kedi Yayınevi tarafından basılan *Hasan Tahsin – Yürekler Selanik* kitabında yer almamıştır)

PEYAMİ SAFA/SERVER BEDİ
K Ü L L İ Y A T I

Siparişlerinizi web sitemizden verebilirsiniz. www.otuken.com.tr

facebook.com/otukennesriyat

twitter.com/otukennesriyat

ÖTÜKEN

Osmanlı Şenliklerinde Şiddet Unsurları

M. FATİH TORUN

BU MAKALENİN AMACI, OSMANLI FESTİVALLERİNDE UYGULANAN ŞİDDETİ, BU ŞİDDETİN TÜRLERİNİ VE HANGİ ARAÇLARLA UYGULANDIĞINI TARTIŞMAKTIR. OSMANLI YÖNETİCİ ELİTİNİN MALİ DESTEĞİYLE DÜZENLENEN FESTİVALLERDEKİ ŞİDDET İÇERİKLİ PERFORMANSLARA BAKILACAKTIR. SÖZ KONUSU FESTİVALLERDE YER ALAN ŞİDDET İÇERİKLİ GÖSTERİLER GÖZ ÖNÜNDE BULUNDURULDUĞUNDA, TİRYAKİ GÖSTERİLERİ VE HAVAİ FİŞEK GÖSTERİLERİ GİBİ HER FESTİVALDE TEKRARLANAN EĞLENCELER İNCELENEREK, BU EĞLENCELERİN BELİRLİ BİR ZAMANDA ORGANİZE EDİLEN, "YAPILANDIRILMIŞ" BİRER ŞİDDET TEMSİLİ OLDUĞU ORTAYA KONULACAKTIR.

GİRİŞ

1970'lerden sonra yapılan sosyal/kültürel tarih araştırmalarıyla, Avrupa halk karnavalları ve festivaller üzerine büyük bir literatür oluşturulmuştur. Söz konusu literatür zaman içerisinde farklı perspektiflerle zenginleşmiş, böylece festivallerin çok katmanlı yapısı ortaya çıkmıştır. Örneğin Peter Burke, 1978'de yayımlanan kitabında Avrupa karnavallarındaki cinsellik, şiddet ve tüketim unsurlarına özel bir yer ayırmıştır.[1]

Osmanlı bağlamında yapılan çalışmalarsa ne yazık ki bu literatürle karşılaştırıldığında hem araştırma sayısı olarak hem de çalışmalardaki bakış açıları yüzünden yetersiz kalmıştır. Suraiya Faroqhi, 1994 yılında Halil İnalcık ve Donald Quataert'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* çalışmalarının ikinci cildine yaptığı katkıda "İktidarın ve Meşruiyetin Simgeleri" başlığı açarak Osmanlı hanedanlığına "şenlikler merceğinden" bakmış ve böylece festival araştırmaları için Osmanlı tarihçiliğinde alan açmıştır.[2] Festivallerdeki karnaval unsurlarına dikkat çeken ilk çalışma ise Derin Terzioğlu'nun 1995'te yayımlanan makalesidir.[3] Terzioğlu, 1582 şenliğinin karnavalesk unsurlarındaki "uygun olmayan davranışlar" (*unseemly behaviour*) olarak ifade ettiği eylemlere bakmıştır. Öncü olmalarına rağmen söz konusu çalışmalarda Osmanlı festivallerindeki şiddet unsurlarına dikkat çekilmemiştir.[4]

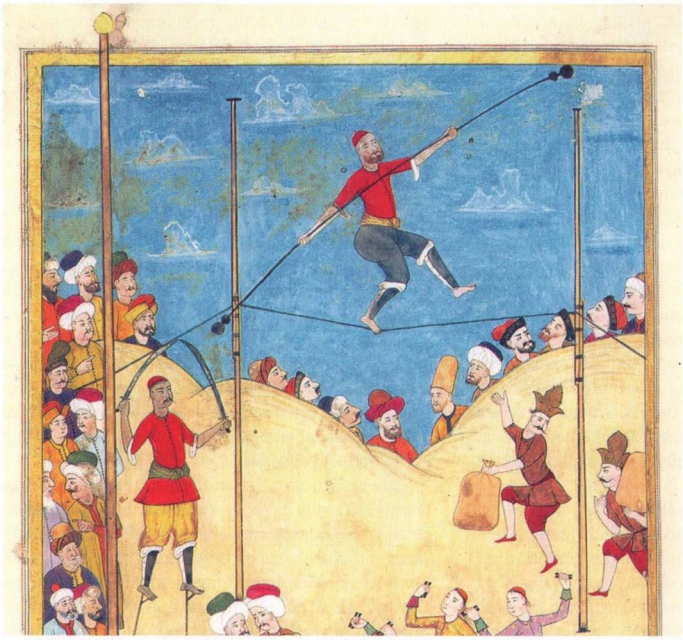
Bu makalenin amacı, Osmanlı festivallerinde uygulanan şiddeti, bu şiddetin türlerini ve hangi araçlarla uygulandığını tartışmaktır. Osmanlı yönetici elitinin mali desteğiyle düzenlenen festivallerdeki şiddet içerikli performanslara bakılacaktır. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu tarihinde düzenlenmiş üç büyük festivalden örnekler verilecektir. Bunlar sırasıyla 1582, 1675 ve 1720 yıllarında düzenlenen büyük imparatorluk festivalleridir. Söz konusu festivallerde yer alan şiddet içerikli gösteriler göz önünde bulundurulduğunda, tiryaki gösterileri ve havai fişek gösterileri gibi her festivalde tekrarlanan eğlenceler incelenerek, bu eğlencelerin belirli bir zamanda organize edilen, "yapılandırılmış" birer şiddet temsili olduğu ortaya konulacaktır.

Tarihçilerin Osmanlı şenlikleri için başvurdukları ana kaynaklar, *sûrnâme* isimli festival kitaplarıdır. Sûrnâmeler, var olan literatürde bir janr olarak değerlendirilmişlerdir.[5] Sezer Tansuğ, ilk defa sûrnâmeleri günümüz Türkçesine çevirerek, şenliknâme kelimesini kullanmıştır.[6] Bu makalede, surnâme metinleri şenliknâme olarak anılmış, festival kelimesi yerineyse şenlik kelimesi kullanılmıştır.

ŞİDDETİ OKUMAK

Şenliknâme yazarları, şenlik organizasyonundan sorumlu üst düzey yöneticiler tarafından seçilirlerdi ve kitapların içerisinde isimleri belirtilirdi. Bu sebepten dolayı, şenliknâmeler iktidarın ve iktidar paydaşı egemen sınıfların bakış açısını yansıtmıştır. Örneğin, 1675 şenliğinde gerçekleştirilen bir akrobat gösterisinde yaşananlar, şenliknâme metinlerinin ne kadar taraflı metinler olduklarını ortaya koymaktadır:

Sultan IV. Mehmet'in (1648-1687) kızı adına organize edilen düğün şenliğinde, akrobatlar Selimiye Camisi'nin minaresinden Damat Paşa'nın sarayına ip germiş ve üzerinde yürümüşlerdir. Şenlik sırasında Edirne'de bulunan Fransız elçisinin sekreteri François Pétis de la Croix, sırtında on yaşında bir çocukla ipte yürüyen bir cambazın gösteri sırasında ipinin koparak yere düşüşüne şahitlik etmiş, kazanın Yahudi bir insanın ölümüne neden olduğunu yazmıştır.

Levni'nin 1720 şenliğinde düzenlenen akrobat gösterisini anlatan minyatürlerinden bir bölüm (Surnâme-i Vehbi)

Ayrıca, akrobatın sırtında taşıdığı çocuğun sol ayağının ve birkaç dişinin kırıldığı da belirtilmiş, söz konusu çocuk paşanın sarayına götürülmüş ve akrobat da ödüllendirilmiştir.[7]

Söz konusu kazanın yaşandığı olaydan bahseden iki farklı şenliknâme vardır. Birinin yazarı olan Abdi, şenliknâmesinde kimsenin zarar görmediğini belirtmiştir: "... ip izilüp zemîne düşdüklerinde 'azîm güft ü gû olup, lâkin yine zararsız ikisi dahi halâs oldı."[8] Bir diğer şenliknâmenin yazarı olan Hezarfen Hüseyin ise çekingen davranmış ve kazadan hiç bahsetmemiştir: "... ve canbâzân Sultan Selim minaresinden zırh ve zırhkülâh ile oklar atarak ve uçarak Musâhib Paşa hazretlerinin sarâyına gelmişlerdir. Böyle ma'lûm olsun."[9] Şenliknâmelerin anlatılarına göre şenlik eğlencelerinde hiçbir aksilik olmamış, kimseler yaralanmamıştır. Oysa Fransız sekreterin anlatısı her şeyin mükemmel olmadığını göstermektedir.[10]

Aynı şenlikte, bir akşam havanın bozmasıyla eğlencelere ara verilmiştir.[11] Söz konusu akşam, aynı Fransız sekreter, sultanın fırtına yüzünden kendini saraya zor attığını yazmıştır.[12] Dönemi anlatan vakanüvislerden biri olan Sarı Mehmed Paşa, o akşam iki yıldırım düştüğünü, bunlardan birinin Sultan Bayezit Camisi'nin minaresine isabet ettiğini, diğerinin saraya düştüğünü belirtmiştir.[13] Fakat hiçbir şenliknâmede bu yaşananlar diğer tanıkların yazdıkları gibi anlatılmamıştır. Şenliknâmelerde yapılmış bu "göz ardı" etmelerin özellikle ölüm, kargaşa ve şiddet içeren olaylarda yaşanması tesadüf değildir. Belli ki şenliknâme yazarları eserlerini ithaf ettikleri sultana ve üst düzey yöneticilere, organizasyonların kusursuzluğuyla devletin "kusursuz" olduğu imajını yaratmak istemiş, bilinçli olarak etkinliklerin zamanında gerçekleştiğinin ve hiçbir sorun yaşanmadığının altını çizmişlerdir.

Öte yandan, belirtilen kaynaklar, yazarlarının şiddeti nasıl algıladıklarını ve belki de üst sınıflara dair anlayışları gözler önüne sermektedirler. Başka bir deyişle bu kaynakların incelenmesiyle, öncelikle sultanın, daha sonra devletin üst düzey yöneticilerinin ve üst sınıftan diğer insanların şiddeti nasıl bir meşruiyet aracı olarak kullandıkları ve belki de espri anlayışları açığa çıkmaktadır.

ŞİDDETİN TEMSİLİ

Osmanlı şenlikleri ve şiddet yan yana getirildiğinde akla ilk gelen, şenlik fikrini ortaya çıkaran ve tüm organizasyon boyunca hissettirilen, devletin siyasi ve askeri durumudur. Tarihçiler, imparatorluk şenliklerinin ortaya çıkmasında dönemin askeri politikalarındaki başarı ve başarısızlıkların etkili olduklarını göstermişlerdir. Örneğin, Zeynep Yelçe başarısızlıkla sonuçlanan I. Viyana Kuşatması'nın (1529) 1530 şenliğinin düzenlenmesinde önemli bir etken olduğuna dikkat çekmiştir.[14] Benzer bir şekilde, devletin 1675 şenliğindeki askeri ve siyasi vurguları, şenlik alanlarının birer propaganda enstrümanı olarak kullanıldığını göstermiştir.[15]

Şiddeti çağrıştıran bu iki kavram, siyaset ve savaş, aslında onun önemini hatırlatmaktadır. Askeri gücün görünürlüğü gibi şiddetin de şenlik meydanlarında ifade edilmesi şaşırtıcı değildir. Tüm monarşilerde olduğu gibi Osmanlı sultanları da tek başına bir birey olmaktan öte kendi egemenliklerini meşru kılmak için kalabalıkların onayına ihtiyaç duymuş-

lardır. Hannah Arendt, tiranların dâhi şiddet için yardımcılara ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.[16] Şiddet, ihtiyaç duyulan toplumsal destek olmaksızın belirli bir süre iktidarın devamlılığını sağlayabilir. Osmanlı şenliklerinin barındırdıkları siyasi amaçlar arasında bir iktidar yoksunluğu/kaybı sorgulanabilir. Nitekim, savaş oyunlarında ortaya çıkan bu iktidar kaybını örtme çabası, şenlikler sırasında kullanılan diğer şiddet performanslarının iktidarı pekiştirmek için uygulandığının öne sürülmesi için yeterlidir.

Şenliklerdeki geçit alaylarında sergilenmesi için sultanın çocukları adına maket ağaç benzeri nahıl isimli yapılar inşa edilmiştir. 1675 şenliğini gözlemleyen The Levant Company üyeleri, Sultan IV. Mehmet'in en büyük oğlu için yapılan nahılın bir gemi direği kadar büyük olduğunu belirtmişlerdir.[17] Birer fallik sembolü olarak nahıllar, otoriteyi temsil ederler ve iktidarın ve iktidarı temsil eden sultanın gücünü gösterirler, bu yönüyle de nahıllar şiddeti çağrıştırmaktadırlar.[18]

Şenliğini anlatan Sarı Mehmed Paşa, inşa edilen nahılların taşınabilmesi için öncelikle kendilerine tahsis edilen Yemiş Kapanı Hanı'nın duvarlarının yıktırıldığını, nahılların ancak bu sayede sokağa taşınabildiğini yazmıştır.[19] Burada sorulması gereken, tüm bu yıkımlardan zarar gören insanların zararlarının karşılanıp karşılanmadığı ve eğer zararları karşılanmadıysa bunun devletin uyguladığı bir ekonomik şiddet olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğidir.[20] İktidar ve bereket sembolü nahıllar, onlar için yıkılarak genişletilen sokaklarla birlikte değerlendirildiğinde iktidarın, bereketin ve şiddetin iç içeliğini temsil ederler.

Aynı şenlikte toplam 1.233.062 akçenin sadece havai fişek gösterileri için harcanmış olması, seyirlik oyunların önemini kanıtlamaktadır.[21] Modern iletişim araçlarının olmadığı bir dünyada, geniş kitlelere belirli mesajları ulaştırmanın yolu kısıtlıdır. Bu yönüyle bakıldığında şenlikler gerek havai fişek gösterileriyle gerek tören alaylarıyla çok geniş kitlelere, her seviyeden insanı içine katmasıyla belki de en etkili propaganda ortamlarını sağlamıştır. Havai fişek gösterilerinde barutun kokusu alanda yayılmış, patlamaların sesi çok uzaklardan bile duyulmuş ve şehrin dışından dahi izlenebilmiştir. Dahil ettiği duyu organlarıyla insanların hafızasına kazınan ve beraberinde belirli mesajların işlendiği gösteriler olmuşlardır.[22] Rhoads Murphey, bu gösterileri sultanın gücünü ve varoluşunu olabildiğince yayma çabası olarak değerlendirmiştir.[23]

Benzer bir şekilde sünnet törenlerinde de şiddet sembollerine rastlanılmaktadır. Şenliklerin ilk haftaları her zaman sünnet törenlerine ayrılmıştır. Bu törenlerde, devlet tarafından daha önceden kayıt altına alınmış yüzlerce çocuk, sünnet çadırında sünnet ettirilmiş ve hil'at *(robe of honour)* ile ödüllendirilmişlerdir. Devlet, kendisine tâbi gördüğü insanların bedeninden bir parça koparmayı ve beden bütünlüğünün bozulmasını meşru bir şekilde sağlamıştır. Bu işlemin yapılabilmesi de ancak karnavalesk bir organizasyonla mümkün olabilmektedir.[24] Devletin kurumları aracılığıyla gelenekselleştirdiği toplu sünnet törenleri birer şenlik olarak düzenlenmişler ve karnavalesk unsurlarla donatılmışlardır. Dolayısıyla arkaik bir geçmişi olan bu pratik, bir propaganda enstrümanı olarak şenliklerde önemli bir yer tutmuştur.

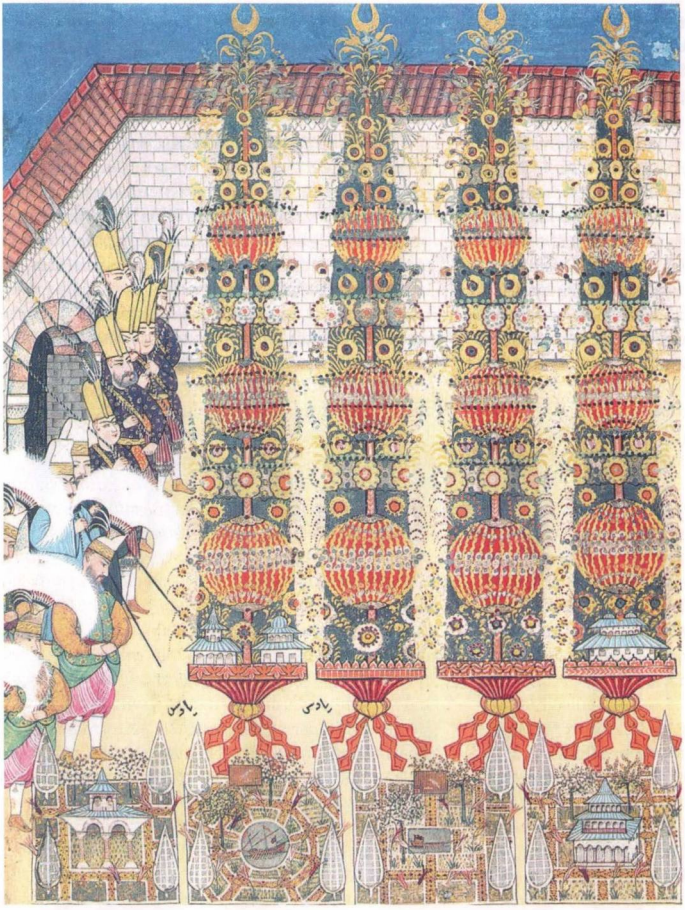
AŞIRI ŞİDDET VE EĞLENCE ANLAYIŞI

Şenliklerde, dezavantajlı gruplar olarak görünen insanlar ve diğer canlılar üzerinden şiddetin temsil edildiği görülmektedir. Söz konusu üç büyük şenlikte de yer alan tiryakilerin gösterileri ve hayvanlar üzerinden yapılan eğlenceler buna örnek verilebilmektedir. Şenliknâmelerin tiryaki olarak adlandırdığı bu insanlar madde bağımlılarını ifade etmektedir. Derin Terzioğlu bu eğlencenin aşırılığından bahsetmiş ve performansa "ahlâki endişenin artışı" (*increasing moral anxiety*) diyerek dikkat çekmiştir.[25]

Sinem Erdoğan İşkorkutan'ın 1720 şenliği için ortaya çıkardığı arşiv dokümanlarında, Edirne'den gelen akrobatların isimleri ve sergiledikleri işlerin yazılı olduğu listeler ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen listelerde tiryaki olarak nitelenen Ahmed isimli bir akrobatın ismi geçmektedir. Erdoğan İşkorkutan, bu akrobatın tiryaki rolü yapan bir sanatçı olduğunu ortaya çıkarmıştır.[26] Dolayısıyla tiryakilik, performansın sonunda verilen para ödülünü almak isteyen madde bağımlılarının yanında, yevmiyeyle çalışan bir akrobatın sergileyebileceği bir performans da olabilirdi. Eğer tiryakiler birer sanatçı olarak görülürse, onlar aracılığıyla sergilenen şiddet performansları da bir temsil olarak ele alınması gerekmektedir.

1582 şenliğinde esnaf alayı olarak yürüyen kahvehaneciler, tiryakilere uyuşturucu madde içeren kahve servisi yapmış ve ödeme yapamadıkları için onları korkutmuşlardır.[27] 1675 şenliğinde Abdi, kahvehane temsili bir sofra konulduğunu ve tiryakilerin oradaki afyon içerikli yiyecek ve içecekleri tükettiğinden bahsetmiştir.[28] Uyuşturucunun tesirinden sonra kahvehanenin dört bir yanından havai fişekler patlatılmış ve mekân ateşe verilmiştir. Abdi, tiryakilerin yarı sarhoş korkudan yalpalayarak etrafa kaçışmalarından sultanın çok eğlendiğini belirtmiştir: "Şevketlü pâdişâhımız tiryâkiyânın vaz' u harekâtlarından mahzûz olup mazhar-ı ihsân oldılar."[29] Vehbi, 1720 şenliğinde iki farklı günde aynı gösterilerinin yer aldığını anlatmıştır. Gösteriler, tıpkı geçmiş şenliklerde olduğu gibi tiryakilerin kahvehâne maketi bir kasır içine sokulmasıyla başlamıştır. Havai fişekler dört bir yandan mekânın üzerine doğru patlatılmış, kasrın içinde/üzerinde bulunan insanlar, kasırdan atlayarak düşmüş ve canlarını kurtarmak için etrafa kaçışmışlardır: "bî-çârelerin hâlleri müşevveş olup ... sayha-i hây hây-ı sûz-nâk ile girîbân-çâk olarak bir kaçı bâlâ-yı kasrdan üftâde ve ba'zısı bu hâlde cân-sûzdan reşide-i rütbe-i helâk olup ..."[30]

Bunlardan farklı olarak, tiryakilerin uyuşturucu maddenin tesiri altındayken, yılan terbiyecilerinin üzerlerine yılanları saldığını yazmıştır.[31] Vehbi, üzer-

Levni'nin 1720 şenliğinde yapılan nahılları gösteren minyatürlerinden bir bölüm. Nahıllar henüz handan dışarı çıkarılmamıştır (Surnâme-i Vehbi)

lerine yılanlar salınan tiryakilerin bağırmaları ve etrafa korkuyla kaçışmalarının yarattığı kargaşanın ne kadar gülünç ve komik olduğundan uzun uzun bahsetmiştir.[32]

İster Abdi olsun ister Vehbi, tiryaki performansından bahseden tüm kaynaklar o zamanın okuma yazma bilen eğitimli insanlarının kaleminden çıkmıştır. Dolayısıyla sosyal statü olarak yüksek tabakada bulunan bu insanlar için şiddet gören dezavantajlı grubun durumu aynı kaynaklarda yer almamıştır. Bu yüzden, bahsi geçen eğlenceleri anlatan kaynaklarda, özellikle sultanın ne kadar eğlendiği belirtilmiştir. Başka bir değişle, bir madde bağımlısının "şenlikli" hareketleri ancak sultan ve saray erkânı gibi elit bir sınıf tarafından bu kadar komik karşılanabilirdi.

Şenliklerde eğlence unsuru olarak görülen bir diğer dezavantajlı grup da hayvanlardır. Hayvanlar farklı eğlencelerde kullanılmış ve şenliknâmelerin yazarları tarafından gülünçlükleriyle alay edilmiştir. Önceden belirtildiği gibi, hayvanların tiryaki gösterilerinde kullanılması, onların birer eğlence enstrümanı olduklarını gösteriyordu. Araçsallaştırılan hayvanları farklı eğlencelerde de görmek mümkündü. Örneğin Hezarfen Hüseyin, 1675 şenliğinin beşinci gününün akşamında kuşlara patlayıcılar fırlatılarak düzenlenen bir eğlenceden bahsetmiştir.[33]

Patlayıcı silahların ve pirotekniğin şiddet uygulamak için araç olarak kullanıldığı görülmektedir.[34] Patlamanın etkisiyle olsa gerek, hayvanların ateşler saçarak etrafa kaçıştıkları sahneler betimlenmiştir. Örneğin, 1675 şenliğinde hava kararmasıyla birlikte şenlik alanına getirilen çeşitli havai fişek cihazları sergilenirken, daha önce bahsedildiği üzere eğlenceler sırasında hava şartlarının kötüleştiği o akşam da bu tarz bir gösteri yapılmıştır. Olayın görgü tanığı olan François Pétis de la Croix, bu sahneyi şöyle anlatmaktadır:

Genellikle akşam saat dörtte, vezirler oyunlarını görmek için amfitiyatro gibi olan çadırlarına geri dönerlerdi; günün sonuna kadar zaman, yaktığımız havai fişeklerle dolu derilere sarılmış köpekleri, eşekleri ve ayıların koşuşmasını izleyerek geçerdi. Bu zavallı hayvanlar onları sopalarla avlayan yeniçerilerden kaçamıyorlardı ve çadırlara sığınmak zorunda kalı-

yorlardı. Geldikleri anda birlikler arasında bir düzensizlik oldu ve her biri kendisini korumak için arkadaşının insafına kaldı. Baş vezirin çadırındaki bekçi bile rahat değildi, darbelere rağmen bir ayı kendine yer açtı ve vezirin amfitiyatrosuna girmesine engel oldu. Çadırı, etrafına ateşler saçan ve kendisine yaklaşan herkese saldıran bu hayvana terk ettiler. Diğerleri gibi kaçması beklenen zavallı bir yaban tavşanı, koşmak yerine, sırtını festival alanın ortasına yasladı ve dört patisini de havaya doğru kaldırdı. Hava büyük bir fırtınanın habercisi gibi kararmaya başlamıştı. Ardından korkunç bir yağmur başladı, gök her taraftan gürlüyordu ve yeryüzüne yıldırımlar düşüyordu. Bu durum sultanın ve onun hizmetlilerinin uzaklaşmasına sebep oldu. Yıldırımlar birkaç yeri ateşe verdi ve Sultan Bayezit Camisi'ne düştüğü sırada sultanın köşkten ayrılması ona büyük bir mutluluk verdi. Batıl inançlı insanlara göre bu durum, cennetin bu küçük hayvana gösterdiği ilahi adaletin bir neticesiydi ve sultan yüce rabbin bu mutluluğunu paylaştı.[35]

Pétis de la Croix'a göre bu durum tanrısal bir cezalandırmayı düşündürecek kadar rahatsız edici görünmektedir. Bu cezalandırma, şiddete maruz kalanlar arasında en dezavantajlı görünen hayvanın, yani bir tavşanın, ellerini göğe kaldırıp herkesin içinde tanrının adaletini beklemesi gibi bir şiirsellikle anlatılmıştır. Hezarfen Hüseyin'in şenliknâmesinde bu eğlencenin farklı günlerde tekrarlandığı görülmektedir.[36] Fakat kendisi bu eğlencenin vahşiliğine bir atıfta bulunmamıştır. Yüksek statülü insanların

Levni'nin 1720 şenliğinde düzenlenen tiryaki gösterisi minyatüründen bölümler (Surnâme-i Vehbi)

mali desteğiyle yazdırılan bu kaynaklarda, dezavantajlı gruplara uygulanan şiddet meşru gösterilerek görünmezleştirilmiştir. Oysa sultanın tebaası olmayan görgü tanıkları, başka bir deyişle iktidarın etki alanından uzak olanlar, hayvanlara yapılanı bir eziyet olarak değerlendirmişlerdir. Pétis de la Croix'ın günlüğünde anlattığı bu eziyet, olayın gülünçlüğüyle değil, acımasızlığıyla ilişkilidir.

Aynı yüksek kültürde görülebilecek Pétis de la Croix'ın neden bu espri anlayışını paylaşmadığı merak edilebilir. Aslında o da şenliknâme metinlerinin adandığı insanlarla aynı anlayışı paylaşmaktadır:

> Daha dikkat çekici bir olay olmasa, başka sultanların dahi kampta olan biteni gördüklerinde içtenlikle güleceklerinden şüphem yoktu; ateşle kaplı bir kıyafetle, kıçından ateşler çıkarken, Kızlar Ağası'nın çadırına sığınmaya çalıştı ve siyah bir hadım, çadırı bir süre için bırakmak ve terk etmek zorunda kaldı.[37]

Pétis de la Croix, burada anüsüne fişek takılmış bir hayvanın çadıra kaçmasından bahsetmiştir. Kendisi de bu sahneyi gülünç bulmuş, hatta bu gülünçlüğe de başka sultanların bile "içtenlikle güleceklerinden" *(sent rit à gorge déployée)* şüphesi olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla söz konusu Fransız sekreter de aynı Abdi gibi, sultanın ve diğerlerinin duydukları "*keyfiyyet*"i paylaşmıştır. Şiddeti uygulayan insanlar benzer sosyal statüyü paylaşırken, şiddetin uygulandığı kesim de her zaman güçsüz görünen dezavantajlı gruplardan oluşmuştur.

Şenliklerde hayvanlara uygulanan fiziksel şiddetin aynı zamanda cinsel şiddetle iç içe geçtiği görülmektedir. Pétis de la Croix anlatısında yer verdiği gibi; köpek, eşek, ayı ve tavşan gibi hayvanların anüslerine veya anogenital bölgelerine yapılan şiddet, bir cinsel şiddet örneği olabilir. Belki de söz konusu anlatı erken modern Osmanlı'sına ait bir zoofili örneği olarak okunabilir. Sonuçta, şenlik aracılığıyla hayvanlar pasif obje haline getirilmiştir.

Organizatörlerin (Sultan, Vezirler, Defterdar vb.), yukarıda incelenen şiddet oyunlarını sahnelemek istemeleri, tıpkı havai fişek gösterilerinde olduğu gibi, propaganda amacıyla yapılmış olabilir. Çünkü imparatorluk şenliklerinin bir amacı da devletin dünyevi ve manevi gücünü toplumun hem merkezindeki hem de çeperindeki insanlara göstermesidir. İncelenen performansların hepsi şenlik meydanlarında gerçekleştirilmiş, böylece her kesim tarafından izlenebilmesi arzu edilmiştir. Hayvanlar ve tiryaki olarak adlandırılan insanlar, toplumun sınırlarında olan dezavantajlı kesimleri "temsil" etmişlerdir.

SONUÇ

Fiziksel şiddet, ölümle sonuçlanabilecek hırpalamak ve dövmek eylemleri olarak tanımlanmış, ayrıca dayaktan fazlası olduğunu belirtilerek vücut bütünlüğüne zarar verebilecek ve iz bırakabilecek çeşitli aletlerin kullanılması da bu tanıma dahil edilmiştir.[38] Osmanlı şenliklerinde kullanılan pirotekniğin bir şiddet aracı olduğu kaynaklarda görünmektedir. Oğuz Polat, fiziksel şiddetin vücutta sıyrıklar, ekimozlar, yanıklar ve kırıklar gibi bulgular oluşturduğunu belirtmiştir.[39] Osmanlı şenliklerinde kazaya bağlı olmadan, kasıtlı ve organize bir şekilde uygulanan fiziksel şiddet, tiryakilerin ve hayvanların konu olduğu gösterilerde açıkça görülmektedir.[40]

Yönetici elit, şiddeti araçsallaştırarak güçlü bir iktidar imajı yaratmakta kullanmıştır.[41] Şenlik organizatörlerinin elindeki bu araç, "şenlikli" unsurlar içerisinde meşru kılınmıştır.[42] Böylece şiddet bir manipülasyon aracına dönüşmüş, fiziksel ve cinsel şiddet temsilleriyle insanlar manipüle edilmek istenmiştir. Osmanlı yönetici eliti (ki şenliklerin mali destekçileri ve organizatörleri oldukları hatırlanmalıdır) şiddeti bu yönüyle bir egemenlik kurma aracı olarak kullanmıştır.

Her ne kadar şiddet vasıtasıyla otorite tesis edilmeye çalışılmış olsa da, "bir silahın namlusunun ucunda asla iktidar gelişemez."[43] Pétis de la Croix'ın günlüğünde görüldüğü gibi, hayvanlara yapılan şiddet Osmanlı yönetimini ve sultanı daha güçlü değil, tam aksine, haddini aşmış bir iktidar olarak göstermiştir. Her halükârda hem Pétis de la Croix'nın hem de Osmanlı elitin ait olduğu yüksek kültürün espri anlayışı metinlere yansımış, hatta uygulanan şiddete dair nüanslar kimi yerlerde üzeri örtülerek geçilmiştir. Korku gibi temel duygulara hitap ederek, belki de toplumsal tabakaların olagelmiş veya bulanıklaşan sınırları bu sayede tekrar ve tekrar çizilmiş, şenlikler aracılığıyla da bu temsiller sahneye taşınmıştır.

M. FATİH TORUN - İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ YÜKSEK LİSANS MEZUNU

DİPNOTLAR

1 Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (London-New York: Harper Torchbook, 1978). Türkçe çevirisi için bakınız, Peter Burke, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü* (İstanbul: İmge Kitabevi, 1996).

2 Suraiya Faroqhi, Bruce McGowan ve Şevket Pamuk, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914 Vol. 2* (Cambridge University Press, 1994).

3 Derin Terzioğlu, "The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation," *Muqarnas, no.12*, 84-100, 1995.

4 Şiddet, Oğuz Polat'ın çalışmalarından örnek alınarak, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) tanımlamasına göre 'fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması' anlamında kullanılmıştır.

5 Nurhan Atasoy, *1582: Surname-i Hümayun: an Imperial* Celebration (Istanbul: Koçbank, 1997); Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 1: Manzûm Sûrnâmeler* (Istanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2008), 19-22.

6 Sezer Tansuğ, Şenlikname Düzeni: Türk Minyatüründe Gerçekçi Duyuş ve Gelişme (Istanbul: De Yayınevi, 1961).

7 François Pétis de la Croix, *Mémoires du Sieur, Cy-Devant Secretaire de l'Ambassade de Constantinople* (Paris: Seconde Partie, 1684), 159-160.

8 Abdi. *Sûr-i pür sürûr-i Hümayûn*, ed. Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5: Lebib Sûrnâmesi, Hâfız Mehmed Efendi (Hazin) Sûrnâmesi, Abdi Sûrnâmesi, Telhîsü'l-Beyân'ın Sûrnâme* Kısmı. (Istanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2011), 532.

9 Hezarfen Hüseyin, *Telhîsü'l-beyân fî kavânîn-i Âl-i Osmân*, ed. Sevim İlgürel (Istanbul: Türk Tarih Kurumu, 1998), 242.

10 Silahdar Mehmed Ağa Fransız sekreterin anlatısını doğrulamaktadır: Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, ed. Aslı Göksel, "The 'Surname' of Abdi as a Sample of Old Turkish Prose," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1983).

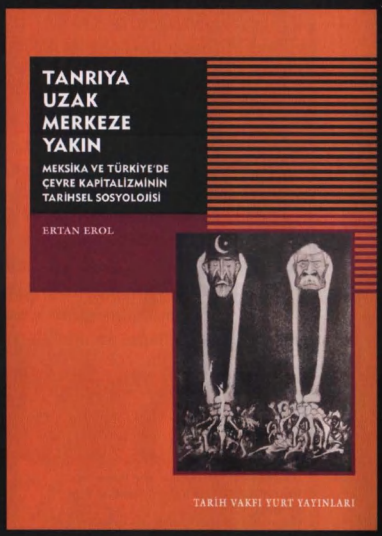
11 Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116-1656-1704)*, ed. A. Özcan (Ankara: Türk

Tarih Kurumu,1995), 65; Abdi, *Sûr-i pür sürûr-i Hümayûn*, 502.
12 Pétis de la Croix,123.
13 Sarı Mehmed Paşa, 65
14 Bakınız Zeynep Yelçe, "Evaluating three imperial festivals: 1524, 1530 and 1539," içinde *Celebration, Entertainment and Theatre in the Ottoman World*, ed. Suraiya Faroqhi & Arzu Öztürkmen (Calcutta: Seagull Books, 2014), 71-109. Ayrıca Kaya Şahin de aynı şenliğinde organizasyonu üzerine ortaya koyduğu Avusturya-Osmanlı arasındaki politik gerginlik açıklamalarına da bakınız: Kaya Şahin, "Staging an Empire: An Ottoman Circumcision Ceremony as Cultural Performance," *The American Historical Review*, no.123(2), 463-492, 2018.
15 M. Fatih Torun, "Revisiting an Ottoman Dynastic Celebration: Princely Weddings and Circumcisions in Edirne, 1675," (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2019). Osmanlıların Saint Gotthard Savaşı (1664) yenilgisini tam tersine döndürmeye çalıştıkları dikkat çekmektedir.
16 Hannah Arendt, Şiddet Üzerine (Istanbul: İletişim Yayınları,1997), 54.
17 George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople: A Record of Sir John Finch's Embassy, 1674-1681* (London: Macmillan, 1920), 110. Üyelerden biri olan John Covel, söz konusu nahılın büyüklüğünün 25 metre olduğunu günlüğüne yazmıştır. Alıntı için bakınız: Özdemir Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972), 67.
18 Nahıllar, erken modern dönem için Freudyen bağlamda fallik anlamı taşımamaktadırlar; bkz. M. Fatih Torun, "Osmanlı Tarihi Üzerine Queer Düşünmeler" *Uluslararası Bellek ve Tarih Konferansı*, İzmir, 2019. Fallik kelimesi burada Babak Rahimi'nin makalesinden esinlenilerek; sultanın aşkın otoritesinin katı ve maddesel nesnelerle vücut bulduğu, iktidarının bu sayede simgesel bir kutlama sembolü haline getirilmesi şeklinde kullanılmıştır: Babak Rahimi, "Nahıl, Sünnet Törenleri ve Tiyatro Devlet," içinde *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri: On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, ed. Dana Sajdi (Istanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2007), 123-150. İktidar kelimesiyse insanın insan üzerinde eyleme gücü, egemenliği anlamında kullanılmıştır.
19 Sarı Mehmed Paşa, 58 ve 63.
20 Ekonomik şiddet kavramı, Oğuz Polat'ın tanımladığı üzere, para ve diğer ekonomi kaynaklarının birer yaptırım, tehdit ve tahakküm aracı olarak kullanılması şeklinde kullanılmıştır.
21 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, D.BŞM.d.00295 fol.3 *B.* 1675 şenliği için tutulan havai fişek harcamaları defteri (*fişeng defteri*) ve defter içerisindeki verilerin analizi için bakınız: M. Fatih Torun,152-190.
22 Simon Werrett, "Watching the Fireworks: Early Modern Observation of Natural and Artificial Spectacles," *Science in Context*, no.24(2), 167–182, 2011: 173.
23 Rhoads Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800* (London: Continuum, 2008), 181.
24 Çünkü bu tarz cinsellik ve şiddetin iç içe geçtiği ve arkaik kökleri olan bir geleneğin temsili Mikhail Bakhtin gibi araştırmacıların teorize ettiği grotesk bir unsur olarak modernite öncesi dönemde festivallerde/karnavallarda görülürdü. Erken modern dönemde Avrupa halk karnavalları için bakınız: Mikhail Bakhtin, *Rabelais and His World*, Çev. H. Iswolsky (Bloomington: Indiana University Press, 1984). Türkçe çevirisi için: Mikhail Bakhtin, *Rabelais ve Dünyası* (Istanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005).
25 Derin Terzioğlu, 91.
26 Sinem Erdoğan İşkorkutan, "The 1720 Imperial Festival in Istanbul: Festivity and Representation in The Early Eighteenth-Century Ottoman Empire" (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi, 2017),277-278.
27 Derin Terzioğlu, 87.
28 Abdi,504.
29 A.g.e., 504.
30 Vehbi, 347.
31 A.g.e., 279.; transliterasyon metin için bakınız, Vehbi, *Sürnâme-i Hümâyûn*, ed. Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 3: Vehbi Sürnâmesi* (Istanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2009), 224-225.
32 A.g.e., 279; Vehbi, 225.
33 Hezarfen Hüseyin, 218-219.
34 A.g.e., 211. Piroteknik, ısı, ışık, gaz ve ses üretmek için ekzotermik kimyasal reaksiyonları sağlayan maddeleri kullanıma zanaatıdır.
35 Pétis de la Croix, 122-123.
36 Hezarfen Hüseyin, 211, 218-219 ve 222.
37 Pétis de la Croix,124.
38 Oğuz Polat, "Şiddet," *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, no.22 (1), 15-34, 2016: 25. Polat'ın ayrıca belirttiği gibi, 'birini yere atmak, ona tükürmek, saçını çekmek, şiddet ve etkili eylem kapsamına girmektedir': Oğuz Polat, Şiddet (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015), 16.
39 Oğuz Polat, "Şiddet," 25.
40 Şiddet uygulamalarından birçok insanın etkilenmiş olması bunun 'kolektif bir şiddet' olduğunu da gösterebilir. Fakat Polat'ın da anlattığı gibi kolektif şiddettin örnekleri (soykırımlar, terör olayları vb.) çok büyük kitleleri kapsamaktadır (Oğuz Polat, Şiddet, 17). Yine de Polat'ın yaptığı şiddet sınıflandırmasına göre 'İktidarın vatandaşlara karşı şiddeti' kategorisi, kolektif şiddet üst kategorisinin altında yer almaktadır.
41 Arendt'in belirttiği gibi, şiddet doğası gereği araçsaldır. Tıpkı başka araçlar gibi daima bir amaca hizmet etmeye ve meşrulaştırılmaya ihtiyaç duyar (Hannah Arendt, 64).
42 Makale boyunca incelenen şenliklerde şiddet, kaynakların yeterli olmadığı veya eşit bir şekilde bölüşülmediği bir toplumda ortaya çıkabilecek saldırganlıklar olarak ortaya çıkmamıştır. Aksine, şiddetin egemen sınıf ve iktidar sahiplerinin aracı olarak yapılandırılmış ve organize edilmiş bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir.
43 A.g.e., 66-70. Polat'ta fiziksel şiddetin uygulandıktan bir süre sonra etkisini yitirdiğini ve 'yıldırma' özelliğinin azaldığını belirtmiştir (Oğuz Polat, Şiddet, 45).

TANRIYA UZAK MERKEZE YAKIN

MEKSİKA VE TÜRKİYE'DE ÇEVRE KAPİTALİZMİNİN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ

Porfirio Díaz'a atfedilen "*Zavallı Meksika, Tanrıya o kadar uzak, Birleşik Devletlere o kadar yakın!*" sözü dünyanın en zor komşularından birine sahip olan bu ülkenin coğrafi konumunun karşılaşılan sorunlarla olan ilişkisine işaret etmekteydi. Peki coğrafya toplumlar açısından gerçekten bu kadar önemli midir? Meksika ve Türkiye, birbirlerinden farklı coğrafyalarda, farklı doğal kaynaklara, toprak ve nüfus büyüklüğüne sahip olmasına rağmen, bağımlı kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkışı, gelişmesi, konsolide olması ve yeniden üretilmesi süreçleri önemli ölçüde benzerlik gösteren iki ülkedir. Birbirine yakınsayan zaman-mekânsal koşullar, çevre kapitalizminin biçimini de belirleyen temel unsur olarak iki ülkedeki sosyoekonomik yapıyı da birbirine oldukça benzer kılmıştır. Bu bağlamda Ertan Erol'un elinizdeki çalışması, çevrede kapitalist mekânın oluşumunu, kendine özgü yanlarıyla tarihsel bağlamda kavramsallaştırarak, Meksika ve Türkiye'de bağımlı kapitalizmin dönüşümü ve alt-emperyalizm formunda yeniden üretimi hakkında güncel bir karşılaştırma yapmayı hedeflemektedir.

Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

SINIRIMIZ GÖKYÜZÜ

Kurumsal Çözüm Ortaklığı

- Kongre, seminer ve toplantı organizasyonları
- Yurtiçi ve yurtdışı otel rezervasyonları
- Bayii teşvik gezileri
- Uçak biletleri

1988'den beri Oasis

Grubunuza Özel İlgi Turları

- Gastronomi, mimarlık, tarih, müzik, sanat

İstiklal Cad. Union Han 237/1 34420 Beyoğlu-İstanbul
T: +90 212 292 47 14 F: +90 212 292 47 07
oasis@oasis.com.tr www.oasis.com.tr

IATA | Accredited Agent

TÜRSAB
TÜRKİYE SEYAHAT ACENTALARI BİRLİĞİ
ASSOCIATION OF TURKISH TRAVEL AGENCIES

Hem Manav Hem Meyhaneci: İstanbul'un Bakkalları

SÜMEYYE HOŞGÖR BÜKE

BAKKALLAR BAŞKENTTEKİ GÜNDELİK HAYATIN SÜRDÜRÜLMESİNDE OLDUKÇA ETKİN BİR POZİSYONA SAHİPTİLER. YALNIZCA VAR OLANI SATMAKLA YETİNMEYİP MAHALLELİNİN TÜKETİM ÖRÜNTÜLERİNİ TAKİP ETMEK, MAHALLENİN SOSYO-EKONOMİK KOŞULLARINA UYGUN ÜRÜN GETİRMEK BAŞLI BAŞINA O MAHALLEDEKİ GÜNDELİK HAYATIN RAHATÇA SÜRDÜRÜLMESİNDE ETKİLİ OLMUŞA BENZİYOR. ÇARIK YAPMAK, AYAKKABI DİKMEK GİBİ FARKLI VE TAMAMEN "TEZGAH ALTI" HİZMETLERLE MAHALLELİNİN DİĞER İHTİYAÇLARINA CEVAP VERMELERİ, BU HİZMETLERİN MAHALLEYE YAKINLIKLARI NEDENİYLE TERCİH EDİLDİĞİ İHTİMALİNİ ORTAYA ÇIKARMAKTADIR. KISACASI BAKKALLAR YAYGIN ÖRGÜTLENMELERİNİN YANI SIRA SUNDUKLARI ÜRÜN VE HİZMET ÇEŞİTLİLİĞİ İLE MAHALLE HAYATININ SÜRDÜRÜLMESİNDE ETKİNDİLER.

Osmanlı İstanbul'unun en yaygın esnaf örgütlerinden biri bakkallardır. Evliya Çelebi'nin on yedinci yüzyıl İstanbul'u için verdiği bilgilere göre başkente yayılmış toplam 1590 bakkal dükkanı ve bu bakkallarda çalışan 4980 kişi bulunuyordu.[1] Yani bakkallar başkentin her mahallesine yayılarak mahallelinin gıda ve gıda dışı ihtiyaçlarını giderme ve gündelik hayatın sürdürülmesinde önemli roller üstlenmiş bir esnaf grubuydu. Kentte gündelik hayata etki eden ve kentlilerin gıda iaşesinden sorumlu tek esnaf grubu elbette bakkallar değildi; fırıncılar ve kasaplar da kente yayılmış esnaf örgütlerinden olmakla beraber, bu çalışmada yalnızca bakkalların kentlilerin gündelik hayatına sağladıkları katkı üzerinde durulacaktır.

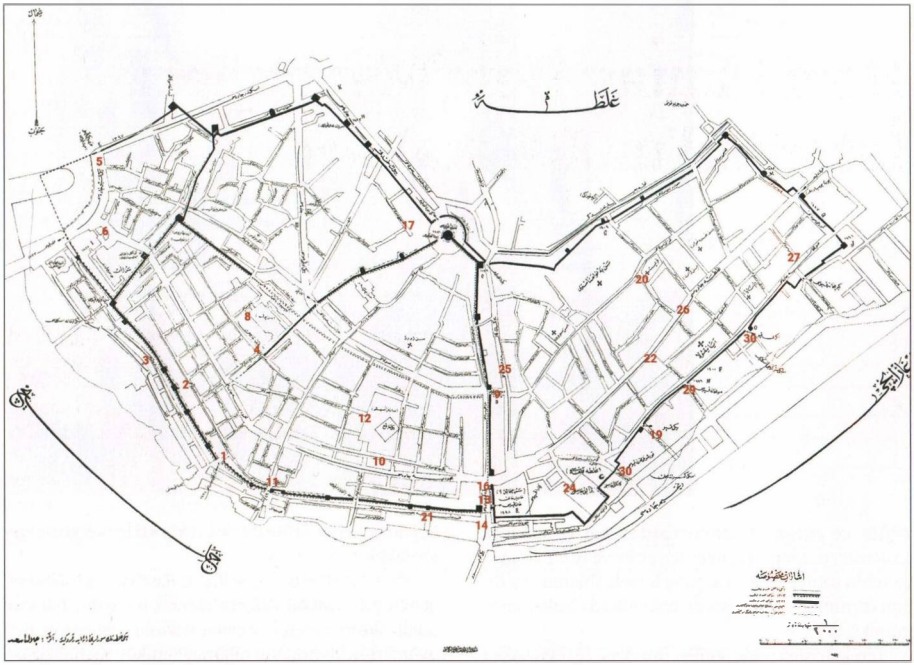
İstanbul'un bakkal sayısının on sekizinci yüzyılda değişip değişmediğini bilemesek de 1792 tarihli bir esnaf kefalet listesine göre bu tarihte Galata'nın yalnızca sur içi bölgesinde bile toplam 30 bakkal dükkanı olduğunu ve her birinde en az 2 eleman çalıştığını biliyoruz.[2] Bu bakkalların bir kısmı Galata'yı çepeçevre kuşatan Eğri Kapı, Mumhane Kapısı, Yeni Kapı, Karaköy Kapısı, Balık Pazarı Kapısı, Kürkçü Kapısı, Meyit Kapısı gibi surlara yakın bölgelerde; bir kısmı Yeni Cami, Arap Çarşısı veya Büyük Yol gibi Galata'nın merkezine daha yakın konumlarda; bazıları ise "sandıkçılar içinde", "francalacılar içinde", "haffaflar içinde" yer almaktaydılar.

Bu büyük esnaf örgütü, gerek sattıkları ürünlerle gerekse zaman zaman şikâyete konu olmak pahasına mahalleliye sundukları hizmetlerle mahalle hayatının sürdürülmesi açısından önemliydiler. Bu bağlamda on sekizinci yüzyıl Galata'sındaki bakkalların çok fonksiyonluluğu ve gündelik hayatın sürdürülmesinde üstlendikleri roller dikkate değerdir.

Gündelik hayatın idamesinde bakkalların rollerini anlayabilmek için iki ana tarihsel kaynaktan bahsedilebilir: "şeriyye sicilleri" ve "ahkâm defterleri". İki kaynak türü de bakkalların neler sattıklarını ve fiili işleyişlerini anlamamızı sağlayan farklı perspektifler sunarlar. Şeriyye sicilleri içerisinde bulunan miras kayıtları (tereke) bu çalışma açısından bakkalların ne sattıklarına; ahkâm defterleri ise kaydedilmiş şikâyetler dolayısıyla bakkalların şikâyete konu olabilecek ne işler yaptıklarına dair bilgiler içerirler.

Şeriyye sicilleri, çok genel anlamda Osmanlı'da gündelik hayatın işleyişine dair önemli ipuçları içeren mahkeme kayıtları olarak özetlenebilir. Bu kaynaklarda gündelik hayatın izlerini taşıyan davalara rastlamak mümkün olduğu gibi miras kayıtlarını da buluruz. Miras kaydının zorunlu tutulmaması, şüphesiz bugünkü araştırmacılar açısından terekelerin tarihsel kaynak olarak kullanımında bir temsiliyet problemi doğuruyor. Diğer taraftan, miras kassam[3] tarafından paylaştırılsa bile, bu yalnızca varislerin belirlediği ürünler üzerinden yapıldığından, bir tereke kaydındaki ürünler müteveffanın hayatta sahip olduğu tüm ürünleri kapsamıyor olma ihtimalini barındırıyor. Kısacası tüm tarihsel kaynaklar gibi tereke kayıtları da maddi kültüre dair bir pencere açabiliyorsa da geçmişi olduğu biçimde önümüze koymakta yetersizlikleri olan belge türleridir.

Söz konusu sınırlılıklarla tereke kayıtlarının açtığı pencereden baktığımızda kişilerin maddi kültür

1792 tarihli Galata esnaf kefalet listesine göre Galata'daki bakkalların "yaklaşık olarak" bulundukları konumlar Celal Esad Arseven'in eserindeki harita üzerinde gösterilmiştir. Kefalet listesindeki 30 bakkalın 25'inin konumu listedeki tarife göre "yaklaşık" olarak verilmiştir. Kalan 4 bakkalın konumu tarifin yetersizliği nedeniye tespit edilemedi; bu yüzden haritada işaretlenemedi. Bunlar; 1) Yalnız Bakkal, 2) Kalyoncu Kulluğu (Bugün Tarlabaşı Bulvarı'na yakın görünmesine rağmen 18. yüzyılda Galata suriçinde başka bir yeri işaret ediyor olmalı), 3) Boyacı Karşısında, 4) İvazoğlu dükkanı

Orijinal harita: Celal Esad Arseven, Eski Galata ve Binaları, İstanbul: İstanbul Kütüphanesi, 1989

çalışmaları açısından önemli olan giyim ve ev eşyalarının, mücevherlerinin, mutfak eşyalarının, kölelerinin ve gayrimenkullerinin kayıt altına alınmış olduğunu görürüz. Eğer müteveffa esnaftan biri idiyse, dükkanında bulunan ürünleri de kalem kalem listelenir, rayiç değerleri hesaplanarak miras yekununa eklenir ve varisler arasında paylaştırılırdı. Bu tereke kayıtlarında çok sık rastlanan bir durum olmamakla beraber esnaf için zaman zaman yapılırdı ki bakkal esnafının dükkanında ne satıyor olduğuna dair bilgilerin izini de bu tür kayıtlardan sürebiliyoruz.

Ancak hemen belirtelim: Çalışmada kullanılan şeriyye sicillerindeki "Galata bölgesi" yukarıda bahsedilen sur içi Galata'sından çok daha geniş bir coğrafyaya işaret eder. İstanbul'daki Eyüp ve Üsküdar'ın yanında üç büyük kadılıktan (Bilâd-ı Selâse) biri olan Galata Kadılığı; Tophane, Beşiktaş, Kasımpaşa, Fındıklı, İstinye gibi kasabaları da içine alan genişçe bir alandan sorumluydu. Bu çalışmada kullanılan miras kayıtları da Galata Kadılığının içerdiği bu geniş coğrafyaya yayılmıştır. Bu bölgede kayıt altına alınmış olan terekeler sayesinde bakkalların bazılarının dükkanlarında bulunan ürünlerin bilgisine ulaşabiliyor, böylece on sekizinci yüzyıldaki bakkallarda satılan ürünlerin kabaca bir listesini oluşturabiliyoruz.

BAKKAL RAFLARINDA NELER VARDI?

1694, 1701 ve 1725 yıllarında Galata Kadılığına bağlı İstinye, Beşiktaş ve Kasımpaşa'nın farklı mahallelerindeki bakkal dükkanlarının işletmecileri olarak vefat eden Bakkal Nikola, Todori ve Hasan Beşe'nin de aralarında bulundukları gayrimüslim ve Müslüman sekiz bakkal esnafının varisleri bölge kadısına giderek müteveffa esnaftan kalan şahsi eşyaların yanı sıra dükkan sermayelerini aralarında paylaştırmasını talep ettiler.[4] Herhalde yukarıda bahsettiğimiz gibi kişinin ardında miras olarak bıraktıklarını önce sulh yoluyla paylaşmayı denemiş olmalılar. Bundan sonuç alamayınca, idari olarak bağlı oldukları Galata Kadılığına giderek müteveffaların hem şahsi eşyalarını hem de dükkanlarında var olan ürünleri kassam aracılığı ile paylaşarak kayıt altına aldırdılar.

Bu kayıtlardan yola çıkarak bakkallarda satılan ürünlerin bir listesini yapacak olursak şunları görürüz: raf ömrü uzun gıdalardan mercimek, nohut, börülce, bakla, pirinç, şehriye, nişasta, un, darı ve arpa; üzüm, fındık, fıstık, ceviz, badem ve kestane; yağ çeşitlerinden revgan-ı sade (sadeyağ), revgan-ı zeyt (zeytinyağı) ve revgan-ı mahluta (karışık yağ); şarküteri ürünleri olarak tulum peyniri, kaşkaval peyniri ve nadiren de olsa pastırma, sucuk, balık (uskumru),

Tercüme-i Baharistan-ı Cami, Bakkal Tasviri, 16.yy sonu

zeytin ve turşu; tatlandırıcılardan bal ve pekmez, soslardan nardenk, çeşnilerden sirke ve tuz. Bunların yanında sabun, mum, çarçube kağıdı, ıhlamur ve duhan (tütün) gibi ürünleri de bakkallarda bulabilmek mümkündü.

Terekelerden elde edilen bu ana listeyi başka kaynaklarla zenginleştirmek mümkün. Örneğin 1784 yılında tutulmuş bir borç kaydında Bakkal Tanaş ve ortağı İstepan'ın dükkanından bir konak ve cami için yapılmış bir alışveriş listesine göre yukarıdakilere ek olarak, bakkallardan tahin ve pestilin de satın alınabildiğini söyleyebiliyoruz. Dahası kısa ömürlü olan yoğurt ve yumurtanın hatta limon ve hıyarın da Tanaş ve İstepan'ın dükkanlarında satıldığını biliyoruz.[5] Kısacası, bakkal terekelerinde her ne kadar uzun ömürlü gıdalara rastlanıyorsa da, on sekizinci yüzyılda bir bakkala gidildiğinde taze ürünler bulabilmek de mümkündü.

Neticede şu an elimizde olan kaynakların birleştirilmesiyle elde edilen bilgilere bakılırsa bakkallar gündelik yaşamda ihtiyaç duyulabilecek her türlü ürünü satarak, mahallede gündelik hayatın sürdürülmesinde işlevsel bir posizyona sahiptiler. Dökümünü yaptığımız ürünlerin bazısı her bakkalda muhakkak bulunmakla beraber, bazılarına ise daha nadir rastlanıyordu. Elimizdeki sekiz adet bakkal terekesine göre beylerce, kul, frenk, siyah ve razaki gibi üzüm çeşitleri, fındık ve tuz her bakkalda mutlaka bulunan ürünlerken; bakla, pirinç, kaşkaval peyniri, tulum peyniri, soğan, sarımsak ise çoğu bakkalda bulunan ürünler olarak karşımıza çıkıyor. Buradan hareketle orta halli Osmanlıların bu tür gıda ürünlerini gündelik yaşamlarında sıklıkla tükettikleri sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla, tüm bakkallarda bulunan ürünler en azından geniş Galata bölgesinde yaşayan orta halli Osmanlıların gıda tüketim alışkanlıklarını anlamamıza yardımcı olurken daha az rastlanan ürünler ise bakkal esnafının mahalledeki özgün tüketim örüntülerini takip ettiğinin göstergesi olabilir.[6]

Yine örneklerden gidelim: Galata'ya bağlı İstinye Yeniköy'de bakkal Nikola diğer tüm bakkallardan farklı olarak sucuk, pastırma, uskumru ve zeytin gibi ürünleri satıyordu. Bu bilginin Yeniköy mahallesi sakinlerinin sosyo-ekonomik koşulları itibarıyla diğer mahallelerde yaşayanlardan farklı bir tüketim örüntüsüne işaret ettiğini söyleyebiliriz. Tabii ki tüketim örüntülerinin değişmesi mahalle sakinlerinin hangi toplumsal gruba dahil oldukları ile de çok yakından ilgili. Nispeten pahalı olan bu tür ürünlerin tüketilmesinden Yeniköy'ün sakinlerinin orta-üst halliler ve elitler olduğu anlamını çıkarmak mümkün olabilir. On sekizinci yüzyılda Boğaziçi sahil şeridinin elitler tarafından iskan edilmeye başlaması bu bakımdan anlamlıdır.[7]

İstanbul'un farklı mahallelerindeki bakkalların bulundurdukları ürünlerin bir ölçüde farklılaşması mahalle ölçeğindeki tüketimi ve ihtiyaçları izlediklerini gösterir. Bu noktada bulgur dikkat çekici bir örnek olabilir. 1725 yılından önceki bakkal terekelerinde bulgura rastlanmazken, pirinç hemen hemen her bakkalda bulunan, mahalle sakinlerinin sıkça tükettiği bir üründü. Halbuki 1725 yılı itibarıyla biri Beşiktaş'ta diğeri Kasımpaşa'daki iki bakkalda bulgurun bulunması, bakkalların ürün seçiminde zamanın tüketim eğilimlerini yakından izlediklerini gösterir. Yani bakkallar ürün yelpazesi oluştururken yönlendirici etkenlerden biri mahalle sakinlerinin satın alma güçleri ile muhitlerini belirleyen mekansal şartlardı. Diğeri ise zamansal şartlar olmalı.

MUHTELİF "TEZGAH ALTI" HİZMETLER

Ahkâm defterleri kişilerin şikâyetlerini Divân-ı Hümâyun'a ulaştırması ile buna istinaden çıkan hükümleri içeren defterlerdir. Yani, bu kaynaklar bakkal esnafının on sekizinci yüzyıldaki şikâyete konu

	Bakkal Todori	Bakkal Nikola	Bakkal Kosta	Bakkal Todori	Bakkal Hasan Beşe	Bakkal Filemi	Bakkal Todori	Bakkal Minçel?
Ürünler	Beşiktaş Sinan Paşa Mah. GŞS No: 172 14-a2	İstinye Yeniköy GŞSNo: 172 69b2	Beşiktaş Arnavutköy GŞS No:172 81-b3	Kasımpaşa Tahtakadı Mah. GŞSNo: 172 82-b2	Galata Dahil Şehsuvar Mah. GŞSNo: 173 7-a2	İstinye Yeniköy GŞSNo:177 34-a1	Kasımpaşa Tersane Kapısı GŞS No: 258 23a-1	Beşiktaş Sinan Paşa Mah. GŞS No:258 29-a1
Mercimek	x	x		x		x	x	
Nohut	x	x	x	x			x	x
Börülce	x		x	x			x	x
Bakla	x	x	x		x	x		
Pirinç		x	x	x	x	x	x	x
Arpa		x						x
Bulgur							x	x
Üzüm	x	x	x	x	x	x		x
İncir	x	x		x	x	x		x
Fındık	x	x	x	x	x	x	x	x
Fıstık					x		x	
Ceviz		x						
Badem				x	x		x	
Kestane	x							
Kaşkaval	x	x		x	x	x		x
Peyniri								
Tulum Peyniri	x	x		x	x	x	x	x
Sucuk		x		x				x
Pastırma		x						x
Uskumru		x					x	x
Zeytin		x					x	x
Turşu						x		
Soğan	x	x		x	x	x		x
Sarımsak		x	x	x	x		x	
Revgan-ı sade					x	x	x	x
Sadeyağ								
Revgan-ı zeyt	x		x	x	x	x	x	
Zeytinyağı								
Revgan-ı mahluta Karışık yağ	x							
Şehriye	x		x	x			x	x
Nişasta	x			x	x		x	x
Bal	x	x			x		x	
Pekmez		x		x	x	x		x
Nardenk	x				x		x	
Sirke	x	x		x	x	x	x	x
Tuz	x	x	x	x	x	x	x	
Ihlamur		x	x					
Sabun	x	x		x	x		x	x
Mum				x	x		x	x
Çarçube kağıdı					x			
Dühan						x		

Tablo1: Tereke kayıtlarına göre ürünlerin bakkallara dağılımı gösterilmiştir

olabilecek fiilleri işlemesinden dolayı gündelik yaşamın sürdürülmesindeki rollerini anlamamızı mümkün kılıyor.[8]

Örneğin, bir şikâyete göre 1755 yılında Galata Balık Pazarı Kapısı haricinde dükkanları olan Konstantin, Dimitri, Gorki, İstefan, Anceli, Yani, Ağalu ve diğer bir Konstantin dahil olmak üzere sekiz zımmi (gayrimüslim) bakkal eskiden beri bölgede yaşayanlara yılın belli bir döneminde yemek yapıp satıyorlardı. Onların bu faaliyetlerinden şikâyetçi olan kebapçı, hoşafçı ve çorbacı esnafının vekili Hüseyin şikâyetlerini dile getirmişti. Buna karşılık söz konusu bakkallar bu şikâyetin geçersiz olduğuna dair bir irade almayı başardılar. Anlaşıldığına göre adı geçen

sekiz zımmi bakkal eskiden beri Hristiyan reayanın hayvansal gıdaların bazılarından uzak durmasını gerektiren Paskalya'dan önceki kırk gün süren perhiz günlerinde bakla, nohut, ıspanak, balık ve midye pilavı pişirerek civarda yaşayanlara satıyorlardı.

Şikâyetçiler, yemek satan bakkal esnafının da sefer zamanı kendileri gibi ek bir vergi ödemesi gerektiğine dair talepte bulundular. Bakkallar ise bu işi eskiden beri yapageldiklerini ve hiçbir zaman bununla alakalı ek bir vergi ödemediklerini beyan ederek şikâyetçi esnafın talebinin karşılıksız kalmasını sağladılar. Osmanlı esnaf sisteminde hangi esnafın ne satacağına dair bir düzenleme yapılmasına rağmen sekiz esnafın yemek pişirip satmış olması ilgi çekicidir. Bunun çok eskilerden beri yılın belli bir kısmında yapılıyor oluşu da dikkat çekiyor. Her ne kadar bu belgeye göre bakkalların pişmiş yemek satmaları şikâyete konu olmamışsa da buradan elde ettikleri gelirlere binaen ek bir vergi ödememeleri tartışmaya yol açmış görünüyor. Şikâyetçi esnafın asıl kaygısının bakkalların yemek pişirip satıyor olması değil, vergi meselesini öne çıkararak devleti harekete geçirmek olduğu görünüyor. Bu örneği tam da yukarıda bahsedilen mahallenin gündelik hayatını dikkate alan anlayışın bir uzantısı olarak düşünebiliriz. Bakkallar yalnızca dükkanlarının bulunduğu bölgenin sakinlerinin ekonomik koşullarına göre değil milletlerine göre de hizmet verebilmekteydiler.[9]

Bakkallara yönelik şikâyetlere devam edelim: On sekizinci yüzyıl boyunca aralıklarla şikâyette bulunan sebzevat esnafı yani manavlardan bahsedilebilir. 1747 yılında Rumelihisarı'nda, 1755 yılında Galata'da, 1767 yılında da İstanbul'un içindeki bakkallar sebze sattıkları için sebzevat esnafı tarafından Divân-ı Hümâyun'a şikâyet edildiler.[10] Sebzevat esnafı, satış yetkisi kendilerine verilmiş olan taze sebze başkent limanlarına yaklaştığında bir grup bakkalın kabak, patlıcan, müluhiyye gibi ürünlerin bir kısmını alarak mahzenlerine götürdüklerine ve bakkallarda, belirlenen narhın üstünde bir fiyata satarak sebzevat esnafının kârına ortak olduklarına ve kendilerini zarara uğrattıklarına dair maruzatta bulundular.

Her ne kadar terekelerdeki bakkal envanterlerinde raf ömrü uzun olan soğan, sarımsak gibi sebze sınıfından ürünlere rastlıyorsak da, şikâyetten anladığımıza göre bu esnafın taze sebze satma yetkisi yoktu. Bu sınırlamaya rağmen bakkalların taze sebze satmalarının sebebi kendi kârlarını artırmak iken, diğer sebep mahalle ölçeğinde ihtiyaçların giderilmesini sağlamaktı.

Benzer şekilde, yaş yemiş esnafı da bakkalların meyve satmalarından şikâyetçi olmaktaydılar. 1725 yılındaki bir kayda göre taze meyve satan esnaf bakkallar ile birlikte kadayıfçıları, helvacıları, şerbetçileri de satış yetkisi kendilerinde olan ürünleri narha uymaksızın satarak piyasa fiyatlarını bozdukları için şikâyet ettiler. Yukarıda tereke kayıtları ile hazırlanan listede yer alan üzüm bu noktada kafa karıştırıcı olabilir. Her ne kadar tereke kayıtlarında üzümlerin yaş veya kuru olmasıyla ilgili bir ibare olmasa da bakkalların hepsinin "üzüm mevsiminde" vefat etmemiş olduklarını bildiğimizden listelerdeki üzümlerin daha uzun ömürlü olan kuru üzüm olduklarını söylemek yanlış olmaz. Öte yandan, zaman zaman bazı bakkalların taze meyve sattıkları söz konusu şikâyetlerden anlaşılıyor.

DİKİCİ ESNAFININ DA BELİRTTİĞİ GİBİ KENDİ YAPTIKLARI İŞLE HİÇ ALAKASI OLMAMASINA RAĞMEN BAKKALLAR YIPRANAN PABUÇ VE ÇİZMELERİ DİKEREK MAHALLELİNİN İHTİYAÇLARINA YÖNELİK HIZLI BİR ÇÖZÜM ÜRETMİŞ OLABİLİRLER.

Bakkalların çok işlevliliği ile ilgili bir diğer örneğe ise Galata dışında 1757 yılı şikâyet defterindeki bir kayıtta rastlıyoruz. Buna göre, Beykoz Kasabası'na tabi Yoros Kazası'nda zımmi bakkallardan Kurumoğlu Asvator, Çilingizoğlı ve Papasoğlu Vartan Arakil hakkında şikâyet gelmişti. İmam Ahmed Efendi, Elhac Halil Ağa, Serdar Abdullah Ağa, Odabaşı ve Cebecibaşıoğlu Ahmed Ağa gibi unvanlarından anlaşıldığına göre kazanın ileri gelenleri olduklarını söyleyebileceğimiz kimseler, bu bakkalları dükkanlarında alkol satışı yapmakla suçladılar. Şikâyetçi Müslüman ahali zımmi bakkalların alkol satmaya başlamaları ile birlikte eşkıya ve erazil takımının bölgeye doluştuğundan ve civarda huzursuzluğun baş gösterdiğinden yakındılar.[11] Yani Beykoz'daki sekiz bakkal, alkol satarak bölge sakinlerine alkol tüketecekleri alternatif bir çözüm sunmaktaydı.

Bakkal esnafının gündelik hayatın sürdürülmesinde üstlendikleri çeşitli roller genellikle yeme içme ile ilgili olsa da bazı şikâyetler bu rollerin ne kadar çeşitlenebileceğini bize gösteriyor. 1661 yılında İstanbul'un çarıkçı esnafından Miko, Pano, Zoto, Nika, Tolya ve Koka Galata'daki bakkal taifesinde Todoş, Ağliyo, Penapot isimli üç bakkaldan çarık dikip sattıkları için şikâyetçi olmuşlardı. Şikâyete göre bu üç bakkal işi biten yağ tulumlarını çarık dikmek üzere çarıkçı esnafına vermekle yükümlü olmasına rağmen bu tulumlarla kendileri çarık dikerek çarıkçı esnafının kârlarına ortak olmaktaydılar. Yaklaşık bir yüzyıl sonra benzer bir şikâyete daha rastlıyoruz. 1744 yılında Üsküdar'a bağlı Gebze nahiyesi naibine gelen bir şikâyete göre dikici esnafının civardaki bakkallar " ...kendi sanatları ile hiç alâkası olamamasına rağmen kendü sanatlarına kanaat etmeyüp dükkân ve menzillerinde pabuç ve çizme vesâir işleyüp füruht[12]ve bunların nizâmına

Esnaf loncalarının geçit töreni (Surname-i Vehbi)

halel ve kâr ü kisblerine kesâd" vermekle suçlanmışlardı.[13] Dikici esnafının da belirttiği gibi kendi yaptıkları işle hiç alakası olmamasına rağmen bakkallar yıpranan pabuç ve çizmeleri dikerek mahallelinin ihtiyaçlarına yönelik hızlı bir çözüm üretmiş olabilirler. Bu örnekte de görüldüğü gibi bakkal esnafı yaygın örgütlenmelerinin de avantajlarından faydalanarak mahallelinin gündelik hayatında gereksinim duyabileceği farklı türden hizmetleri müşterinin mahallenin dışına çıkmadan giderebilmesi noktasında önemli bir pozisyon sahibiydiler.

SONUÇ

Görünen o ki bakkallar başkentteki gündelik hayatın sürdürülmesinde oldukça etkin bir pozisyona sahiptiler. Kente yayılmış olmaları bakkalların gündelik hayatın sürdürülmesi noktasında üstlendikleri pozisyonu güçlendirdiği gibi bakkalarda satılan ürünlerin çeşitliliği de mahallede yaşayanlar hakkında fikir yürütmemizi mümkün kılıyor.

Diğer taraftan yaptıkları bazı teamül dışı satışlar kendilerinin de gündelik hayatta üstlendikleri pozisyonun farkında oldukları hissiyatını güçlendiriyor. Yalnızca var olanı satmakla yetinmeyip mahallelinin tüketim örüntülerini takip etmek, mahallenin sosyo-ekonomik koşullarına uygun ürün getirmek başlı başına o mahalledeki gündelik hayatın rahatça sürdürülmesinde etkili olmuşa benziyor. Ürün satmanın yanı sıra çarık yapmak, ayakkabı dikmek gibi farklı ve tamamen "tezgah altı" hizmetlerle mahallelinin diğer ihtiyaçlarına cevap vermeleri, bu hizmetlerin mahalleye yakınlıkları nedeniyle tercih edildiği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Kısacası bakkallar yaygın örgütlenmelerinin yanı sıra sundukları ürün ve hizmet çeşitliliği ile mahalle hayatının sürdürülmesinde etkindiler.

DİPNOTLAR

1 Evliya Çelebi'nin zaman zaman abartılı bir anlatıma sahip olduğu bilinse de esnaf organizasyonlarını anlamak açısından sıkça başvurulan eserlerden biri olmayı sürdürmektedir. Kahraman ve Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul*, c.1, İstanbul: YKY, 2003, s.553, 554.

2 A. Dvn. D 832.

3 *Kassam:* varisler, mirasçılar arasında mirası taksim eden ve küçüklerin haklarını koruyan şeriat memuru, kısım kısım ayıran, kısım kısım veren, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitâbevi, 2000.

4 GŞS No: 172, 14-a2; GŞS No: 172, 69-b2; GŞS No: 172, 81-b2; GŞS No: 172, 82-b2; GŞS No: 173, 7-a2; GŞS No: 177, 34-a1; GŞS No: 258, 23-a1; GŞS No: 258, 29-a1.

5 TS.MA. D 9822

6 Sümeyye Hoşgör Büke, "Terekeler Işığında İstanbullu Mutfağına Bir Bakış", *Kebikeç*, 2016, ss.129-146.

7 Tülay Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı, *Toplum ve Bilim*, No: 83, 1999, 2000. Ayrıca yazarın muhtelif eserlerinde benzer bir argümanı görmek mümkündür.

8 Ahmet Kala vd. (ed.) İstanbul Külliyatı I. *İstanbul Ahkâm Defterleri*, İstanbul, 1997, s.XXI.

9 Ahmet Kala vd. (ed.), İstanbul Ahkâm Defterleri, 1997,ss. 109,110.

10 İstanbul Şeriyye Sicilleri No: 24, 18-b1, http://www.kadisicilleri.org

11 Kala vd. (ed.) *İstanbul Ahkâm Defterleri*, İstanbul, 1997, s. 144.

12 Füruht: satma, satış, *Komus-ı Türki*, İstanbul: Kapı Yayınları, s. 993, 2004.

13 Kala vd. (ed.) *İstanbul Ahkâm Defterleri*, İstanbul, 1997,s.34

ARIADNE'NİN İPİ:

Rus Gazeteci Ariadna Tyrkova-Williams'ın Gözüyle 1911-1912 Yıllarında Gayrimüslim Kadınların Durumu

EKATERINA AYGUN

1962 YILI OCAK AYINDA 92 YAŞINDAYKEN, WASHINGTON'DA HAYATA GÖZLERİNİ YUMAN ARIADNA TYRKOVA-WILLIAMS, HÜR DOĞDUĞUNU VE HER TÜRLÜ ESARETİN KENDİSİNİN İÇİNDE İSYANA SEBEBİYET VERDİĞİNİ TEKRARLAMAYI PEK SEVMİŞTİR. GERÇEKTEN DE HAYATA BU BAKIŞI HER ALANDA SON DERECE BELİRGİNDİR: HEM ÖZEL YAŞAMI HEM KADIN SORUNUNA İLİŞKİN SİYASİ FAALİYETLERİ BUNU GAYET NET ORTAYA KOYMAKTADIR.

Ariadna Tyrkova-Williams
rusliberal.ru.

Erik Jan Zürcher, söyleşilerinden birinde, akademik biyografi kitaplarından bahsederken ilgi alanına daha çok 20. yüzyılın ilk yarısında aktif olmuş kişilerin biyografilerinin girdiğini belirtmiştir.[1] Bu makaleye konu olacak Rus gazetecinin hikayesi, "bir insanın hayatında somutlaşan bir 20. yüzyıl anlatısı" olup, bunlardan biri sayılabilir. Tyrkova-Williams oldukça uzun bir hayat yaşamıştır ve Anita Norman'ın doğru bir şekilde dile getirdiği gibi hayatı başlı başına Rus tarihinin bir sayfası olarak değerlendirilmelidir.[2] Ariadna ismine sahip olması da ilginç bir tesadüf olarak vuku bulmaktadır zira mitolojide Ariadne, Theseus'a labirentten geri dönüp gelebilmesi için verdiği iple bilinir. Ariadna Tyrkova, bütün hayatı boyunca hem kendi ülkesini "karanlıktan" kurtarmaya hem de kadınlara doğru yolu göstermeye çalışmıştır; bir anlamda o görünmez ipe sahiptir...

ARIADNA TYRKOVA-WILLIAMS

Ariadna Vladimirovna Tyrkova 13 (25) Kasım 1869 yılında St. Petersburg'da dünyaya geldi. Soylu bir aileden gelen Ariadna, çocukken özel bir okulda okudu. 1 Mart 1881 yılında ailesinin rutin hayatını değiştirecek bir olay meydana geldi: Arkadiy isimli abisi, II. Aleksandr'a karşı düzenlenen suikast girişimine katılmasından dolayı ömür boyu sürgünle cezalandırıldı. Buna rağmen Tyrkova, Yüksek Kadın Kursları'nda matematik alanında eğitimini tamamlayabilmiştir. Sonrasında ise gemi inşa mühendisi olan ve bir zamanlar Petersburg'a yerleşmiş Alman tüccar sınıfından gelen Alfred Borman ile evlenip, iki çocuk (Arkadiy ve Sofya) sahibi olmuş fakat Alfred ile birlikte yaşamaya devam edemeyeceği için kendisinden ayrılmıştır. Asıl hikayenin ise tam bu noktada başladığını vurgulamak gerekir çünkü edebiyata hep ilgi duyan Ariadna, eşinden ayrıldıktan sonra geçimini sağlamak için gazeteciliğe başlamıştır. Yazarken çoğu

zaman "A. Vergejskiy" takma adını kullanıp daha sonra bu ismi "A. Tyrkova" ile değiştirmiştir. Bu dönemde siyasal tercihleri de şekillenmiş, zamanla liberalizm fikirlerine sempati duymaya başlamıştır. Hatta 1903 yılında Hürriyet Birliği'ne[3] yardımcı olmak üzere Finlandiya'dan St. Petersburg'a illegal olarak *Liberasyon* adlı derginin çeşitli sayılarını getirmiş ve bu sebepten dolayı tutuklandıktan sonra Stuttgart şehrinde bulunan derginin yayınevine kaçmak zorunda kalmıştır. Ariadna burada Yeni Zelanda uyruklu *The Times* gazetecisi Harold Williams ile tanışmıştır. Rusya hakkında inanılmaz derin bilgiye sahip olan Harold, Ariadna Tyrkova'ya aşık olup kendisine evlilik teklif etmiştir. Ariadna'nın oğlu olan Arkadiy'e göre, Harold neredeyse kırk dili anlayan, akıcı bir biçimde Rusça konuşan ve iyi derecede Türkçe ve Ermenice bilen sıra dışı bir insandı.[4] Çift, evliliğini Williams'ın hayatının sonuna kadar (1876-1928) mutlu bir şekilde sürdürebilmiştir. Birbirlerinden ayrı kaldıkları dönemlerdeki çok anlamlı ve içten mektuplaşmaları da bunun ispatlarından sadece biridir.

Tyrkova, 1905 yılında Rus İmparatoru II. Nikolay tarafından yayımlanan Ekim Manifestosu sayesinde ülkesine geri dönebilmiş ve bundan böyle hep *Vestnik Yevropı*, *Russkaya mısl'*, *Russkiye vedomosti*, *Slovo* ve *Reç* gibi çeşitli yerel dergiler ve gazeteler için makaleler yazmıştır.[5] Gazeteciliğin yanı sıra yazarlığa da yeteneği olduğunu söylesek yanlış olmaz çünkü aynı dönemde oldukça güzel ve enteresan hikayeler de kaleme almıştır. Ayrıca aynı sene yeni kurulan ve liberal bir siyasi parti olan Anayasal Demokrat Parti'ye ("Kadetler") katılmıştır. 1917 yılına kadar söz konusu partinin merkez komitesindeki tek kadın olarak faaliyette bulunduğunu da unutmamak gerekir.[6] Önemli olan ikinci husus ise Ariadna'nın liberal feminist hareketlerde lider rolü üstlenmesidir: Onun sayesinde Rusya'da kadınlara oy verme hakkının tanınmasına dair madde, Anayasal Demokrat Parti'nin programında yer almıştır. Bilinen o ki, kendisinin ana argümanı şudur: "Madem siz onlara (*kadınlara*) barikatlar yaptırıyorsunuz, onlar için parlamentoya da yol açmalısınız."[7]

Tyrkova, bütün hayatı boyunca Rus kadınları için elinden geleni yapmıştır. Örneğin, Rus kadınlarının durumuna dair bir dizi makale yazmış, kadın işçilere ders vermiş, siyasal "sahnede" eşit hakları savunmuş ve üstelik, St. Petersburg'da yer alan "1908 İlk Tüm Rusya Kadınlar Kongresi" ile "1910 Kadın Ticaretiyle Mücadeleye Dair Tüm Rusya Kongresi"nin organizatörlerinin biri olarak ün kazanmıştır.[8] Hem yetenekli hem de son derece çalışkan olduğu için iş konusundaki başarılarıyla da diğer kadınlara hep örnek olmuştur.

Birlikte dünyanın farklı ülkelerini gezmeyi seven Harold ve Ariadna, Harold'un o dönemde çalıştığı *The Morning Post* gazetesi aracılığıyla 1911 ile 1912 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda da kalmışlardı. Ariadna, İstanbul'da geçirdiği yıla dair çok sayıda yazı kaleme almış ve bu yazılar daha sonra *Eski Türkiye ve Jön Türkler. Konstantinopol'de Bir Sene* ismiyle

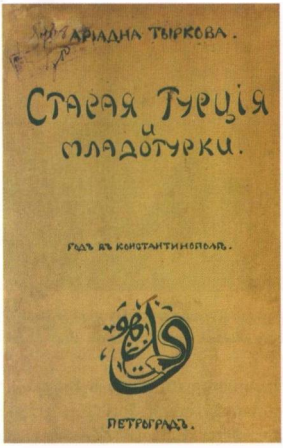

Ariadna Tyrkova ve eşi Harold Williams
rg.ru.

yayımlanmıştır. Kendisi, bu yazıların temelsiz ve boş olmaması adına Jön Türkler'in gerçek hedeflerini anlamaya ve liderleriyle sürekli olarak iletişim içerisinde olmaya çalışmıştır. Bundan dolayı Rusya'nın İstanbul'daki diplomatik misyonu yazdıklarına büyük önem vermiş, *Eski Türkiye ve Jön Türkler* kitabı sonraki yıllarda Sovyet diplomatları tarafından Türkiye'ye dair "el kılavuzu" olarak kullanılmıştır.[9] İşin ilginç tarafı, Tyrkova'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi durumu ve kadın sorununun yanı sıra Bizans İmparatorluğu dönemini de araştırmasıdır. Oğlunun ifadesine göre, Ariadna İstanbul'da bulunduğu süre içinde bu konuya dair Avrupa dillerinde yazılan neredeyse bütün kitapları tarayıp okumuş ve özellikle Ioannis Hrisostomos (yaklaşık 349 - MS 14 Eylül 407) dönemine büyük ilgi göstermiştir. Hem okuduğu kitaplar hem de İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Fyodor Uspenskiy'nin (1845-1928) kendisi için düzenlediği şehir gezileri, hiç şüphesiz Ariadna'nın "Atinalı" isimli hikayesine ilham vermiştir.[10] St. Petersburg'da olduğu gibi, Büyükada'daki (Prinkipo) evinin kapıları da ünlü Rus, Türk, Ermeni ve Yunan zevata her zaman açıktı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Tyrkova, askeri operasyonların gerçekleştiği bölgeleri ziyaret edip askerlerin ailelerine her türlü yardımı sağlamaya çalıştı. 1917 yılında meydana gelen Şubat Devrimi'nden sonra Petrograd Şehri Duması'na seçilmesine rağmen başına geçtiği Kadet fraksiyonunun mağlubiyetinin kaçınılmaz olduğunu her gün daha da iyi anlamaktaydı: "Parlamenter yollar Rusya'yı şimdi kurtaramaz. Her şey çok muğlak ve karanlık."[11]

1918 yılında İngiltere'ye taşınmak zorunda kalan Ariadna, eşi Harold'un yardımıyla orada Bolşevik karşıtı bir kampanya düzenlemiş, 1919 baharında ise İngilizce dilinde *From Freedom to Brest-Litovsk*[12] kitabını yayımlamıştır. Bu eser, 1917 Devrimi'ni anlatan ilk kitaplardan biri olmasına rağmen hala Rusçaya çevrilmemiştir. Tyrkova, ailesiyle birlikte bir süre için Rus topraklarına geri dönse de, 1920 yılında Londra'ya tamamen yerleşmek zorunda kalmıştır. Bu noktadan itibaren emigrasyon yılları da başlamıştır. Rusya'yı seven ve özleyen Ariadna, bu durumdan dolayı perişan haldeydi: "Biz hep bir yerlere gidiyoruz ama gitmek istediğimiz yere değil."[13]

Eski Türkiye ve Jön Türkler. Konstantinopol'de Bir Sene

Rusya dışında olsa da, hem Rus mültecilerine yardımcı olmaya hem de makale yazmaya devam etti. Ayrıca Harold ile birlikte hazırladıkları *Hosts of Darkness*[14] kitabı 1921 yılında İngilizce dilinde yayımlandı. Bunun dışında Tyrkova uzun süre hayırsever ve feminist olan Anna Filosofova (1837-1912) ile ünlü Rus yazarı ve şairi Aleksandr Puşkin'in (1799-1837) biyografileri üzerine çalıştı. 1935 yılında ise Harold'un anısına ithafen yazdığı *Cheerful Giver: The Life of Harold Williams*[15] başlıklı kitabı yayımlandı. Eşinin vefatından sonra oluşan boşluk, kendisini din konusundaki fikirlerini değiştirmeye itmiştir. Ariadna hayatının son döneminde teselliyi Ortodoks kilisesinde bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında oğlunun ailesiyle birlikte Fransa'daydı. 1943 yılında İngiltere vatandaşı olduğu için Almanlar tarafından gözaltına alınmasından dolayı savaş biter bitmez ilk işi, Paris'te gözaltına alınmış siviller için Yardım Komitesi'ni kurmak oldu. 1951 yılında Tyrkova, yine oğlunun ailesiyle beraber önce New York'a, sonra Washington'a taşındı; ne yazık ki orada çok yakın akrabalarını arka arkaya kaybetti.[16] Ariadna, en zor zamanlarında bile çalışmayı bırakmamıştır. O yıllarda *On the Road to Freedom, Things that will no longer exist* ve *Rise and Collapse* başlıklı kitaplarını kaleme almıştır.[17] Son makalelerinin, ünlü Rus yazarı Boris Pasternak'ın (1890-1960) *Doktor Jivago*'suna dair olması ayrıca önemlidir.[18] 1962 yılı Ocak ayında 92 yaşındayken, Washington'da hayata gözlerini yuman Ariadna Tyrkova-Williams, hür doğduğunu ve her türlü esaretin kendisinin içinde isyana sebebiyet verdiğini tekrarlamayı pek sevmiştir.[19] Gerçekten de hayata bu bakışı her alanda son derece belirgindir: hem özel yaşamı hem kadın sorununa ilişkin siyasi faaliyetleri bunu gayet net ortaya koymaktadır.

1911-1912 YILLARINDA GAYRİMÜSLİM KADINLARIN DURUMU

Ariadna Tyrkova tam olarak 1911 Ekim ayından 1912 Ağustos ayına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmıştır. Buna rağmen kitabın ancak dört yıl sonra, 1916 yılında Petrograd'da yayımlanması dolayısıyla bazı kısımlarının sonradan eklenmesi ihtimalinin yüksek olduğunu düşünebiliriz.[20] Kitap, Ariadna'nın ifadesiyle, şahsi izlenimlerine dayanarak, "üzerinde az çalışılmış Türkiye'yi anlamak" hedefi ile hazırlanmıştır.[21] Ariadna, yazılarında ülkenin siyasi durumuna çok büyük önem vermekte ve Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamanki siyasi hayatını kaos anlamındaki "tam kalabalık" olarak değerlendirmektedir.[22]

Bu çalkantılı dönemde Osmanlı kadınları neyle meşguldü? Onlara nasıl bir rol verilmişti? Ariadna Tyrkova kendi yazılarında bu sorulara cevap vermeye çalışmaktadır. Ariadna'ya göre Jön Türkler, o zamanda Türk kadınlarının durumunu ülkenin gelişmesi için en büyük engellerden biri olarak görüyor ve ünlü Fransız yazarının teklif ettiği gibi *"Fermer le Coran, ouvrir les femmes"*[23] şeklinde değil, "Kur'an'ı kapatmadan kadınları açtırarak" onlara yardımcı olmaya çalışıyorlardı.[24] Tyrkova'nın belirttiği gibi o zamanki Osmanlı İmparatorluğu hükümeti, bazen başaramasa da Türk kadınlarına her türlü desteği vermeye hazırdı. Fakat kadın sorunu Türk kadınları ile bitmiyordu. Bu anlamda Ariadna'nın zengin olmayan Hristiyan kadınlarının hayatını anlatan yazıları son derece önemlidir.

Kitapta yayımlanan Osmanlı kadınlarına dair en önemli yazı, fikrimce "Küçük Dokumacılar" hikayesidir çünkü Tyrkova bu hikayede sadece fakir ve eğitimsiz Müslüman kadınları değil; Hristiyan, Ermeni ve Rum kadınları da anlatmaktadır. Ariadna hikayesinde "dünyanın en zengin insanları" için halı dokuyan genç kızlardan bahseder:

> Küçük esmer tenli siyah saçlı ve koyu patiska elbiseli kız, uzun bankın ucunda oturup ince çocuk elleriyle gergin ve hızlı bir şekilde yün toplarını parmaklamakla meşguldü... Çocuğun bu hızlı hareketlerinin sonucunda sihirli değnek dokunmuş gibi halının üstünde desenler çıkıyor, daha önce görülmemiş narin çiçekler oluşuyordu... Fakat bu siyah saçlı kızın mekanik ve dalgın telaşı biraz korkutuyordu... Bu küçük işçiyi alıp güneşin toprağı aydınlattığı yere götüresim vardı.[25]

Türk kadınının gözcü olarak görev yaptığı ve Tyrkova'nın "gerçek taşra" olarak nitelediği Hereke Halı Fabrikası'nda çalışan Yunan bir genç kız tarafından yapılmış böyle bir halının bedeli yaklaşık olarak 6-7 bin rubleyken, kızlara bu büyük meblağdan sadece birkaç kuruş kalıyordu.[26] Ariadna'nın anlattığına göre, yıllarca sıkı bir şekilde çalıştıktan sonra iki ya da üç büyük altın sikke kazanıp boyunlarına asan bu kızlar kendilerini oldukça zengin ve evlenmeye hazır, çeyizli gelin olarak görüyorlardı. Evlenmeye hazır olduklarına göre yaşlarını aşağı yukarı tahmin edebilirsiniz, ki Türk gözcüsü fabrikada bu işi çocukluklarından beri öğrenen yedi yaşındaki kızların bile çalıştığını belirtmiştir.[27] Tyrkova, kızların yaşlarını dikkate alarak fabrikayı "büyük bir okul" ile karşılaştırıyor. Yalnız, o okulda ders verilmiyordu ve çaresiz

kızların öğretmen yerine tehlike saçan kaba ve acımasız erkek gardiyanları vardı. Ariadna, çalışanların savunmasızlığını hem müfettişlerin oraları ziyaret etmemesiyle hem de dedikodu ve entrikalarla uğraşan basının bu tarz problemlerle ilgilenmemesiyle açıklamakta.[28] Oysaki o fabrikada kim bilir ne dramlar yaşanıyordu! Fabrikada görev yapan neredeyse bütün kızlar (Ermeniler dahil) Türkçe ve Yunanca dillerinde konuşuyordu. Ariadna onları şu şekilde tasvir etmekte:

> En çok göze çarpan ve çiçeklenen güney güzelliğiyle dolu gülistanı andıran kızların yüzleriydi. Göz kamaştırıcı tebessümler, ışıldayan koyu renk makrame şeklindeki kalın kirpikli gözler, sinsice gülen ve beyaz düz dişleri gösteren ince kırmızı dudaklar. Yüz ovali, katı ve uyumlu burun çizgisi, güzel bir kafa kalıbı gibi unsurlar eski ve iyi Yunan soyunu göstermekte. Sarışın yok. Yüzleri ya esmer ve koyu buklelerle sarılı, ya da hafif pembe ve hacimli kızıl saçlı. Eski Bizans dönemini anlatacak tabloyu çizmek isteyen ressam buraya model için gelebilir.[29]

Kıyafetlerine gelince Ariadna, Ermeni kızlar elbise giyerken, Yunan kızların geniş ve uzun pantolonları tercih ettiğini söyler. Genel olarak bütün bu giysiler "ucuz, patiskalı ve bombazenli, rengi çabuk solan, sefalet kokan ama renkli ve pitoreskti."[30] Bu kızlar, Müslüman çalışanları gibi kendi evlerinde ya da akrabalarında kalamayıp gece de fabrikada kalmak zorundaydı çünkü çalışmak için aracı vasıtasıyla uzak köylerden gelmekteydiler.[31] Tarihçi Hasmik Khalapyan'a göre tekstil fabrikalarında çalışan kızlar, ev dışında istihdam edilen ilk kadınlardı.[32] Owen'a göre çoğu fabrika sahibi hem Müslüman hem de Hristiyan dini liderlerle yakın ilişki içindeydi; onlardan aileleri fabrikadaki işin uygunsuz ya da ahlaksız olmadığına ikna etmek için yardım alıyorlardı.[33] Rum ve Ermeni kızlarının kaldığı yatak odalarında birkaç sandık ve Meryem, Yorgi ya da Nikolaos ikonaları dışında neredeyse başka hiçbir şey bulunmuyordu. Ariadna, "Üzerindeki yazılar Slav dilindeydi, büyük ihtimalle Moskova'da basılmış olup Galata'da bulunan Aynaroz'a bağlı kiliselerden birinde satın alınmıştır." yazar.[34] Çalışma şartları aldıkları maaştan ve kaldıkları odalardan çok faklı değildi:

> Onların çoğu okumamış. Yaptıkları işlerden ayılmak için zamanları kalmıyor çünkü iş genellikle sabah saat beş gibi başlayıp akşam saat beşte bitiyor. Bir saatlik öğle istirahatı var. Onlar da Türkiye'deki herkes gibi yetersiz besleniyor. Bir avuç haşlanmış fasulye, ekmek, koyun peyniri, haftada bir kere ufak parça kuzu veya balık... Ayrıca önemli günlerde yağlı pilavla ceviz yönetim tarafından ikram olarak verilmekte. Bu yetersiz yemekler için bile ayda 90 kuruş vermek zorundalar. Bu arada kızlar fabrikada çalıştıkları ilk birkaç ay içerisinde günde 2-2,5 kuruş almakta. Sonra gelir dalgalanıyor ve en yetenekli çalışanlar 10 kuruş kadar alabilmekte.[35]

Maalesef o zamanda buna benzer çok iş yeri vardı. Örneğin, İngiltere halı şirketi çoğu kadın, daha doğrusu çocuktan ibaret 400.000 insan çalıştırıyodu ama "ne devlet ne de toplum onları sömürüden korumak için önlem aldılar."[36] Bu üzücü durumun sebeplerinden biri, görev yapan genç kızların yüksek vergilerden dolayı verimli topraklarda yarı aç yaşayan ebeveynlerinin kötü ve sefil durumuydu. Bir başka ifadeyle bu insanların kendi çocuklarına doğru düzgün bakma ihtimali yoktu. Diğer husus ise, Hasmik Khalapyan'ın söz ettiği dullarla kimsesiz çocuklardan ibaret olan göç dalgasına sebebiyet veren 1890 ile 1909 yılları arasında yaşanan katliamlar, siyasi istikrarsızlık ve İstanbul'daki ekonomik sıkıntılardı.[37] İlginçtir ki, eğitimsiz fakir kadınların zor şartlar altında çalışmasına dair konulara Türkiye'de ancak 1920'li yıllarda *Aydınlık* dergisinin ortaya çıkması ile değinilecektir.[38] Son olarak bu hikayenin, emek tarihi üzerine çalışan araştırmacıların işine yarayabileceğini eklemek istiyorum.

EKATERINA AYGUN – İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Yazıcıoğlu A., "Erik Jan Zürcher'le Söyleşi" *Toplumsal Tarih* (228 Aralık 2012), 59.
2 Norman A., *Ariadna Tyrkova-Williams, November 26, 1869-January 12, 1962* // The Russian Review, Vol. 21, No.3 (Jul.,1962), 277.
3 Rusçası: "Soyuz Osvobojdeniya".
4 Borman A., *A.V. Tyrkova-Williams po ee pismam i vospominaniyam syna* (Washington, 1964), 72-73.
5 Ibid., 64-67.
6 Kanisheva N., *Naslediye Ariadny Vladimirovny Tyrkovoy: Dnevniki. Pis'ma* (Moskva: ROSSPEN, 2012),7.
7 Ibid.,8-9.
8 Ibid.,9.
9 Ibid.
10 Borman A., *A.V. Tyrkova-Williams po ee pismam i vospominaniyam syna* (Washington, 1964), 96.
11 Kanisheva N., *Naslediye Ariadny Vladimirovny Tyrkovoy*,11.
12 Türkçesi: "Özgürlükten Brest-Litovsk'a".
13 Borman A., *A.V. Tyrkova-Williams po ee pismam i vospominaniyam syna*, 191.
14 Türkçesi: "Karanlığın ev sahipleri".
15 Türkçesi: "Eli açık: Harold Williams'ın hayatı".
16 Kanisheva N., *Naslediye Ariadny Vladimirovny Tyrkovoy*, 33.
17 Türkçesi: "Özgürlüğe yolculuk", "Artık var olmayacak şeyler", "Yükseliş ve çöküş".
18 Söz konusu Nobel ödüllü roman, Sovyet karşıtı olduğu gerekçesiyle Sovyetler Birliği'nde 1988 yılına kadar yasaklı kalmıştır.
19 Kanisheva N., *Naslediye Ariadny Vladimirovny Tyrkovoy*, 3.
20 Zhukov K.A., *Obshestvennaya, politicheskaya i intellektualnaya atmosfera Stambula v 1911-1912 godah (po jurnalistskim materialam A.V. Tyrkovoy-Williams)* // Collection of articles. In memoriam Albina Girfanova, RAN 2019 (basılmakta).
21 Kanisheva N., *Naslediye Ariadny Vladimirovny Tyrkovoy*, V.
22 Tyrkova A., *Staraya Turtsiya i mladoturki. God v Konstantinopole* (Petrograd: Tipografiya B.M. Volfa, 1916),1.
23 Türkçesi: "Kura'nı kapatıp kadınları açmak".
24 Berkes N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: YKY, 2017), 444.
25 Tyrkova A., *Staraya Turtsiya i mladoturki. God v Konstantinopole*, 143.
26 Ibid.,144.
27 Ibid., 144.
28 Ibid.,149.
29 Ibid., 145-146.
30 Ibid.,145.
31 Ibid.,148.
32 Köksal D., Falierou A., *A social history of late Ottoman women: new perspectives* (Leiden Boston: Brill, 2013),34.
33 Owen D., *The Silk-Reeling Industry of Mount Lebanon, 1840-1914: A Study of the Possibilities and Limitations of Factory Production in the Periphery* // The Ottoman Empire and the World Economy, ed.Huri Islamoğlu-Inan (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 271.
34 Tyrkova A., *Staraya Turtsiya i mladoturki. God v Konstantinopole*, 148.
35 Ibid.,146.
36 Ibid.,149.
37 Köksal D., Falierou A., *A social history of late Ottoman women: new perspectives* (Leiden Boston: Brill,2013),36.
38 Toprak Z., *Türkiye'de yeni hayat: inkılap ve travma 1908-1928* (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), 95-100.

Immanuel Wallerstein ve Küresel Tarih Üzerine Düşünceler

JEAN H. QUATAERT

WALLERSTEIN BÜYÜK TARİH YAZIYORDU VE ONUN DÜNYA SİSTEMİ ANALİZİ BÜYÜK ÖLÇEKTE CESUR BİR ENTELEKTÜEL ÇALIŞMAYDI. TARİHÇİLERE VE SOSYAL BİLİMCİLERE, KAPİTALİZMİN KÖKENLERİ VE ÖZÜNDE VAR OLAN EŞİTSİZLİK YAPILARI GİBİ BÜYÜK SORUNLAR VE DÖNÜŞÜMLERİN DE İYİ ARAŞTIRILMIŞ, BELGELENMİŞ ARŞİV ÇALIŞMASIYLA YAPILABİLECEĞİNİ GÖSTERİYORDU. WALLERSTEIN'İN ÇALIŞMALARI GERÇEKTEN DE ZORLU SORULARLA DOLUDUR VE BU SORULAR KENDİ SİSTEMİNİN ÇOK ÖTESİNDE YANKILANMAYA DEVAM EDİYOR.

Jean H. Quataert

Eşim Donald Quataert ve ben 1986 yılında Binghamton Üniversitesine geldiğimizde Fernand Braudel Ekonomiler, Tarihsel Sistemler ve Medeniyetler Araştırmaları Merkezi en hareketli günlerini yaşıyordu. Immanuel Wallerstein'in düşüncesinin ürünü olan bu merkez her tür konuşma, çalışma grubu; sempozyum ve disiplinler arası ortak araştırma projesine etkin bir şekilde destek veriyordu. Merkez, kampüste hayat dolu bir mekândı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modern dünyanın sosyoekonomik ve jeopolitik anlamda şekil almasındaki merkezi rolüne karşı yüksek bir ilgi gösteriyordu. Meslektaşlarımız Don'ı hemen aralarına aldılar. Ben bu araştırma kolektifinin daha kıyısındaydım ama yaptıkları inanılmaz konferansların çoğuna katıldım ve –şimdi geriye dönüp bakınca daha iyi anlaşılıyor ki—bunların ufukta henüz yeni oluşmakta olan bir araştırma alanı olan küresel tarihe olan ilgi ve yaklaşımımın şekillenmesinde etkisi oldu.

1980'lerin sonunda yapılan ve kendi entelektüel evrimimde özellikle etkisi olmuş bir konferans, sanayileşme öncesi dönemde kırsal el yapımı üretimin gerçekleştiği küresel mekânlar üzerineydi ve bu alanın Güney Asya, Çin, Endonezya ve Avrupa'daki gelişimini çalışan bilim insanlarını bir araya getirmişti. Özellikle Frank Perlin'in araştırmaları etrafında şekillenen tartışmalar sırasında adeta büyülenmiştim. Değişik bölgeler arasında alışılmışın dışında karşılaştırmalı diyalogların önünü açıyordu ve bunu takiben Avrupa'yı çalışanlar ile günümüzün gelişmekte olan bölgelerinde kırsal ekonomi ve hane oluşumu çalışanlar arasında zamanlar arası (erken modern, modern, günümüz) bir köprü kuruyordu. Yine geriye dönüp baktığımda görüyorum ki, dünyanın değişik yerlerinden gelen (buna Soğuk Savaş döneminde alan çalışmalarına verilen destek ile gelenler de dâhil) ve derinlikli olarak araştırılmış olan bu tarihi monografiler, daha sonra gelen ve farklı merkezlerden yeni bir küresel tarihi yazan bilim insanları için deneysel bir temel ve bilgi birikimi görevi üstlenecekti.

Küresel tarih alanının evriminde Wallerstein ve onun yarattığı devasa ve etkileyici literatür şüphesiz önemli bir geçiş dönemi konumuna sahip (buna Merkeze ismini veren Fernand Braudel'i de eklemek gerekli). Her ne kadar küresel tarihin erken dönem çözümlemeleri dünya sistemi analizinin en etkin olduğu döneme denk geliyor olsa da, bana göre her ikisinin de kendine ait belirgin çalışma alanları var. Küresel tarih –zaman içinde bölgeler, insanlar, düşünceler, hatta bitki örtüsü ve hayvanlar arasındaki bağlantılar üzerine örülmüş metodolojik bir sorgulama olarak—dünya sistemi analizine göre çok daha

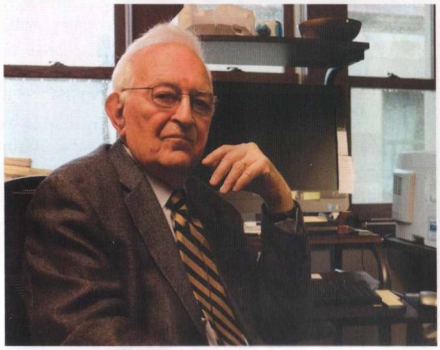

Fernand Braudel

açık, olasılıklı ve çok merkezli bir yaklaşım. İnsan unsuru ve etkinliğine daha çok yer veriyor.

Yine önemli bir nokta, üniversite müfredatında dünya tarihi derslerinin ilk yer edindiği döneme göre bugün küresel tarih çok farklı bir yerde bulunuyor. 1980'lere kadar dünya tarihi Amerikan akademik dünyasında ve tarih bölümlerinde bir üvey evlat konumundaydı ve bu alandaki insanlar derinlikli, deneysel bilim insanları olarak değil de daha çok amatör olarak algılanıyordu. Aynı zamanda Avrupa merkezci olma eğilimi de vardı, Batı uygarlığı tarihinin dünya çapında bir yansımasıydı. Bunu özellikle bir saygısızlık anlamında söylemiyorum; bu şüpheciliğin nedeni dünya perspektifini öğretmenin göz korkutucu ve bazen ezici düzeyde olabilen zorluğuydu. Güncellenmiş bir modern dünya tarihi dersini lisans öğrencilerine veren herkesin bileceği gibi bu, o gün olduğu kadar bugün de kolay bir şey değil.

Bununla birlikte, bu kısa hediyemde Wallerstein'in devasa külliyatında 1980'lerden başlayarak tarihyazımı ile ilgili ön kabullerin yeniden düşünülmesinde özellikle etkili olmuş bazı hususlara dikkat çekmek istiyorum. Bu çıkış yeni bir küresel tarihin ortaya çıkmasında hayati öneme sahipti. Her şeyden önce ölçeklendirme konusu var; küresel tarih mutlaka büyük ölçekte tarih olmak zorunda değil. Kendi bölgesinin dışına uzanan bir nedensellik bağı göstererek dünya coğrafyasında "küçük bir alandan" da yazılabilir. Ama Wallerstein büyük tarih yazıyordu ve onun dünya sistemi analizi büyük ölçekte cesur bir entelektüel çalışmaydı. Tarihçilere ve sosyal bilimcilere kapitalizmin kökenleri ve özünde var olan eşitsizlik yapıları gibi büyük sorunlar ve dönüşümlerin de iyi

Immanuel Wallerstein

araştırılmış, belgelenmiş arşiv çalışmasıyla yapılabileceğini gösteriyordu. Elbette her iki tarafı da yaratıcı bir dengede tutmak gerekli: teori araştırmayı etkilemeli, deneysel veriler de teoriyi zorlamalı. Bu denge bir alanı hareket halinde tutar. Wallerstein'in çalışmaları gerçekten de zorlu sorularla doludur ve bu sorular kendi sisteminin çok ötesinde yankılanmaya devam ediyor.

Wallerstein'in diğer önemli katkısı da zamanının standart tarihyazımına doğrudan karşı çıkışıdır. Kendi sivri eleştirilerini akıl hocası olan ve kendisi de tarihyazımını altüst eden Braudel ile de paylaştı. Her ikisi de bir çalışma alanı olarak tarihin kendilerine göre epistemolojik bir "kriz" yaşadığı bir ortamda çalıştılar. Braudel'e göre tarihçiler tarihin ayrıntıları ile uğraşıyorlardı; ilgileri neredeyse tamamen göze parlak gelen "olaylar tarihi" üzerine odaklanmıştı. Braudel'in demek istediği, tarihçilerin kısa dönemdeki olaylar ve o dönemin anlatıcılarına fazlasıyla takılmış olmalarıydı. Tarihsel değişimi yavaş da olsa derinden etkileyen coğrafya veya iklim gibi derin yapıları görmezlikten geliyorlardı. Aynı zamanda toplumsal yapılar, demografik modeller ve benzeri alanlardaki orta dönemli döngülere de çok az yer ayırıyorlardı. Wallerstein'in da dediği gibi, "Benim için dünya sistemi analizi modernleşme teorisi başta olmak üzere hakim durumda olan yorumlama biçimlerine karşı bir protestolar bütünüydü."[1]

Bu son derece ilginç metodoloji yazısında anlattığı gibi, kısa zamanda tarihyazımının temel metodlarını değiştirmesi ve modern ulus devlete demir atmış olan tarihsel yaklaşımlarından uzaklaşması gerektiğini anlamıştı. Gerçekten de akademik tarihçiliğin kökenleri 19. yüzyılın başından başlayarak ulus-devletin tarihi ile bağlantılıdır. Aynı dönemde başka yorumsal alanlarda da benzeri karşı çıkışlar yaşanıyordu, özellikle de toplumsal cinsiyetin analitik bir araç olarak o dönemde yapılmakta olan kadın tarihine yönelttiği çıkış akla geliyor. Bu alanlardaki çıkışlar Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte 1990'larda küresel bağlantıların yarattığı önemli tecrübelerle aynı zamana denk geldi. Sonuçta geçmiş ve gelecek tarihyazımında birbirine son derece yakındır ve devam etmekte olan küreselleşme sürecinin kristalleşmesi küresel bağlantıların doğası, kapsamı ve niteliğinin geçmiş modelleri hakkında yeni soruların ortaya çıkmasına yol açtı. Bütün bu değişimlerin birleşimi hala oluşmakta olan yeni bir küresel tarihin ön plana çıkmasına yardımcı oldu. Ve tarihyazımında bu devam etmekte olan dönüşüm için Immanuel Wallerstein'in entelektüel çabalarına teşekkür borçluyuz.

JEAN H. QUATAERT - SUNY TARİH BÖLÜMÜ EMEKLİ ÖĞRETİM GÖREVLİSİ / JOURNAL OF WOMEN'S HISTORY DERGİSİ EDİTÖRÜ

DİPNOTLAR

1 "Hold the Tiller Firm: On Method and the Unit of Analysis", *The Essential Wallerstein* içinde, (New York: The New Press, 2000) s. 149. Bu gerçekten de ilginç bir yazı ve küresel tarihin çokyönlü ve karmaşık soyağacını incelemek ve öğretmek için temel bir okuma olarak kullanılmalı.

SINIRLARI AŞAN TEKNOLOJİ

Dilediğiniz video ve ses kaydını zamandan ve bütçeden tasarruf yaparak
sadece birkaç dakika içinde metne çevirebilir,
algıda tamamlama özelliği sayesinde,
%100'e yakın çeviri başarısı elde edebilirsiniz.

Desifren.com
yeni nesil yapay zekâ

444 7 212
info@desifren.com

AJANS PRESS GROUP
Desifren.com bir Ajans Press Grubu ürünüdür

Şubat'ta
Nilüfer Kütüphaneleri'nde

Hiç Merak Ettin mi?

Nilüfer'de Kadın Hayata Yakın
Konuk: Ebru Cündübeyoğlu
19 Şubat, Çarşamba 10.00

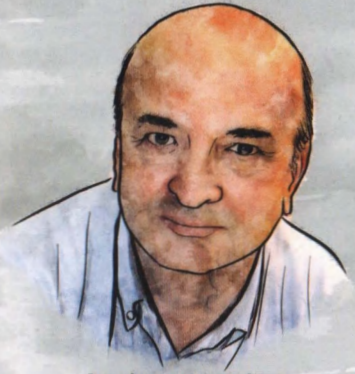
Haydar Ergülen ile Şiir Atölyesi
(Misi Akademi Kapsamında)
22-23 Şubat, Cumartesi-Pazar, Misi Yazevi

Dünya Öyküü Günü
Onur Konuğu: Sezgin Kaymaz
15 Şubat, Cumartesi 18.00, Nâzım Hikmet Kültürevi

Bursa'nın Değerleri
Konuk: Banu Demirağ
18 Şubat, Salı 19.00, Akkılıç Kütüphanesi

Turgay Fişekçi ile Şairin Şiir Evreni
25 Şubat, Salı 19.00, Nâzım Hikmet Kültürevi

Asya Çağlar ile Çocuklara Kitap Söyleşileri
18 Şubat, Salı 10.00, Uğur Mumcu Sahnesi

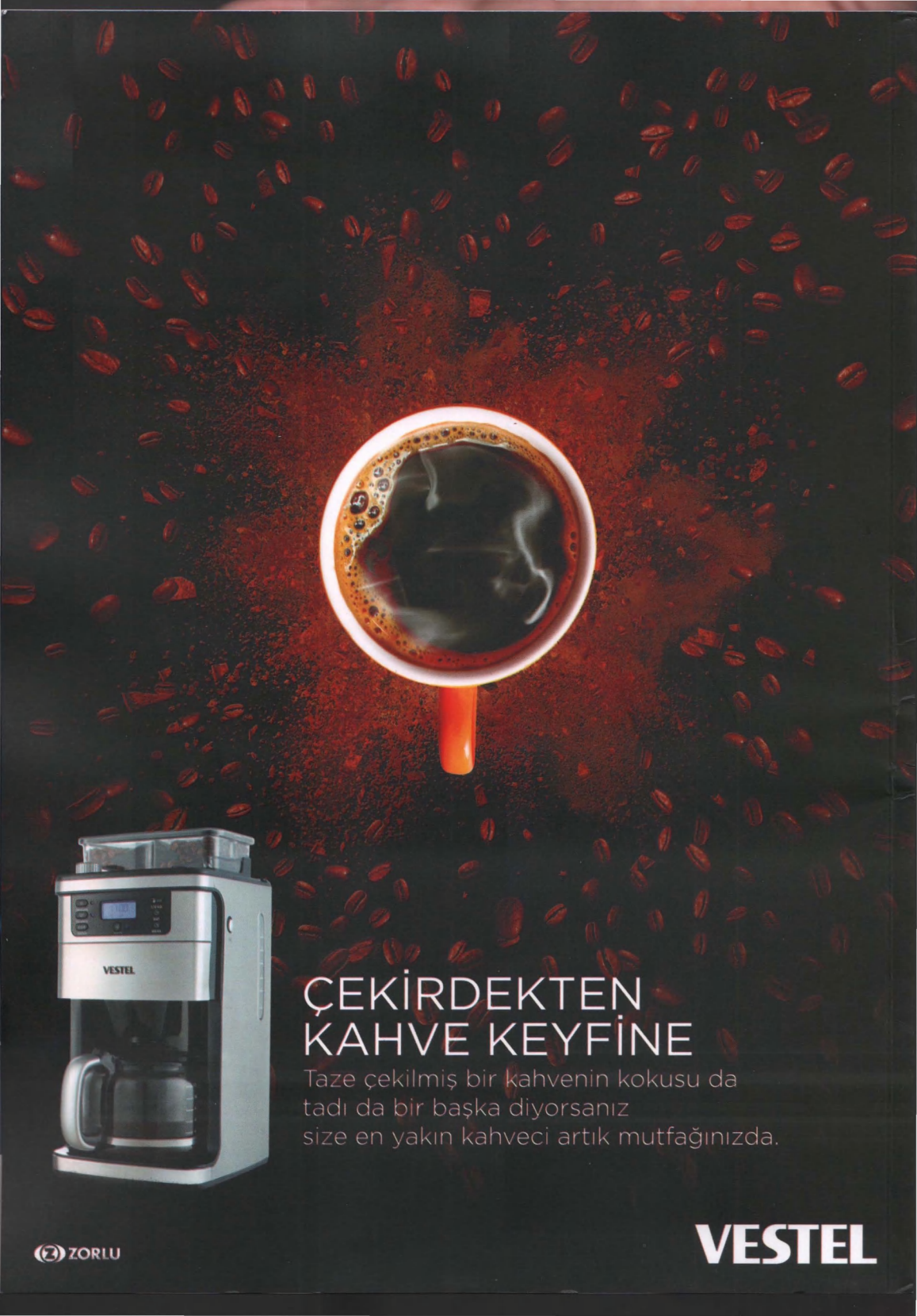

Tarih Buluşmaları
Televizyonlardaki Tarih Dizileri ve Muhafazakar Tahayyül
Konuşmacı: Burak Özçetin
4 Şubat, Salı 19.00, Nâzım Hikmet Kültürevi

NİLÜFER BELEDİYESİ | KÜTÜPHANE
BURSA

444 1603 | nilufer.bel.tr
NilüferBel

441 8189 | kutuphane.nilufer.bel.tr
NilüferKütüphane

VESTEL
ÇEKİRDEKTEN
KAHVE KEYFİNE
Taze çekilmiş bir kahvenin kokusu da
tadı da bir başka diyorsanız
size en yakın kahveci artık mutfağınızda.
ZORLU
VESTEL